

ALGUNS APUNTS SOBRE LA TERCERA GUERRA CARLISTA A ULLDECONA I LES TERRES A BANDA I BANDA DEL RIU DE LA SÈNIA

Per FERRAN GRAU VERGE

1. INTRODUCCIÓ

Ulldecona té fama de poble carlista des de dates ben primerenques, fins i tot anteriors a la Primera Guerra Carlista (1833-1840). Aquesta fama perdurarà al llarg del segle XIX i es perllongarà durant el XX. Aquesta afirmació, a la qual es poden fer moltes matisacions, no s'ha de prendre en sentit pejoratiu. Podríem parlar molt de per què els nostres avantpassats van aplegar-se sota les banderes de "Déu, Pàtria i Rei" i què significava això per a ells, però no és aquesta la finalitat del nostre treball. Nosaltres ens limitarem a parlar d'alguns aspectes de la Tercera Guerra Carlista a Ulldecona i a les terres que l'envolten.

El filocarlisme ulldeconí, com hem dit, era inqüestionable des de feia molt de temps, així és que en començar la Revolució de Setembre, el 1868, molts ulldeconins van començar a traure la pols de les boines roges (i d'altres objectes no tan innocents) que tenien ben amagades. Els resultats de les diferents eleccions que se celebren a Ulldecona durant el Sexenni són el fidel reflex del carlisme d'una part —d'una bona part, si em permeteu!— de la població.¹

Molts catòlics que s'havien mantingut fidels a la legitimitat isabelina començaran

a veure amb bons ulls una opció monàrquica i, a més, defensora de la supremacia de l'Església en la societat i en la política. El fets que s'esdevindrien —una constitució laica, l'arribada d'un rei procedent de la dinastia "més herètica de la terra", *Macarroni I* (Amadeu I), la pèrdua de poder local amb el sufragi universal masculí, etc.— els reforçaran en la seua opció. Això farà que els carlistes reben, durant tota la guerra, el suport dels catòlics més conservadors. Curiosament, en algunes fases fins i tot lluitaran colze a colze amb els republicans.

La qüestió és que, després de bones dosis de propaganda política difosa per agents subversius i després de diferents intents, el 1872 els carlistes van passar a l'acció. S'inicia així la Tercera Guerra Carlista, en la qual no faltaran representants del nostre poble. Com no podia ser d'altra manera, Ulldecona va enviar molts dels seus fills, de grat o per força, a lluitar en una guerra inútil, una guerra que responia a interessos que sobrepassaven les voluntats locals, una guerra que, pel que fa als que van lluitar al costat carlista, estava perduda per endavant. És veritat que molts dels nostres avantpassats van lluitar al bàndol contrari, però no per això en van deixar de

sofrir les conseqüències. Aquestes conseqüències van afectar tothom, fins i tot els que no volien saber res del conflicte. Com diu Vallverdú:

La proliferació d'escamots carlins i la contínua presència de columnes governamentals en els pobles i les viles semblà, ben aviat, l'angoixa i la desesperació dels veïns obligats a efectuar contínues aportacions de diners i queviures per auxiliar els dos bans en lluita. Per evitar abusos i controlar les entrades de tropes, arreu es feren obres de fortificació i hi despregueren a tal fi importants quantitats de diners que provocaren un augment considerable dels pressupostos municipals².

La nostra intenció és aportar l'estudi d'una sèrie de documents recollits a l'Arxiu Històric Municipal d'Ulldecona, amb els quals hem intentat fer una aproximació als fets relacionats amb els alçaments carlistes ocorreguts durant el Sexenni i la guerra carlista al nostre poble.³ Per contextualitzar aquests fets —a la força parcials— hem consultat una mínima bibliografia comarcal que aporta una mica de sentit al fil de la història. D'entrada, per tant, deixem clara la nostra intenció més divulgadora que científica, i confessem, també, que estem davant d'un estudi incomplet: a banda d'una relació dels fets, ens hem limitat a aportar una relació dels quintos ulldeconins que van formar part de les partides carlistes i de les columnes liberals,⁴ a parlar de les despeses que Ulldecona emprà en fortificacions municipals i, finalment, a comentar les mesures que l'Ajuntament de la vila prengué davant la febre groga que afectà el país l'any 1870.

Com comprovarem, el poble ja bullia de carlisme des del mateix any 1868. Les primeres partides apareixen a la serra del Montsià, a Freginals, el 31 de juliol de 1869, però els intents militars anteriors al 1872 van tenir poca fortuna.

A l'abril de 1872 la insurrecció a les nostres terres va ser frustrada per l'arribada massiva de militars, però a causa de l'acció dels agents carlistes, que van continuar instigant, i a causa, sobretot, de la presència de petites partides dirigides per capitosts locals, la flama carlista no s'apagà. El 5 de juny entra en escena un dels caps més famosos a la zona: Pasqual Cucala.

Del setembre al desembre d'aquell any, les partides rebroten i van fent, amb més o menys sort, per la zona. Al setembre es produirà una topada important al mas de Mulet.

A finals de gener de 1873, els carlistes de la zona han de passar l'Ebre perquè aquí van mal dades. L'11 de febrer, amb la proclamació de la República, els carlistes tornen a alçar-se.

A principis d'abril, només les partides de Polo i Cucalà, que havien tornat, tenien certa transcendència a la zona, però després de la proclamació de la República Federal de Pi i Margall, al maig, les coses van canviar: les columnes de l'exèrcit estaran més pendents dels alçaments obrers i cantonalistes i deixaran les partides carlistes a la seua sort.

Al juliol, els carlistes comencen a ensenyorir-se del territori. Al setembre, Segarra entrarà a Ulldecona i cremarà dos o tres infraestructures de manera simbòlica. Al gener de 1874, els carlistes controlen quasi per complet la zona: Vinaròs, Amposta, Ulldecona... Des del 6 de març, en què fan marxar del poble l'alcalde republicà, Ivars, fins al març de l'any següent es pot dir que Ulldecona depèn completament de l'administració carlista. Entremig, el germà del pretendent, Alfons, traspassà l'Ebre per intentar de fer una administració i una organització semblant a la que havia fet Cabrera durant la Primera Guerra. Només ho aconseguirà en part. De fet, al juliol, els liberals es tornaven a sentir prou forts com per hostilitzar la zona. Són

els mesos pitjors per a Ulldecona; la demanda de diners i de racions de menjar són una llosa damunt de la seua malmesa economia.

Al desembre, les tropes liberals tornen a considerar essencial el control del Maestrat per acabar amb la guerra. Aquest mes s'allibera Vinaròs. El 9 de gener exigeixen la formació d'un nou consistori per a Ulldecona, encara que els carlistes en nomenaran un altre i es mantindrà una doble administració fins al 15 de març, aproximadament. Aquell principi d'any 1875 és un continu estira-i-arronsa entre les dos parts, ja que els capitosts locals no segueixen el general Dorregaray i prefereixen fer-se forts a la zona.

A finals de maig, però, comença a decaure l'estrella carlista i les coses se'ls comencen a tòrcer pertot arreu. La batalla de Vilafranca o del barranc de Montlleó sembla marcar el punt d'inflexió. Al juny, sembla que Ulldecona encara pagava impostos als carlistes, la qual cosa li serà retreta per les autoritats liberals més properes. El 14 de juliol Ulldecona passa a dependre definitivament de l'administració liberal.

Al novembre d'aquell any, els caps de la zona (Marco, Cucala, Segarra...) intentaran organitzar de nou les tropes de l'Exèrcit del Centre, començant pel Maestrat i per la vora de l'Ebre, però el país estava esgotat econòmicament i la gent estava cansada. Al març de l'any següent, 1876, Carles de Borbó intentarà promoure un nou alçament i amb aquesta finalitat envia Cucala, però no hi ha res a fer: s'havien acabat les guerres carlistes, que no el partit.

2. ELS FETS

1869

Semblava que després dels fets del desembarcament a la Ràpita, l'any 1860, anomenats l'Ortegada, la causa carlista estava perduda definitivament. Malgrat tot,

durant la dècada que seguí aquells esdeveniments, i sobretot després de la Revolució de Setembre de 1868 —la Gloriosa—, nous aires bufaven a favor del carlisme. Precisament, immediatament després de l'esmentada revolució, s'observa que alguns elements conservadors i catòlics s'apropen a la causa carlista per promoure un partit que aglutine un ampli ventall electoral amb capacitat suficient per fer sentir la veu dels moderats al Parlament.

També hem de dir que en un primer moment la lluita carlista contra els esdeveniments que s'anaren succeint després de setembre era, bàsicament, una lluita política.⁵ Però a partir de l'abril de 1869 comencen a veure's preparatius militars a Perpinyà, que després s'estendran per la resta de Països Catalans.

L'ambient de revolta carlista feia molt de temps que es respirava a Ulldecona, almenys entre els membres del govern municipal revolucionari, que tenien la temor al cos. Una mostra d'aquest ambient el trobem en una còpia de la carta que l'alcalde Ivars, republicà, envià a una instància superior. La carta és del 19 de gener de 1869, i hi explica com un correligionari seu, Josep Nadal Solà, l'havia informat que el matí del 17 el metge local, "Narciso Valmaña, se había reunido a un corro de hombres que había en las cuatro esquinas y dijo: "animo que hoy se ha de dar el grito en esta villa de viva Cabrera"".

De seguida l'alcalde es preparà per al que pogués passar i donà avis a les diferents autoritats, "creido que era verdad por ver tanta gente del campo, masoveros, y tan animada, cuya circunstancia puede que fuera debida que sus partidarios yban delante en las elecciones, y habian conseguido el triunfo en las cuatro mesas de que se compone el colegio electoral de esta villa". La qüestió és que, en vista que l'alcalde prenia precaucions, se li van

presentar “todos los hombres que han servido con el pretendiente en la guerra civil y varios otros de buen criterio, todos los que no han tomado parte en la elección y me manifestaron que respondían con sus cabezas y haciendas de la tranquilidad”.

L'alcalde, de moment, respirà tranquil i tingué temps de pensar si havia de fer “un auto de oficio” al doctor Valmanya, però en considerar “el clamoroso que levantarían los periodicos de oposicion sobre coaccion y la no prueba plena ello me retrajo, y mas sobretodo, que en el mes anterior como V.S. tiene conocimiento formé diligencias sobre gritos subversivos, casi pendencia y desobediencia á la Autoridad y aprension de armas en la refriega”. En aquells esdeveniments, la naturalesa dels quals desconeixem, sembla que envià tres acusats a Tortosa, els quals el dia següent ja van tornar a Ulldecona. Aquesta resolució disgustà molt l'alcalde perquè opinava que havia debilitat extraordinàriament la seua autoritat, “á pesar de que dicen se les continua la causa”.

Després de deixar ben clar que “esto no me arredra, no, pues por la causa de la revolucion tengo probada en mi carrera publica, que perderé mil vidas”, afirmava que no volia donar cap pas en fals que el pogués desprestigiar. A més, sembla que aquells mateixos dies havia arribat un capità de l'exèrcit el qual s'havia negat a arrestar el metge, i això feia que l'alcalde considerés que ell no era pas la persona idònia per fer-ho i, per tant, es limitaria a esperar les ordres oportunes.

D'altra banda, l'Ajuntament popular⁶ d'aquell any tindria un munt de fronts oberts que dinamitarien la política local. El 16 de febrer trobem una carta que parla d'un nou problema que podria estar perfectament relacionat amb la qüestió del canvi de règim. L'alcalde anterior, Pere Màrtir Ferrer, s'havia presentat al nou alcalde per fer-li saber que no podia presentar els comptes de l'any

anterior perquè el secretari, Joan Ballester, s'havia negat a firmar els comptes municipals, malgrat que se li havien fet arribar fins a la mateixa Cervera, que era el poble on residia el secretari després de marxar d'Ulldecona. I tot això, a pesar que, segons sembla, el secretari reconeixia “la certeza y legitimidad de los pagos que se relacionan”. Els dos alcaldes eren conscients que l'administració local es col·lapsaria, i per tant havien de fer arribar un missatge al governador de Castelló perquè actués.

Un altre front obert eren les relacions entre l'Ajuntament i l'Església. En carta del 25 de febrer, l'alcalde fa veure al capellà local que ell també té l'obligació, com qualsevol ciutadà, d'allotjar militars. Concretament li demana d'allotjar un capità, “cuando estoy penetrado que V. no solo como padre de almas y de caridad cristiana admitiria al referido caballero capitán, si que aunque fueran tres y cuatro soldados como tiene los mas infelices de esta poblacion”. Acaba la carta rematant que “tendria un gran sentimiento verme precisado hacerle cumplir á la fuerza”.

En una altra missiva del 28 de febrer, l'alcalde recordava al capellà local “que el convento é iglesia del ex-convento de dominicos fueron cedidos” —després de la Desamortització— “por el Gobierno a este pueblo para establecimientos publicos y [...] siendo esta ahora ocupada para actos de nuestra religion; he de merecer de V. se sirva decirme, con urgencia, en virtud de que titulo dispone el Clero de aquel edificio”, perquè es donava el cas que el cap del batalló de Caçadors d'Arapiles s'havia acantonat a la vila i demanava allotjament. L'alcalde recordava que durant molt de temps els dos edificis anteriors havien tingut aquesta finalitat i creia que no era qüestió que els soldats s'haguessen d'allotjar a les cases particulars, si no era necessari.⁷ Precisament en la primera carta, trobem la votació d'una Junta Municipal⁸ respecte de

si l'església del convent i l'hospital, incloses les dependències que ocupaven les monges, havien de servir per a l'aquartermament o per a funcions religioses i instructives. La Junta, per poca diferència, va decidir que servís per a la primera finalitat. Aquesta votació ens sembla un bon indicador de les polaritats que coincidien i s'oposaven al poble.

El 24 de març es comunica a les autoritats superiors que el dèficit municipal és de 20.000 rals, a causa bàsicament de tres motius: les racions subministrades i encara no cobrades que es van proporcionar al batalló d'Arapiles al novembre i desembre últims, les entregades "a los infinitamente más pobres transeúntes que han pasado desde la revolución hasta el día, subvencionados por la superior autoridad", que també es devien, i, finalment, la impossibilitat de fer el repartiment de la capitació "por la resistencia que así a él demostró y demuestra este vecindario".⁹

El 27 de juny la corporació i diferents funcionaris públics van jurar la Constitució que s'havia aprovat el dia 1 d'aquell mateix mes, encara que uns quants s'hi negarien.¹⁰ Als regidors reticents se'ls va imposar una multa de 200 rals i als funcionaris se'ls donà un termini de tres dies per rectificar; en cas contrari serien substituïts.

Al juliol, l'alçament armat carlista estava servit i Ulldesona va ser un dels primers llocs on es va fer patent. En una carta al capità general de València, del 21 de juliol, s'observa la psicosi que es va apoderant de les autoritats locals:

Guarnecida esta villa por 28 guardias civiles y un oficial, reprimia no solo al elemento ardiente carlista de la misma, si que tambien el de las convecinas poblaciones.

Mas cuando mayor efervescencia esta mostrando los sectarios de aquel bando, y mas en alarma tienen á los leales, y pacificos habitantes con la propalacion de inmediatos levantamientos; en el dia

de ayer se mando a la Guardia Civil retirarse today concentrarse en Tortosa, dejando el campo abierto a las maquinaciones insolentes del enemigo y planes de asesinato porque es de saber que haciendo alarde de soldados de Carlos 7º, se presentan con sus boinas distintivas, y tienen acopios de ellas para el momento dado.

L'alcalde Ivars prossegueix dient que la situació de la vila i de la comarca és absolutament crítica i que així ho havia fet saber al president del Consell de Ministres, el qual l'havia dirigit a ell, com a capità general del districte. I rebla que obrava així "en descargo de su responsabilidad para evitar los sucesos funestos, que estan abocados á sobrevenir".

L'endemà mateix arriba un telegrama del capità general en el qual fa saber que ha comunicat al governador civil de Tarragona que seria convenient que fes tornar la Guàrdia Civil a la població.

El 24 arriba un ban imprès —per tant, havia estat enviat a tota la província— en el qual es donaven les instruccions que havien de seguir els alcaldes si albiraven alguna "partida de malhechores" (no es parla explícitament de carlistes). El 29, trobem un altre comunicat en el qual ja es parla explícitament de carlistes i en què es convida a formar companyies o batallons francs perquè ajuden les forces regulars. El sou diari dels components seria el mateix que el dels batallons mobilitzats de Catalunya: el dels simples soldats seria de 600 mil·lèsimes d'escut —6 rals— i d'aquí per amunt, segons el grau o rang. Com a condicions se'ls exigia que tinguessen "buenas cualidades físicas y morales y antecedentes verdaderamente liberales". També se'ls havien de fer unes credencials, no fos cas que els confonguessen amb els carlistes.

El dia 30 trobem una carta manuscrita del governador en la qual mana que se substituïscal'alcalde de barri, Ramon Palau

i Beltran, que s'havia negat a jurar la constitució. Encara el dia 10 d'agost, trobem una altra carta del governador insistint en la seua destitució immediata.

El 31 de juliol apareix, entre Freginals i la Ràpita, a la serra del Montsià, una petita partida d'uns deu guerrillers que espanten Ivars, el qual, sens dubte, exagerà el nombre de components i insistí a les autoritats militars que hi desplaçassen dos batallons de tropa.¹¹

D'altra banda, l'alcalde seguia tenint problemes amb el clergat local. En aquest cas es tractava de les monges agustines. L'1 d'agost trobem una carta de la superiora, Pietat Alanyà, queixant-se que les vulguen fer fora del convent perquè no havien jurat la constitució i perquè "considerava que no se sabe que en ningun pueblo de la Nacion háyase ocurrido cosa igual, ni tampoco es presumible que el Gobierno, en su previsora conducta, haya intentado tocar á personas que nada tienen de carácter político oficial". De seguida recorda el caràcter privat de la seua fundació, encara que reconeix que cobren de l'Ajuntament, perquè així ho va decidir la majoria de la població. Finalment, diu que acceptaran jurar la constitució quan, amb anàlogues condicions, ho faça la resta de l'Estat.

L'aparició de carlistes s'anà estenent per tota la zona: el 2 d'agost, al partit de Gandesa es detectà una altra partida composta d'uns quaranta homes que fou perseguida per la Guàrdia Civil de Tortosa; el 9 se sabé que un fort escamot que es movia pel terme d'Alcalà era dirigit pel capellà de la Magdalena, antic capitost carlí, que tenia la intenció d'aproximar-se a Catalunya; el 15 es pensava que hi hauria un aixecament massiu al Maestrat.¹²

Mentrestant, a Ulldecona, el dia 16 el governador recordava a l'alcalde que els homes de la primera i segona reserva podien ser emprats per guardar l'ordre i enfrontar-se als carlistes sempre que aquests ho

acceptessen voluntàriament, però mai sota pressió de l'autoritat local. L'endemà, el governador envia una altra carta felicitant l'alcalde per "lo que ha practicado para sostener el orden y estar prevenido á todo evento, si los enemigos del régimen actual trataran de lanzarse al campo", i li fa saber que ja havia donat l'ordre que la Guàrdia Civil d'Ulldecona, que havia anat a Amposta, tornés al poble. Seguidament, l'encoratja perquè seguisquen en la seua actitud decidida de defensa del sistema liberal "contra los planes reaccionarios".

El dia 20 es rep un ban imprès en el qual el governador, sabedor que a Mas de Barberans havia aparegut "una partida de facciosos de cien hombres armados, mandados por el cabecilla Hoche, los que asaltando la poblacion han robado los caudales públicos y sacado raciones", els donava dotze hores per tornar a les seues cases.

El dia 21 el capità general del districte comunicava al tinent coronel, que era a Ulldecona, que havia sortit la companyia de Sevilla i cinquanta guàrdies civils "persiguiendo a Echea" —Hoche al ban— "y 48 facciosos armados que estaban en Mas", i que sortís ell també a batre'ls.

El dia 22 l'alcalde de Mas de Barberans, Francesc Subirats, comunicava al comandant de les forces aquarterades a Ulldecona, o al mateix alcalde, que un pagès del poble havia vist, a la partida de les Torrasses "distante de este pueblo sobre una legua [...] tres hombres montados con sus correspondientes caballos y de trece á catorce de pie", encara que no havia pogut apreciar si portaven armes o no.

No sabem mai què hi havia de cert en la carta de l'alcalde d'Alcanar, Baptista Sancho, del 23 d'agost, en la qual comunicava a l'alcalde d'Ulldecona que els homes que es van veure en posició sospitosa a la partida de Sòl-de-riu eren "cuatro ó cinco embriagados de aquellas

cenias segun parte ocular de un propietario de esta villa”.

El 26 d'agost, el coronel Climent, des de la Sénia, comunicava al capità general del Districte, via l'alcalde d'Ulldecona i el servei telegràfic de la vila, que la seua força, la d'Arrando i la dels voluntaris de la Sénia manats per Cortiella, havien dispersat definitivament la facció d'Ochea—Hoche— en direcció a Càlig, Sant Jordi i la Jana. A continuació també deia que anava en direcció a Mas de Barberans, a veure si podien fer el mateix amb les de Vallès i de Calistro (Galindo?).

Que les autoritats militars no es prenien a broma l'alçament ho demostra una comunicació rebuda des del Govern Militar de Tortosa, relativa a “la visita del Maestro Mayor de fortificaciones de esta plaza, D. Vicente Benet”, per tal de comprovar l'estat de conservació de totes les torres del litoral.

El dia 31, des de Fredes, Climent diu que té les tropes disposades als Ports per tal de deixar-les caure sobre l'Ebre quan siga convenient, però demana permís per poder anar a visitar-se per un metge, ja que s'havia trencat el braç perseguint les forces d'Hoche i no li passava el dolor.

D'aquell mes d'agost deuen ser una sèrie de comunicacions al capità general que explicaven els moviments que farien les diferents columnes liberals en persecució de les partides carlistes. Per exemple, en tenim una del 28—suposem que d'agost, perquè Climent es dirigeix a Fredes— en la qual es dona notícia d'una partida als Reguers. Una altra del 23—que també suposem del mateix mes— en la qual es dona compte de la presentació d'un membre de la partida d'Hoche a Rossell i de la sensació que aquesta facció estava delmada i desmoralitzada: “tardará poco en dispersarse si de otras partes no vienen mas partidas”.

També hem recuperat la demanda

d'indult d'un jove de Sant Jordi, Joan Baptista Esteller i Pujol, de 22 anys, que es presenta a Ulldecona al·legant que “como joven y sin experiencia le hicieron comprometer á salir al campo en favor de Carlos 7°”. Presenta com a garant un oncle que té a Ulldecona.

Malgrat tots els intents, la insurrecció carlista no prosperà enlloc, entre d'altres motius perquè el fort desplegament ho impedí. Segons Meseguer, el darrer xoc important tingué lloc al Maestrat, concretament a Catí.¹³ Les forces dirigides per Galindo—que va morir en l'acció—, Vallès i Sales foren dispersades per les forces governamentals dirigides pel tinent coronel Serrano i el capità de la Guàrdia Civil González. Meseguer dona les dates dels dies 21 i 22 d'agost, la qual cosa ens indica que aquesta podria ser una topada important, però en cap cas va ser la darrera, tal i com hem comprovat més amunt.

A finals d'agost van començar a passar la frontera catalana una gran quantitat de refugiats polítics carlistes, que van alarmar les autoritats franceses i les van obligar a mantenir una estricta vigilància.

Sense relacionar-se amb els moviments carlistes, però sí amb els continus patiments que passava Ulldecona, aquell final d'any s'esdevindran una sèrie d'alçaments federals per tot el territori dels Països Catalans, però aquesta és tota una altra història, i en el cas que ens ocupa només destacarem el canvi d'ajuntament que aquests alçaments suposarien.¹⁴ De manera evident, s'hi troben a faltar els membres de l'anterior consistori que estaven clarament definits com a republicans.

No podem assegurar, de moment, que els regidors falduts republicans participessin en els alçaments, però el següent comunicat, enviat el 16 d'octubre pel governador, i altres de posteriors relacionats amb la possessió d'unes armes, ens fan sospitar que van estar-hi implicats

d'una manera o altra:

Bajo su más estricta responsabilidad me remitirá V. a vuelta de correo nota exacta de los individuos que han formado la Junta revolucionaria de esa villa en el reciente levantamiento republicano, y de los designados por la misma para constituir el nuevo Ayuntamiento, y en el caso de que esa población haya permanecido leal a las instituciones que nos rigen, espresará los nombres de los vecinos que adheriéndose al indicado pronunciamiento han abandonado la población, y de los que se han presentado á V. Con pase de indulto ó sin él, con todas las demas circunstancias que sirvan á formar cabal juicio de todo lo ocurrido en ese pueblo con motivo del suceso de que se trata... y si la fuerza ciudadana ha sido ó no desarmada.¹⁵

1870

“Durant l'any 1870” —en tot el territori català— “els carlistes aniran preparant una nova insurrecció, per la qual cosa treballaran molt activament en la recaptació de diners”.¹⁶ Paral·lelament es van anar formant juntes catolicomonàrquiques dirigides per persones d'alta categoria social que van aglutinar els carlistes de la rodalia. És el cas de les juntes de Tortosa i Móra.

Ulldecona seguia bullint com l'any anterior. Així, el 10 de febrer, les autoritats governamentals, que eren sensibles a les notícies que fessen referència al carlisme bèl·lic, van desplaçar a Ulldecona dos companyies de tropa aquarterades a Tortosa, ja que havien aparegut a molts llocs cartells amb “Vivas a la religión, a Cabrera y a Carlos VII y muera la República, todo ello adornado con gran número de cruces”.¹⁷ També s'informava que molts joves, aprofitant la nit, havien fet crits a favor del carlisme i contra el govern.

El 10 de març trobem la següent missiva d'Ivars, sense que n'aparega el destinatari:¹⁸

[...] debo manifestarle que los fusiles que a mi me entregó el Capitan General de Valencia, fueron entregados a quien V. mejor que yo sabe [...] y al efecto nos reunimos en su casa.

Respecto á las listas ó registro de los que los tienen lo hizo el oficial de 1º de la Secretaria en aquel entonces Señor Ribera y debe estar en secretaria [...] le diré lo que recuerdo de mi debil memoria.¹⁹

Amb relació a aquest assumpte de les escopetes, trobem una notificació del governador de Tarragona a l'alcalde d'Ulldecona, de l'1 de juny de 1870, en els següents termes:

Remita V. á este gobierno de provincia la escopeta del paisano Agustín Grau y Fonollosa que con fecha 27 del mes pp^{do} le fué ocupada por los Guardia civiles de ese Puesto y entregada á esa alcaldia por carecer el interesado de la licencia correspondiente para su uso.

L'1 d'abril surt la següent notificació de l'Ajuntament d'Ulldecona adreçada a les diferents autoritats:

Tengo noticia positiva que el partido carlista de esta villa está decidido á verificar una gran reunion publica en el domingo inmediato, tres del corriente, habiendo pasado invitaciones para la concurrencia á sus correligionarios de los pueblos de la comarca. Y que en la noche de hoy se me presentarían á dar conocimiento de su proyecto al objeto de nombrar la junta católica-carlista, cuya candidatura tienen ya formada.

L'alcaldia és conscient que no pot conculcar el dret de reunió, però:

[...] como dicho domingo es el designado por la ley para realizar el sorteo de quintos, pudiera de ello sobrevenir alguna perturbacion; agregandose la circunstancia de haberse presentado una partida armada á los puertos de Benifazá compuesta de 36 hombres, según noticias que me transcriben de la Cenía.

El 28 de juliol apareix un escamot de carlistes a Tivissa i un altre a la vora de Flix. L'aixecament de 1870 tingué menys importància que el de 1869, però l'un i l'altre són exemples que proven la vitalitat del moviment carlí, malgrat el fracàs de les seues accions.

A finals d'any, concretament en l'acta de l'11 de desembre, trobem que la situació seguia sent força calenta a Ulldecona, com ho demostra el fet que Antoni Bel Querol siga arrestat per "mala conducta pública, perturbando muchas noches el orden y sosiego de la población con cantares subversivos e insultantes, con amenazas a las puertas de los liberales". Segurament també n'eren bons indicadors les dos anècdotes següents, que, a primera vista, podrien respondre a d'altres consideracions. La primera és que es fa constar que Patrici Barrera Verdiell "ha observado buena conducta moral", i la segona, que M. M. R. "se entrega habitualmente a borracheras y a perturbar el orden y sosiego de la población con cantos subversivos".

1871

A principis de l'any 1871, segons Vallverdú,²⁰ els carlistes tenien preparat un pla d'alçament que fou capgirat bruscament per la mort de Prim. En aquell moment es decidí ajornar la insurrecció i es preferí la lluita electoral. En les eleccions de febrer a diputats provincials, el carlisme va aconseguir èxits importants, com ho demostra el cas d'Ulldecona.²¹ Concretament, en el cas de la Diputació tarragonina es van obtenir els següents resultats: 21 diputats republicans, 13 carlistes i 7 monàrquics progressistes. Al districte de Roquetes, al qual pertanyia Ulldecona, guanyà el carlista Ramon Fuguet. Cal dir que republicans i carlistes es van presentar junts a les eleccions, fent un front nacional contra el govern, i a cada districte decidien qui encapçalava la llista.

També aquell mes de febrer, a Ulldecona, l'alcalde Vidal deixa aquest càrrec per passar a ocupar el de jutge municipal.

Les coses no van pintar tan bé després del fracàs de les eleccions de maig, i durant l'estiu, els projectes de complots carlistes van ser força actius tant al sud de Catalunya com a la zona del Maestrat. S'hi nota la presència d'agents carlistes que incitaven els veïns a donar suport a un moviment militar que havia d'ésser imminent.

Durant el mes de setembre, el pretendent Carles, aconsellat per Nocedal, que li va fer veure que el cop militar era inviable, decideix abandonar qualsevol vel·licitat bel·licista. Això comportarà que dimitisquen molts dels militars professionals del seu exèrcit.²²

Mentrestant, a Ulldecona es debatia sobre la conveniència o no de segregar-se de la província de Tarragona i afegir-se a la de Castelló. Sembla que Salvador Vidal va tindre un paper molt destacat en l'opció de romandre a la de Tarragona.²³

1872

El 2 de gener de 1872, el comandant general de Castelló, brigadier Villacampa, encomanava a tots els pobles de la seua comandància que, obligatòriament, racionessen els voluntaris de cada vila amb "ración de pan, cama y vino" cada vegada que sortissen de marxa.

A Ulldecona, l'1 de febrer pren possessió el nou Ajuntament²⁴ que havia sortit elegit per sufragi universal al desembre anterior, i quan l'alcalde sortint, Jaume Calduch, pretenia prendre'ls jurament de la constitució i del nou rei Amadeu I, segons la nova reglamentació, Agustí Viscarro Manyà, en nom de tots i com a regidor amb més vots, va dir:

Que debia protestar y protestaba el Ayuntamiento entrante de la arbitrariedad y presion que hace el señor presidente —Calduch— cuando la ley municipal vigente no lo prescribe

[...] mas sucumbieron á la voluntad y violencia del reiterado Señor Presidente.

Som davant d'un ajuntament de tendència marcadament conservadora i segurament procarlista. Així semblen avalar-ho els resultats electorals que hem pogut aconseguir.

Un cop instaurat el nou Ajuntament, el mateix dia de la presa de possessió, comença el rosari de destitucions dels empleats municipals, emprant les més diverses excuses: faltar a la faena, ser bevedor habitual, etc.

El 29 de febrer, l'alcalde de Godall, Francesc Balaguer, contesta al d'Ulldecona per carta que "enterado del oficio [...] de ayer en que me dá noticia de lo ocurrido en el hermitorio de esa su jurisdicción" —es referia a l'ermita de la Pietat— "... y si he tenido noticia de vagar por este término municipal alguna gente sospechosa", afirma que no tenia notícia de cap problema, però que tal com havien quedat, si s'assabentava d'alguna cosa actuarien mancomunadament segons acord previ. El mateix dia, els alcaldes de la Sénia, Antoni Vidal, i d'Alcanar, Antoni Sancho, li responien en termes semblants als de Godall. D'altra banda, deixaven caure que pel respectius pobles havia corregut la veu que pel Montsià "anda una partida de hombres sospechosos". L'1 de març, era el de Freginals, Marià Albesa, que també responia el mateix, però amb més fonaments, perquè havia posat homes vigilant pel seu terme, els quals no havien detectat cap moviment.

No serà fins a l'abril de 1872, després d'una nova derrota electoral que porta els carlistes a abandonar el parlament, quan es decideix tirar endavant el definitiu aixecament militar, que tampoc és que tingués molt d'èxit, almenys de moment.

Pel que fa a aquestes terres, el 5 d'abril, el governador de Tortosa, Benet Ferrer,

escrivia a l'alcalde d'Ulldecona que "teniendo motivos fundados para creer que los partidarios de la comunión carlista de esa población y las inmediatas, proyectan levantarse en armas contra la legalidad de lo existente" era el moment d'ordenar-li que, en el moment que això es produís, l'assabentés, de seguida, de la composició, el cap, la direcció i altres aspectes de la partida o partides en qüestió.

El dia 12 es rep l'ordre des del Govern Civil de "la organización de rondas diarias y nocturnas que se dediquen á la vigilancia de las líneas telegraficas y vias férreas que atraviesa ese termino municipal". A la circular s'indicava que es podien emprar els voluntaris mobilitzats, si és que n'hi havia a la vila o, en cas contrari, qualsevol altre mitjà. S'exigien les responsabilitats pertinents a l'alcalde. Es tractava d'una carta força amenaçadora.

El dia 19, després de llegir-se l'ofici anterior, resulta que:

[...] vinose en conocimiento de que los expresados voluntarios, no constan en la Secretaria de este Ayuntamiento como fuerza organizada ni de otra manera alguna; y suponiendose sea el Jefe de ellos (segun voz publica) Don Joaquin Palau y Milian, industrial de la presente villa.

Decideixen cridar-lo perquè done notícia exacta de la força a les seues ordres i si podrien encarregar-se de la tasca de vigilància. Palau contesta que "no habiendo recibido todavía el armamento y municiones del Gobierno los Voluntarios de la Libertad que están inscritos para formar la compañía, no pueden prestar el servicio que se ordena". L'Ajuntament decideix que aquest servei el faça tot el veïnat "por via de concejadas [...] ocupandose por las noches doce individuos, y seis por el dia: de manera, que cuatro de los doce, vigilarán desde el punto del Rio hasta la casa de campo de Pedro Grau, desde esta, á la capilla llamada de la Piedad, los otros cua-

tro; y de dicho punto hasta el confín del término, los cuatro restantes". Durant el dia les mateixes zones estarien vigilades per parelles.

El 21 d'abril, entre altres aspectes tractats en l'ordre del dia, el consistori es queixa que no es paguen els contingents provincials i decideixen "apremiar á los contribuyentes morosos, en especial á los hacendados forasteros por hallarse tan sumamente atrasados del expresado tributo". Així doncs, sembla que els problemes a Ulldecona no tinguen aturador i que vagen en augment.

Una setmana després, el dia 27, l'Ajuntament era destituït per ordre del governador civil de la província. Aquesta destitució pensem que anava lligada a la declaració d'estat de guerra, anunciada el dia anterior i, sobretot, al tarannà conservador del consistori. El nou Ajuntament,²⁵ presidit per Ramon Adell, accepta el mateix dia de la presa de possessió "la renúncia de los cargos que obtenian en el Ayuntamiento [...] los porteros, alguacil y pregonero, serenos, guardas rurales y de montes, recaudadores, depositario, etc. ".

El dia 26, el brigadier governador de Tarragona, Benet de Franch, com hem dit, declarava l'estat de guerra i donava les mateixes instruccions que el governador de Tortosa. El 29, es rep la notícia de l'estat de guerra a tot el districte de València, via el governador de Tortosa. L'ordre havia sortit des de Morella i havia estat enviada pel coronel governador, Alejo Cañás. Aquell mateix dia, els ànims estaven molt exaltats a Tortosa i es creia que a Roquetes s'estava organitzant una partida carlista, per la qual cosa s'ordenà l'empresonament de la junta carlista comarcal, però aquests ja havien fugit. La rebel·lió era un fet i la gent començava a esverar-se pertot arreu.

L'1 de maig, el mateix Cañás demanava que s'esbrinés qui havia estat culpable²⁶

de la interrupció de la línia fèrria i telegràfica entre Ulldecona i Vinaròs. El dia 2 li contestaven des d'Ulldecona que aquest fet no s'havia produït.

Les primeres referències a fets militars en aquesta zona són d'aquest mateix dia 1, quan el brigadier García Velarde torna a Morella, no sense abans deixar petites columnes a Benassal, Xert i Ulldecona per tal d'assegurar la zona meridional del Maestrat. D'aquesta manera tenia l'esquena coberta i es podia dedicar, sense temor, a la persecució de Gamundi, la partida del qual és la primera que es fa sentir per la zona.

El 6 de maig el governador de Tortosa comunicava la victòria d'Oroqueita i la fugida cap a França. També deia que la quinta s'havia efectuat sense novetat i ordenava que aquestes notícies es fessen saber al públic en general. Afegia ordres referents a l'enviament d'informació respecte al sorgiment de partides carlistes, però ara insistia que aquesta informació se li dirigís mitjançant "pasapliegos". Creiem que el governador estava més nerviós del que aparentava, i segurament no va aconseguir calmar la gent.

El 7 de maig, malgrat que hi havia notícies que s'havien dispersat les quadrilles de Gamundi a la zona entre Sorita i Luco de Bordón, el mateix governador de Tortosa anunciava que era molt probable que el mencionat cap aconseguís insurreccionar el país i que, a més, estava preparant un cop de mà contra les tropes de Cappa. Afegia, també, que es donaven com a segures l'arribada de Cabrera a la zona i la d'un carregament d'armes que s'havia de desembarcar entre Vinaròs i la Ràpita.

Aquestes notícies, més d'altres que parlaven de l'agrupament de partides a la vora dreta de l'Ebre, van motivar la confluència de quasi totes les columnes de València i de Catalunya a la zona oriental del Maestrat.

L'aglomeració de tantes columnes contra les petites faccions carlistes de Pinyols, Mulet i Blanquet va provocar que s'acabés, momentàniament, amb l'intent d'insurrecció. Aquesta era impossible en un país ocupat militarment. Malgrat tot, des de primers de juny fins a setembre, i gràcies al paper de nombrosos i actius agents carlistes que recorrien totes aquestes terres exaltant la gent i, sobretot, gràcies a l'aparició de petites partides comandades per capitostos del país, la causa carlista va portar de corcoll l'exèrcit liberal, tal com comprovarem a continuació.

El 9 de maig, l'alcalde Adell d'Ulldecona enviava la relació de la Junta del Casino Popular Local, "cesado en la actualidad por virtud del bando de fecha 29 de Abril ultimo". Aquesta llista es va enviar, com a mínim, a la Capitania General de València. La Junta estava formada per Manuel O'Callaghan Forcadell, president; Josep Serrano Mateu, vicepresident; Jeroni Esteller Reinat, Lluç Fabra Sales, Pasqual Cobarsí Conca i Josep Anton de l'Olmet Mulet, vocals, i, finalment, Anastasi Miralles Forcadell, secretari. Estractava, segurament, d'un cercle conservador catòlic (amb presència carlista) format per gent benestant.

L'11 de maig, des de la Capitania General de València es demanava si hi havia a la població sis fusells "lisos que fueron entregadas con destino á los voluntarios de la libertad, según consta [...] y al propio tiempo si las personas á quienes se entregaron son adictas á las instituciones vigentes".

El dia 29 el governador comunicava que "ha llegado á mi noticia, por conducta fidedigna, que algunas personas de prestigio de esa localidad haciendo público alarde de sus ideas carlistas, se ocupan en propalar, con el conocido proposito de escitar á la rebelión á las gentes sencillas é ignorantes [...] con su estudiado sistema

de propaganda", que, segons el mateix governador, feia més mal que si sortissen davant de diferents faccions. De fet, deia que actuaven d'aquesta manera perquè sabien que en lluita directa no tenien res a fer. També cominava l'alcalde que complís com a bon servidor de la causa, per damunt de les lògiques relacions veïnals amb aquestes persones.

Pocs dies després, concretament el 5 de juny, s'alçava a Alcalà de Xivert una partida d'uns cinquanta homes, que el primer que va fer va ser destrossar el telègraf local i la via del ferrocarril. Després fugiria cap a les Coves de Vinromà. Aquest petit grup estava comandat per un personatge que es convertiria en un dels capitostos més famosos de la zona, Pasqual Cucala, i en aquesta acció ja va deixar clara una de les principals obsessions que l'acompanyaria durant tot el conflicte: la de sabotejar, tant com fos possible, les línies del telègraf i les vies del ferrocarril.

En l'acta del 8 de juny es fa constar que Ulldecona és dels pobles de la província que no han presentat els comptes municipals. Concretament té els comptes en descobert des de l'any econòmic 1866-1867. Als problemes generals, Ulldecona hi afegia la casuística pròpia. Una casuística gens falaguera, tal com anem comprovant.

El 12 de juny es rep una altra circular, ara de la Capitania General de València, firmada per Fernando del Pino, amb les mateixes intencions que la del 12 d'abril, pel que fa a la vigilància del terme, i utilitza, també, el mateix to amenaçant: "me hallo tambien dispuesto y decidido á no tolerar la mas leve falta ú omision sobre el particular". Les autoritats semblen denotar poca confiança respecte d'Ulldecona.

El 15 de juny, el governador de Tarragona demana que se li envii relació del nombre i classe d'armes que tenen els Voluntaris de la Llibertat locals, amb una relació nominal de qui les utilitza. L'Ajuntament contesta

que hi ha "sesenta y dos fusiles belgas, con sus correspondientes bayonetas sin ninguna forniture, dotados con sus correspondientes municiones". El nombre de voluntaris era de seixanta,²⁷ tenint en compte que hi havia hagut dos baixes i deu persones s'havien tirat enrere. També es feia constar que

[...] en atención a ser cuasi la totalidad de los voluntarios labradores y trabajadores del campo, con el fin de evitar una sorpresa en las casas por los enemigos de la Causa Nacional en ausencia de aquellos, se determinó mantener el armamento y municiones depositados en un cuarto seguro que presta una fuerte torre con comunicación con la casa consistorial, en la que cuando no existen en esta villa fuerzas del Ejército, se constituye una guardia de Voluntarios; y en los días de peligro y para los servicios convenientes acuden los voluntarios á armarse.

A l'acta del 10 de juliol es llegeix el BO del dia 9 pel qual el Ministeri de la Governació manava "el cese del presente Ayuntamiento y tome la posesion el que fué electo por sufragio universal". El consistori accepta la decisió, però l'anterior Ajuntament es farà pregar: el 12 no es presenta ningú d'aquell consistori per fer el canvi; el 29, l'alcalde Adell llegeix un comunicat del governador civil en el qual se'ls notifica que se'ls acusarà de responsabilitat criminal si no aconseguen reposar l'anterior consistori i que no se'ls accepta la dimissió com a excusa;²⁸ el 30, encara no s'hi van presentar quatre dels membres: Castell, Valmanya, Capseta i Antich; el 4 d'agost es fa el canvi definitiu, però encara de l'1 d'agost hem trobat una nota del governador civil a l'alcalde, amb to amenaçador, avisant-lo que abans del dia 5 havia de donar possessió "al anterior consistorio haciendo a V. responsable del orden público durante el tiempo que siga presidiendo esa Corporación", cosa que

finalment, com hem vist, aconseguí fer. El nou —o hauríem de dir vell?— consistori tornarà a canviar els càrrecs, però ara ho farà més endavant: el 18 de setembre.

L'11 de juliol el cap de la Companyia de Voluntaris de la Llibertat, Joaquim Palau, demanava a l'alcalde d'Ulldecona còpia de l'ofici del capità general, referent a "la custodia y vijilancia de las vias ferreas de este termino, por convenir así a los intereses de la expresada compañía".

El dia 20 el general governador, José Velarde, comunica a l'alcalde que ha escrit al cap dels voluntaris explicant-li que es fia poc del consistori que ha de presidir: "Ha llegado á mi noticia que el Ayuntamiento de esa poblacion va á ser reemplazado por el anterior en cumplimiento de una orden del gobierno de SM, que yo acato y defiendo, pero en atención á las ideas carlistas de los individuos que han de componer dicha corporación, así como á los compromisos que tienen algunos de ellos con la referida causa" convenia que estiguessen amatents "por si este Ayuntamiento no procediera y obrara con la lealtad que debe. Con este objeto tomaran Uds. las medidas oportunas para mantener siempre en su poder la torre de esa población", i els recorda que només depenien de la seua autoritat i no de la de l'Ajuntament. Acaba la carta demanant a l'alcalde "que mantenga buena armonía con la expresada fuerza armada".

El dia 21 el jutge municipal d'Ulldecona, Salvador Vidal Vidal, mana a l'alcalde de la vila que un parell de guardes rurals posen a disposició del Jutjat del Partit el detingut Joaquim Nofre Antich, perquè ha fet "voces subersivas é injuriosas en la persona del Rey N. S.". Cal recordar que, a pesar del seu origen monàrquic, Amadeu no queia gens bé ni als carlistes ni a certs sectors catòlics influents, perquè era fill del rei que havia desposseït el papa del seu poder temporal.

El dia 24 el mateix Vidal demanava que

fossen Baptista Rubio *Duguet* i els seus socis, els que fossen traslladats al Jutjat del Partit. El dia 26, el general José Velarde comunicava a l'alcalde —que ho havia de fer saber al jutge municipal— que no hi havia cap inconvenient que portessin “los individuos que cantaron canciones injuriosas²⁹ al Gobierno y á S.M.” al Jutjat de Primera Instància de Tortosa, sempre que “no se repitieran estos hechos”.

El dia 31 des del Govern Civil de Tarragona es contesta a una comunicació de l'alcalde del dia 28, en la qual feia saber que havia tingut “un retén por espacio de tres dias 25 bagajes mayores por mandato del gefe de una columna de operaciones y que hecha la oportuna reclamacion al encargado de este servicio D. Jose A. Nel-lo se negó á toda clase de abono apoyandose en que no se habia prestado este servicio”. Des de Governació es dóna la raó a Nel-lo, entre altres raons perquè “este servicio solo ha sido una medida preventiva que debe considerarse como otra de las cargas vecinales”, per la qual cosa aconsellaven a l'alcalde que intentés traure una indemnització a les bones. Des de Tarragona segurament pensaven que com que el nou consistori era procarlista no era molt procliu a col·laborar amb l'exèrcit liberal.

El 3 de setembre presenta la dimissió Joaquim Palau, el cap dels voluntaris mobilitzats. Aquest fet provoca que quede sense efecte la proposta de dimissió de l'Ajuntament d'Ulldecona que aquell mateix dia havien enviat per escrit al governador civil l'alcalde Espinosa i els regidors Agustí Viscarro i Anastasi Miralles. A la carta reconeixien “las opiniones e ideas carlistas de los exponentes y demás compañeros de Municipio” i acceptaven que aquestes provocaven desconfiança entre les dos autoritats.

El 17 de setembre tornava Vidal a comminar l'alcalde perquè capturés un grup

de subjectes que “va divagando por el pueblo [...] discolos y promovedores siempre de los disturbios locales, como Mirabet y comparsa armados de cayados y garrotes”.

El mes de setembre torna a ser un mes d'alçaments carlistes. Sanz, que s'havia autonomenat comandant general de Tarragona, es va aixecar el 20 de setembre i va intentar sorprendre els veïns de Beseit, però no ho aconseguí i tornà a Arnes, poble que sembla que estava sota el seu control.³⁰

El dia 22 Cucala —la partida del qual va ser especialment activa durant aquest mes—, amb quaranta homes mal armats, va estar al seu poble demanant exaccions i causant destrosses al telègraf i al ferrocarril. L'endemà es dirigí a les Coves, on dos oficials i vuit guàrdies civils es van fer forts i van refusar el seu atac. El tinent general Juan Acosta, capità general de València, per tal d'evitar la insurrecció muntà un sistema preventiu que, entre altres mesures, consistia a enviar dos companyies de la comandància de Castelló que havien d'encaminar-se als ports de Beseit des d'Ulldecona, passant per Mas de Barberans.³¹

Sanz va esquivar la presència de les tropes, ja que el 26 intentava entrar a Ulldecona sense aconseguir-ho perquè, precisament, se li havia avançat una companyia de l'exèrcit. El 27, va intentar vèncer una escorta del regiment de l'infant que custodiava cabals i que es va fer forta a l'Ajuntament de Traiguera. El mateix dia es va traslladar a Mas de Barberans, i d'allí va anar a Santa Bàrbara, on va destruir el telègraf.³² Malgrat tot no va aconseguir el seu objectiu final, que sembla que era trobar-se amb els seus partidaris de Morella.

Com que la partida no abandonava el terme d'Ulldecona, el governador militar de Castelló va ordenar al comandant del regi-

ment de l'infant, Antonio Romero —que s'estava a Roquetes amb dos companyies del seu regiment—, que anés fins a la nostra vila "haciendo en la marcha continuos reconocimientos del terreno comprendido entre ambos puntos, y sobre todo de las masías y caseríos, donde necesariamente debía guarecerse la facción".³³

Mentrestant, a l'interior d'Ulldecona el nou cap de voluntaris de la vila, Manuel Viscarro, comunicava a l'alcalde un ofici del dia 26 que havia rebut del comandant general de Morella, en el qual li feia saber que "tenia permiso para poder movilizar voluntarios durante las actuales circunstancias des del dia 28 de octubre y que debiendo adelantar ese Ayuntamiento los fondos respectivos para el suministro de sus haberes" que, més endavant, es retornarien segons establia la llei. Les dietes s'havien d'especificar de vuit en vuit dies, i "con objeto de evitar abusos, enaltecer la conducta de los Voluntarios é impedir exacciones arbitrarias cometidas con otros Ayuntamientos, le advierto á V. que bajo ningun concepto se propase á pedir cantidad alguna á otro Municipio con el pretexto de carecer de fondos", i l'amenaça de retirar-los les armes. Sembla que, com veurem més endavant, l'Ajuntament no estava molt disposat a pagar les despeses dels voluntaris i no ho faran fins després de rebre moltes pressions.

El 30 al matí, el comandant Romero va emprendre una operació per la part de Freginals, batent les dos faldes del Montsià, i en saber que Sanz era al mas de Mulet accelerà la marxa i aconseguí que les dos companyies, una per cada costat, hi arribessin a les cinc i mitja de la tarda, i d'aquesta manera van sorprendre l'enemic, que en aquell moment pretenia marxar del mas. Els carlistes van defensar la posició fins a les vuit de la nit, quan van intentar una sortida a la desesperada que va ser interceptada amb una descàrrega per la

tropa que, a continuació, els va emprendre a cop de baioneta i els va obligar a tancar-se de nou, excepte dotze que, juntament amb el cap, van aconseguir escapolir-se. La resta, tement un altre atac i sense cap, es van rendir. El nombre de presoners va ser de cinquanta-un, entre els quals hi havia quatre ferits. Les pèrdues de la columna van ser d'un mort, dos ferits i un contús. També van ferir el secretari de l'Ajuntament de Freginals, que anava de guia dels soldats.

Mentre ocorrien aquests fets, la partida de Cucala era durament perseguida per la zona de Bell-lloc del Pla i la Serra d'en Galceran. El 29 va intentar entrar a Alcalà, però no ho va aconseguir. Així doncs, en començar el mes d'octubre la insurrecció estava focalitzada a la zona de l'interior del Maestrat, i reduïda a la partida de Cucala i als dispersos de la partida de Sanz.

Durant l'octubre, Cucala va seguir fent petites accions per la zona d'Alcalà i, per tal de controlar-lo i controlar possibles partides que s'esperava que fessen la seua irrupció, s'hi van distribuir les forces de l'exèrcit. Entre Ulldecona i la Sénia es van instal·lar dos companyies de l'infant a les ordres d'un coronel. A Santa Bàrbara se'n va posar dos més. Malgrat que no es va aconseguir dissoldre la companyia de Cucala, "bien por la protecció que encontraba en el país, ó bien por la imposibilidad de ser alcanzada en la extensa zona que abarcaban sus correrías; á todo lo cual debemos unir la circunstancia de que nunca marchaba con dirección fija",³⁴ sí que es va aconseguir, en canvi, que se n'anés més a l'interior dels Ports i del Maestrat. Concretament el 4 d'octubre la seua facció va ser dispersada a un pinar de la vora de Coratxà.

A Ulldecona mentrestant, i segons consta a l'acta del 4 d'octubre, "Reunido el Ayuntamiento en la casa habitacion del Señor Alcalde con motivo de no poderlo efectuar

en la Sala Capitular por hallarse ocupada por las tropas del Ejercito"³⁵ es llegeix un ofici que l'alcalde acabava de rebre, enviat pel cap de la força ciutadana, "por el que se demanda cierta cantidad para atender el pago de los haberes que devengan los voluntarios movilizados". El consistori contesta que no tenen diners per atendre "la demanda que con el mayor placer anticiparian [...] con razon a que viene haciendo los suministros á las tropas del ejercito en crecido numero, y en particular los dias ultimos y el actual [...] cuyos suministros importan una suma considerable". El consistori també fa saber que, en cas de cobrar, no podran pagar els voluntaris abans de quatre mesos.

El dia 6 s'insisteix a Tarragona que és impossible posar al dia els comptes municipals per "las muchas ocupaciones en las ultimas elecciones, falta de postores en el arrendamiento de arbitrios [...] y concurrencia continua de tropas".³⁶ De tota manera, la qüestió que més els preocupa és que els anteriors consistoris no tenen al dia els comptes, i això fa que les arque municipals no vagen de cap manera. També els preocupava la qüestió del cobrament dels diferents impostos: la majoria s'havien de fer recorrent a agents executors. En aquesta mateixa jornada, el primer tinent d'alcalde, Agustí Viscarro, presenta la dimissió perquè trasllada la seua residència a Alcanar. La resta del consistori no està molt disposat a acceptar-la, i el dia 13, definitivament, se li nega el permís. Aquest pretés canvi de domicili responia a la voluntat de defugir la responsabilitat com a membre del consistori que, entre d'altres aspectes, comportava l'obligatorietat de respondre amb els propis cabals de les descobertes econòmiques imputables a la mala gestió municipal.

El 9 d'octubre, l'Ajuntament pregunta si en la relació de forniments del mes de setembre darrer fets pel municipi a l'Exèrcit

i la Guàrdia Civil s'hi havia d'incorporar el "del pan hecho á los 52 prisioneros carlistas"³⁷ en esta jurisdiccion"; ordenats pel comandant general del Maestrat, i, el més important, qui els havia de pagar: el Ministeri de Guerra o el mateix municipi, i si fos aquest darrer cas, la manera com s'havien de pagar. El dia 19 contestaven des de Tarragona que, segons el comissari de guerra de la ciutat, aquells subministraments els havia de pagar el Ministeri de Guerra. En conseqüència, des d'Ulldecona decideixen demanar-ho a la Comandància General del Maestrat. De resultes d'aquesta demanda hem trobat diferents relacions de les despeses efectuades per tal de subvenir a les necessitats dels presoners i ferits fets al mas de Mulet.³⁸

El mateix dia 9 es fa una sessió extraordinària per contestar el governador militar del Maestrat, que s'estava a la vila,³⁹ i li diuen que estarien molt contents de poder disposar dels diners que es donaven a l'Exèrcit⁴⁰ i poder pagar així els voluntaris mobilitzats, però en realitat aquests diners no els tenia l'Ajuntament sinó que eren de particulars—els mateixos arrendataris dels arbitris—, que els avançaven en casos de necessitat. Tot l'anterior no fa res més que demostrar, de manera implícita, les poques ganes que tenen de pagar als voluntaris.

El 18 d'octubre el governador civil de la província de Tarragona, Juan H. Hernández, enviava un ofici a l'Ajuntament d'Ulldecona denegant als seus membres la dimissió que li havien presentat—la segona en poc temps. El consistori basava la seua demanda "en no permitirles las actuales circunstancias continuar al frente de la administración y por la poca confianza que merecen de ciertas autoridades y particularmente de las militares". El governador els recordava que havien estat escollits per sufragi universal i que els càrrecs eren honorífics i obligatoris.

En l'acta del dia 20, l'Ajuntament es dona per assabentat que l'Exèrcit de Catalunya donava per bou un deute de 770,39 pessetes pels subministraments rebuts a Ulldecona. També en la mateixa acta es respon al cap dels Voluntaris de la Llibertat que no es tenen fons per atendre'ls. En la sessió del dia 27 la pressió perquè cobressen els voluntaris es devia fer insostenible i el consistori no té altra opció que "anticipar los haberes de aquella desde el 28 de Setiembre ultimo [...] se paguen de los fondos que produzca la recaudacion de atrasos de años pasados, hasta tanto se reintegre al municipio del presupuesto de la guerra segun se ofrece". També el mateix dia es decideix contestar al Govern Civil i a la Comissió Provincial que ja contribueixen amb diners per a l'Exèrcit, i per corroborar-ho demanaran al Govern Militar que faça un ofici en el sentit "que no se moleste al Ayuntamiento".

El 22 d'octubre trobem la llista dels Voluntaris de la Llibertat d'Ulldecona en una relació dels havers percebuts en la setmana del 22 al 29 d'octubre.⁴¹ Sumaven un total de vint-i-set voluntaris, quantitat que no va variar substancialment en tot el període del qual hem aconseguit dades.

El 26 d'octubre el comandant de la columna mòbil, Anselmo Padín, comunicava a l'alcalde que el governador militar de Castelló havia situat columnes en diferents localitats de la província i també a Ulldecona amb la finalitat "de operar en combinacion hasta esterminala la partida carlista mandada por Cucala". El governador havia encarregat a Padín que manés a l'alcalde de mantindre quatre homes constantment de "reten para que en el momento que entren en su termino municipal dicha partida [...] avisar inmediatamente al jefe de la columna mas proxima [...] y que prevenga a los masoveros hagan lo propio", com a prevenció per no caure sota la jurisdicció d'un tribunal de guerra.

El dia 28 es comunicava l'anterior ofici als següents masovers:

Santiago Lázaro, del mas de Comú; Jacinto Subirats, alcaidillo de les Ventalles; Francisco Borja Estellé, alcaidillo dels Valentins; Domingo Millan Blasco, del mas de la Rata; Agustín Callarisa Figueres, [del mas] Munsiá; Francisco Reverté Matamoros, del mas de Mulet; Liborio Nolla Itarte, del mas del Noy; Bautista Rodríguez Royo, del mismo mas; Bautista Labernia Bosch, alcaidillo del barrio del Rio; José Lluch Reverter, del mismo barrio y José Nolla Pujol, del mas del Noy.

En un ofici del 29 d'octubre, Padín comunicava que, per ordre del tinent coronel de la Guàrdia Civil, Nicomedes Llorach, a partir d'aleshores els alcaldes de la zona havien de passar-li a ell mateix els informes que tinguessen respecte de les diferents faccions que traspassessin els seus termes municipals. També explica "que tengo confidencias de que los carlistas preparan un movimiento general para el dia de todos los Santos", i que en cas que fos veritat tenia ordre "de hacerse fuerte en ese pueblo [Ulldecona] y avise á las mas inmediatas [companyies]".

Un dia abans, des del Govern Civil de Tarragona s'havia demanat informació sobre Eduardo Martínez, que havia estat a les partides carlistes "y que estaba encargado de una mision politica cerca de Dª Isabel de Borbon". Des de l'Ajuntament se li va contestar que no en sabien res.

Segons Meseguer:

A partir de noviembre se produjo un incremento en el número de partidas y en el de los efectivos humanos que las integran, lo cual responde, al parecer, a que en el mes de noviembre había salido un decreto sobre la recluta de quintas que promovió el descontento entre los mozos de este país, los cuales prefirieron, según indica Kostka, alistarse con los rebeldes carlistas.⁴²

Tant si es devia exclusivament a la

qüestió de les quintes, com si es devia a diferents motius que es fan patents en l'alçament combinat entre carlistes i republicans de novembre, les coses es van complicar a les nostres terres, "y moviéndose de consuno sus partidarios, era forzoso apreciar en conjunto las causas que produjeron el incremento de las facciones y la imposibilidad de que su persecución fuera todo lo activa que exigia el estado alarmante del país".⁴³

Malgrat tot, durant aquest mes trobem la via fèrria entre Torreblanca i Ulldecona custodiada per la Guàrdia Civil i pels carrabiners, la primera comandada pel tinent coronel Llorach i els segons pel comandant Padín.

L'1 de desembre cinc companyies de Las Navas, procedents de Barcelona, baixaven a ajudar les tropes de la zona, i es van trobar que la línia fèrria i la telegràfica estaven tallades entre Vinaròs i Ulldecona. Així és que van haver d'anar a peu des del tall fins a Vinaròs, però la seua decisió va ser força important, perquè a Vinaròs es van assabentar que els carrabiners de Padín estaven assetjats a Alcalà de Xivert, i amb una màquina de tren hi van poder arribar a temps.

Malgrat la presència de les tropes liberals, a principis de desembre es fan diverses partides: Felipet el Fideuer en comandarà una formada pels quintos de Canet, la Jana, Traiguera, Sant Jordi i Xert. També formaran altres partides Jeroni de la Salzedella i Coqueta d'Alcalà (Agustí Pasqual Pedra, d'ofici sastre). Totes elles es trobaran a l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels de Sant Mateu i elegiran Cucala com a comandant en cap de les forces del Maestrat. Aquest formarà un batalló i es convertirà en l'amo d'aquestes terres.⁴⁴

El 5 de desembre, des de la Capitania General de València s'enviava un ofici al consistori d'Ulldecona fent-los saber que els metges que havien curat tant els

membres de la partida carlista com els soldats de l'exèrcit liberal havien reclamat els honoraris per aquesta faena i els recordaven que l'Ajuntament ja havia cobrat per aquest motiu.

El dia 8 el consistori que presidia Adell presenta la seua dimissió irrevocable perquè "en atencion al atropello de que ha sido victima este Municipio causado por el gefe de la fuerza de voluntarios de esta villa con el destapio de la puertecita que dá á la Torre y orden de desocupe del cuarto secretaria sin autorizacion de ninguna autoridad".

Malgrat tot, el dia 15 encara fan una sessió a casa de l'alcalde per triar el comissionat que acompanyarà els dotze soldats i els dotze suplents que havien correspost a Ulldecona en la quinta d'aquell any. En l'acta es parla del perill que suposen les partides carlistes properes i la conveniència de fer el trajecte per carretera.⁴⁵ Valmanya, que resulta elegit comissionat, rebria set pessetes i mitja diàries per cada soldat i tota la documentació pertinent. De fet, la dimissió de l'Ajuntament procarlista no serà admesa fins a la proclamació de la República.

1873

Els fets militars van començar ben aviat l'any 1873. El 3 de gener Cucala entrava a Càlig, amb uns 250 homes. Va estar al poble una hora i després va continuar a Vinaròs i Benicarló, on va destrossar les estacions i la via del tren. De Vinaròs va extraure, a més, 28.000 rals de l'administració de rendes. Al dia següent se'l va veure per la zona d'Alcanar i la Ràpita, mentre que el capitost Ferrer estava a Santa Bàrbara. El 5 es van ajuntar, a Roquetes, les faccions d'ambdós caps més la de Panera, les quals sumaven un total de 650 homes.

Tenint clares les intencions de les partides, les columnes més properes es

van posar en marxa i, en concret, trobem la de Llorach a Ulldecona. El dia 7 el nou capità general del districte de València, García Velarde, va distribuir noves forces des de Benicarló. En direcció a Ulldecona i Roquetes hi va enviar Pacheco amb quatre companyies de l'infant.

Les operacions dirigides per García Velarde van anar produint excel·lents resultats, malgrat les dificultats amb què es trobaven les seues tropes. Les dificultats en qüestió no eren altres que la decidida protecció de la gent del país a les faccions; el tarannà dels capitosts facciosos, bons coneixedors de la terra i de la gent; la gran quantitat de masos on els carlistes podien descansar, saber les novetats, amagar-se després d'una batalla, aconseguir menjar, etc. "Por eso, en el periodo que vamos tratando, pernoctaban ó descansaban las partidas en las masías, y rara vez en los pueblos, lo cual motivaba que las noticias llegasen á las columnas con gran retraso".⁴⁶

De moment el general no va considerar necessari que es clausuressen aquest tipus d'habitatges. En canvi, sí que va pressionar els alcaldes perquè donessen les llistes dels que havien anat a la facció i perquè ajudessen al màxim les patrulles volants, les quals no van parar de perseguir els carlistes.

"Como quiera que los asuntos comenzaron de nuevo a marchar mal para los carlistas del Maestrazgo, que sufrieron varias derrotas frente a las columnas del ejército que iban en su persecución, a finales de enero se dispersaron y Cucala pasó otra vez a Cataluña para unirse a las fuerzas de Savalls".⁴⁷

D'aquesta època hem recuperat, pel que fa a Ulldecona, "una relación de los bagajes suministrados á las tropas del Ejército y Guardia Civil etc.", que corresponen concretament al mes de gener. El dia 6 han de donar tretze bagatges majors a Nicomedes Llorach, tinent coronel

de la Guàrdia Civil, i onze més al capità Padín. La resta de bagatges els donaran al brigadier Manuel Villacampa: el dia 9, vint de majors; l'11, divuit de majors i vint-i-un carros d'un matxo; el 24, cinc carros d'un matxo i vint-i-nou cavalls; el 27, vuit cavalls; el 28, quatre cavalls; el 29, quatre carros d'un matxo i cavalls; el 30, quatre carros i divuit cavalls. Finalment, apareix també el que se li subministra el 3 de febrer, dia especialment carregat de bagatges: vint-i-vuit de majors i vuit carros d'un matxo, als quals s'hauran d'afegir els que es proporcionen al comandant mobilitzat dels voluntaris de la Sénia, Francesc Cortiella: un carro i un bagatge. A partir d'aquesta llista i tenint en compte que sovint, per no dir quasi sempre, els animals eren més preuats que les mateixes persones, ens podem fer una certa idea del patiment dels nostres avantpassats.

L'11 de gener, Demetri Ayguals, des de Vinaròs, comunicava una ordre del governador civil de Castelló per la qual s'havia de comunicar en ban que s'havia de formar un batalló de francs de mil homes, els quals havien de ser subministrats amb pa, carn i vi els dies de marxa i havien de cobrar a raó de 8 rals diaris. Un dels llocs de reclutament havia de ser Ulldecona, segons es desprenia de l'ordre rebuda.

El 4 de febrer al matí sortien des de València i en direcció a Ulldecona, mitjançant un tren de mercaderies, deu llances i deu sabres,⁴⁸ que havien de ser entregats als voluntaris d'Ulldecona.

El 7 de febrer el cap de la força dels voluntaris locals, Viscarro, feia arribar una nota a l'alcalde en la qual li comunicava que havia rebut ordre dels militars, concretament arribada des de la mateixa Capitania General, per la qual se l'instava "a la movilizacion de 25 voluntarios y un oficial del pueblo de Ulldecona á fin de que puedan prestar el servicio continuo en el mismo de rondas, patrullas y demas necesario para

la vigilancia y conservacion del orden". També se n'especificava els components: "V. como alfez gefe de ellos, un sargento, dos cabos y voluntarios".

El dia 8 arriba un comunicat pel qual s'havia de fer arribar a "Agustín Mateo Subirats, soldado licenciado absoluto procedente del reg. De Inf. de la Primera nº4, la cédula de la cruz pensionada" i comprovar si realment cobrava la dita pensió.⁴⁹

L'11 de febrer es va proclamar la República. Els carlistes van considerar favorable aquest esdeveniment i van tornar a la lluita armada. El dia 19 trobem Cucala a Santa Bàrbara, on va aturar un tren que venia de Tortosa, va destrossar el telègraf i diferents aparells de l'estació i es va emportar diferents empleats de la línia com a presoners. El 20 va rondar les murades d'Ulldecona i després es va dirigir cap a Castelló.

No tornem a trobar notícies d'Ulldecona fins al dia 14, quan a la primera acta d'aquell any el consistori diu que "si bien acata y respeta al Gobierno constituido, no puede adherirse al mismo", per la qual cosa sol·licita al Govern que designe les persones que els han de substituir. El Govern, "atendiendo a la perentoriedad que el orden público reclama", els admet la dimissió i nomena una corporació provisional el 17 de febrer, anomenada "Ayuntamiento Republicano Federal", al front del qual, com no podia ser d'altra manera, s'hi col·loca "al presidente ciudadano Ivars, que dio las voces de viva la república, el orden y la justicia".⁵⁰ El dia 18 prenen possessió del càrrec, posen la làpida commemorativa de la República Federal a la plaça de l'Església, pengen la bandera, fan una festa cívica, etc.

També tenim notícies del 23 de febrer, quan es rep una ordre de l'administració que ordenava "se dé ración extraordinaria de vino medio litro y medio kilogramo de

carne a los cuerpos y clases del Ejército que cooperan en campaña contra la insurrección carlista en este distrito".

L'1 de març, el capellà local, Agustí Lluch, contestava així a una carta que havia rebut de l'alcaldia el dia 28: "dispuesto como estoy á acatar las resoluciones que se me comuniquen del Ayuntamiento que V. tan dignamente preside; espero, como tengo derecho por la Constitucion vigente del estado, que dicha Corporacion respetará y hará respetar las conciencias de los catolicos, y el libre ejercicio de su culto en todas sus manifestaciones legítimas". Com veiem, es tracta de tota una declaració de principis que devia respondre a una altra de similars característiques.

Durant el mes de març⁵¹ hem trobat diferents rebuts de racions de carn, pa i vi, tant dels voluntaris de la Sénia com dels voluntaris d'Ulldecona. Tots firmats per l'alcalde Ivars.

El 20 de març la partida de Cucala va ser a Benicarló, on va destruir telègraf i estació. Padín, que aquell matí havia sortit d'Ulldecona, quan era a Vinaròs es va assabentar del que passava a Benicarló i va anar a ajudar els del poble. Cucala i els seus van fugir abans que aquest darrer arribés al poble i ho van fer pel camí d'Alcalà, no sense abans tindre un petit enfrontament a l'ermita de Sant Gregori.

El dia 26 diversos propietaris reclamen que havien marxat de bagatge amb el brigadier Villacampa i demanaven que "la expresada fatiga⁵² les sirviese por dos veces, con motivo de haber funcionado en el servicio dos días, y conociéndola justa por el pesado trabajo que les causó [...] se acuerda que la expresada fatiga les sirva por dos veces [...] cuando les alcance el turno o vez que se lleva para tal servicio".

A principis del mes d'abril, en tota la província de Castelló només tenien una certa importància les partides de Polo i de

Cucala. Aquest darrer va entrar a Benicarló el dia 3, després d'haver-se enfrontat amb una partida de voluntaris de Càlig. En aquesta vila va demanar 18.100 rals per pagar el rescat de diverses persones que hi va segrestar. Villacampa va anar en direcció a Benicarló per hostilitzar-lo, però no l'enganxaria fins a l'endemà, a les tres de la tarda, en un camp d'oliveres de la Galera. Allí es va produir un fort tiroteig i els carlistes no van tindre altre remei que anar en direcció a Mas de Barberans. En la retirada es van topar amb els voluntaris de la Sénia, de la Jana, de Xert i de Càlig, la qual cosa encara els va desbaratar més. Segons Villacampa, es van fer deu morts i incomptables ferits a l'enemic. A més, es van alliberar diversos presoners, entre els quals hi havia dos guardes rurals d'Ulldesona que anaven a ser afusellats, i es va recuperar diferent material i animals.

El 6 d'abril arribava l'ordre que havia publicat el dia 1 el comandant del batalló de reserva de Tortosa, Pedro Echevarría, anunciant la formació de vuitanta batallons de voluntaris de la República i incitant els alcaldes a aconseguir voluntaris, que s'havien de presentar a Tortosa.

També durant aquest mes d'abril, però sense especificar-ne la data exacta, es rep, des del Govern Militar de Castelló, el següent ofici:

Habiendo sabido que los voluntarios movilizados de este pueblo, estan sin pagar des de hace dieciseis dias apesar de los importantisimos servicios que viene prestando, y teniendo en cuenta que que sin ellos hubiera pagado este pueblo diferentes contribuciones á los carlistas que habrian entrado en el [...]

L'ofici cominava a pagar els mobilitzats al més aviat possible, i recordava que l'Estat pagaria a l'Ajuntament al més aviat possible. L'alcalde contesta que la voluntat de pagar hi és, però que els és impossible, perquè [...]

todos los suministros desde Enero aca estan por pagar, debiendo

solamente por Enero 2.469 pesetas dejando por abonar los suministros de los voluntarios y poco mas ó menos se encuentran Febrero y Marzo. Mas no concluye aquí la deuda si que nos deben sin saber apunto fijo socorros de los voluntarios movilizados, pues presentandome yo á cobrar a mi regreso de Madrid, me dijo el apoderado no habia fondos en tesoreria; mas sobre el Ayuntamiento pesa una carta de pago de 10 mil r con apercibimiento y con el periodo electoral encima para no poder apremiar a los morosos, que deben reparto municipal y otros, pregunto: que le parece al Sr. Brigada si tengo yo la culpa que no se pague á los benemeritos voluntarios. De ningun modo...

Mas hago presente que los que dan los suministros se me han presentado hoy, manifestando que si no les doy dinero se niegan á dar nada.

Aquí s'acaba la nota, però no els problemes per a lvars, ja que el dia 13 Vidal li comunicava que:

[...] no solo ha ocupado y abierto la correspondencia oficial a mi autoridad dirigida, si que se ha lanzado apropiarse su contenido transmitiendo de ello telegramas; y divulgando despues dicho contenido remitiendome por tercera persona, sin carpeta, la comunicacion usurpada [...] se abstenga en lo sucesivo de repetir semejante atentado, que ayer tuvo ya ocasion de ser perpetrado por V. en correspondencia del Gefe de estos voluntarios movilizados; pues que si hoy mi generosidad me lleva á no perseguir como delito claramente definido semejante hecho; en otra ocasion no podre prescindir de obrar con arreglo a la ley.

Hem trobat la resposta d'lvars, feta l'endemà mateix, en la qual li diu que:

[...] aunque fue un acto involuntario, como le sucedió tiempo atras á V. con la que venia dirigida ami autoridad, me creo no obstante, como a fiel represen-

tante del Gobierno y sus aspiraciones en esta localidad, en el deber de velar por el interes de la Republica, haciendo para ello cuanto juzgue necesario.

Continua recordant-li que l'únic responsable de les forces voluntàries de la República, mentre estiguessen dins del terme municipal, eren les autoritats municipals. També que el Ministeri de Justícia i Gràcia havia manat a les autoritats judicials que mantinguessen bones relacions amb les autoritats civils, i que

V. no obstante, con su peculiar estilo, las unicas relaciones que por lo visto trata de entablar con esta alcaldia es la de increparla por el excesivo celo que conoce trata de demostrar en las cuestiones de orden y honra nacional, unicas que me movieron a dar parte instantaneamente a [...] Villacampa.

També nega haver-ne divulgat el contingut, "limitandome tan solo á prestar un servicio a la forma de gobierno [...] que pertenezco y V. no ignora de mucho tiempo antes, y quiero servir con toda mi alma". I respecte al fet d'haver-li fet arribar l'escrit mitjançant una tercera persona, li pregunta que qui millor que el secretari del Jutjat...

Encara sense data exacta (17 o 21 d'aquest mes d'abril) trobem un primer esborrany de carta molt interessant que lvars havia d'enviar a alguna autoritat superior:⁵³

Sensible me es en verdad Y.S. tener que ocuparme de influencias reaccionarias en plena Republica, pero por lo que paso á esponer y oficios pasados de mi autoridad D. Salvador Vidal de Vidal unionista de siempre, alcalde de la 1ª reaccion Sagasta en reemplazo mio y gefe de Cipayos movilizados de esta, instrumento de aquel, se hará cargo y necesario esponga V.S. toda su autoridad é influencia para que en este país manden los Republicanos y no un Juez Municipal unionista.

Despues de la 1ª reaccion Sagasta y

visperas de elecciones viendo el Alcalde nombrado que el poder se le escapaba de las manos, renunció la alcaldia y se hizo nombrar Juez Municipal cuyo destino por desgracia de este pueblo y pais viene desempeñando. Vinieron las elecciones y gano el partido carlista, luego el levantamiento carlista, posteriormente las columnas, las que con motivo de ser carlista el Ayuntamiento se entendian con Vidal. Viene la proclamacion de la Rep^{ca} la renuncia de los carlistas y el nombramiento del Ayuntamiento Rep^{no} que presido. Aviso a Villacampa y este se entiende á medias con el alcalde (no hago reflexiones). Salgo para Madrid aver mis numerosos amigos y á la buelta, me encuentro con [absurda] influencia al mandarin casique de siempre Vidal y el resultado es patente, yo hace 12 dias estoy en esta y no he recibido parte alguno, saliendo cinco, 6 y hasta 8 propios diarios. ¿Es esto digno, decente y conveniente para la salud é intereses de la Rep^{ca}. De ningún modo. Pongan V.S. y el capitan Gnral a quien escribo por esta correo pronto y eficaz remedio, sino la fuerza moral que tanto pesa en la opinion publica de los pueblos dara su resultado negativo á la Rep^{ca}.

El 24, Echevarría tornava a insistir —ho havia fet ja el dia 17— que s'animés la població perquè s'apuntés als batallons de voluntaris de la República; en especial s'havia d'insistir en el col·lectiu dels quintos que entraven en reserva. Sembla que els resultats no eren els esperats. Són curiosos els termes amb què s'expressa:

El Gobierno necesita desaparezca cuanto antes la vergonzosa guerra civil, escándalo de la Europa y desagramiento y ruina del pais, sobre el que jamás podrán reinar los partidarios del negro pendon del absolutismo por mas que le ayuden los ministros de satanás que bajo el pretesto de un falso celo religioso soliviantan á los ignorantes y como el Capitán Araña

embarcan á los incautos para que vayan á derramar su sangre por tan odiada y fermentada causa, mientras ellos se quedan en los pueblos representando el indigno papel de espías [...].

Es vergonzoso que á pesar del tiempo transcurrido no se haya reunido la fuerza reglamentaria por lo tanto le reencargo el mayor interés en favor de la recluta persiguiendo criminalmente [...] á cuantos en esa localidad influyan con sus sugerencias malévolas á extinguir el entusiasmo por la causa de la República.

A l'acabar el mes d'abril al Maestrat només hi havia petites faccions de quatre o cinc homes que anaven vagant per aquell muntanyam. Es deia que aquests homes no es podien presentar perquè "habían figurado como cabecillas, ó eran individuos que estaban sometidos á la acción de los tribunales".⁵⁴

El mes de maig guanya la República Federal, però l'elevat "abstencionisme posava de manifest el retraïment i l'hostilitat de les altres forces polítiques i socials i la fallida del projecte pimagallà que pretenia assentar l'organització de la República federal sobre una àmplia base social i per mitjà de la participació".⁵⁵ En definitiva, només la minoria de Pi va quedar satisfeta, ni la resta de republicans, ni els camperols —que van seguir explotats—, ni els internacionalistes obrers —que van ser perseguits—, acompanyaran aquesta opció política i els anuncis de reformes que mai s'arribarien a complir.

L'eclosió del cantonalisme, amb un caràcter de radicalisme extrem, aprofundí les divisions entre les forces republicanes i afegí encara més la posició del govern davant del qual la reacció conservadora prenia cada cop més volada.

L'accés de Nicolás Salmeron primer, i Emilio Castelar després, comportà un viratge en el règim, que abandonaria

les vel·leïtats reformistes i passà a desenvolupar una política d'ordre de la mà d'un nou protagonisme militar. L'abandonament del federalisme fou paral·lel a la repressió contra el cantonalisme, l'internacionalisme i els intransigents.⁵⁶

Els esdeveniments militars, i en concret la força de l'exèrcit liberal, aniria al compàs dels esdeveniments que acabem d'explicar. Així, el 20 de maig, el president "de la Junta de Armamento y defensa de Tarragona, Antonio de Magriñá", demanava que els masovers i els habitants dels pobles petits s'aixequessin en sometent per fer batudes contra els carlistes. De fet, de manera ben explícita els amenaçava de tancar-los els masos si no formaven el sometent.

L'antic cap de Voluntaris de la Llibertat, Manuel Viscarro, passa un ofici a l'alcalde que havia rebut del capità general de València, en el qual se li comunicava que havia de formar el cos de Voluntaris Mobilitzats:⁵⁷

[...] compuesto de V. como alférez con el sueldo de este empleo en el ejercito, de un sargento 2º, con el haber diario de 2 pesetas 50 centimos, 2 cabos con el de 2 pesetas y 25 centimos y 21 voluntarios con el de 2 pesetas.

Esta escuadra no tendrá derecho á raciones ni otro beneficio alguno y deberá ser empleado en la defensa de esa localidad, en operaciones de campaña en union de las columnas de Egercito.

Durant el mes de juny sembla que el brigadier Villacampa estava allotjat al poble amb la seua tropa. Així, el dia 7 comunicava a l'alcalde que:

[...] las circunstancias de tener que alojar la caballeria en la posada del Arrabal" —suposem que es tracta de la raval de la part de Vinaròs— "por ser el unico local a proposito para ello hace necesario que una de las compañías este siempre proximo de ella y en contacto las demas de mi columna con

aquella fuerza lo que hace necesario estar mas recargados de alojamiento los vecinos de esta parte de la poblacion y para que quede equilibrado puede U. Disponer que cuando vengan otras columnas que no traigan caballeria se alojen en el otro extremo de esta villa y quedará compensado todo segun V. y los vecinos desean.

El dia 10, Villacampa es queixava que no s'hagués servit "el alumbrado de las guardias de la columna de mi mando, el dia 8", i demanava que se li donessen les explicacions corresponents. L'alcalde li va fer arribar un butlletí oficial, suposem que exonerant-lo d'aquest servei. També el mateix dia es queixava que, en arribar el matí d'aquell mateix dia a la vila, "dispuse pasasen a V. recado con obgeto de acordar la variacion del alojamiento". Sembla que l'alcalde no era a la vila i va haver de fer els tractes amb un regidor: "en su consecuencia previne al oficial de caballeria marchase a la posada que V. se sirve espresarme en su oficio". Un cop arribats allí s'adonen que només caben de sis a vuit cavalls, amb la qual cosa Villacampa no té altre remei que enviar la cavalleria a l'altra posada "y la infanteria para protegerla á su alrededor como estaba anteriormente. Sensible me es tener que recargar una parte de la villa pero la necesidad y estrategia de la guerra y mas que todo el espiritu esencialmente carlista de los habitantes de esta localidad me obligan á ello". La part subratllada per nosaltres mateixos aclareix a bastament el que hem estat comentant des de més amunt: les autoritats militars consideraven Ulldecona com una vila essencialment carlista.

El 18 de juny arribava des de Santa Bàrbara un comunicat d'un coronel liberal⁵⁸ en el qual es demanava allotjament per a un coronel, vuit capitans, quatre tinentes, quatre alferes i 480 individus de tropa que havien de dormir a Ulldecona aquella nit. A més, demanaven per a les tres de la matinada

tres carros i quatre bagatges, tres dels quals disposats per muntar-hi.

Sembla que la contínua presència de tropes a la zona va fer que la presència de carlistes anés disminuint de manera notable al llarg de tot el mes de juny, però a causa dels problemes interns de l'exèrcit, "y las continuas alteraciones de orden público que tenían que dominar las tropas de Valencia, disminuyeron el número de las que necesitaban en el Maestrazgo para combatir a los carlistas; y valiéndose estos de tan favorables circunstancias proyectaron fomentar la insurrección con auxilio de las facciones de Cataluña. En un principio impedían el paso del Ebro las columnas de ambos distritos; pero llegó el momento en que por las razones expuestas no se pudo evitar, y entonces el enemigo salvó el obstáculo, presentándose en el Maestrazgo".⁵⁹

Les primeres notícies van ser prou confuses: sembla que el dia 9 de juliol Cucala era a Benifallet i després va passar a Xerta. Vallès era a Bot amb uns 700 homes. García Velarde, que havia tornat a ser nomenat capità de la regió, es va prendre l'amenaça seriosament i hi va enviar tropes tan prompte com va poder. Però en aquell moment es va produir la insurrecció cantonal d'Alcoi, i va haver de girar cua. Així doncs, no es va poder evitar la invasió de les faccions catalanes. El dia 22 Velarde va ser substituït per Martínez de Campos, el qual "necesitó reunir en seguida todas las tropas disponibles para lanzarlas contra la imponente insurrección cantonal, y en el Maestrazgo dejó guarnecidos únicamente los puntos más importantes y algunos de los pasos del Ebro".⁶⁰

El control carlí va provocar que Martínez Campos enviés, el 8 d'agost, el brigadier Arrando amb diferents forces per tal d'evitar que Vallès, Cucala, Segarra, Mir i altres s'ensenyorissen del territori. Malgrat tot, el dia 11 havia de retornar des d'Alcalà de

Xivert en direcció a Alacant per enfrontar-se a la partida del federal Plaza. Un cop aquesta derrotada, el dia 15 va tornar a Castelló, on es va assabentar que les forces faccioses havien augmentat molt en nombre i que fins i tot volien atacar Vinaròs i Castelló.

De fet, el 10 d'agost "se reunieron en la Cenia los principales jefes de las partidas que operaban por el Maestrazgo y comarca de els Ports". Arran d'aquesta reunió la Divisió del Maestrat va quedar organitzada de la següent manera: el primer batalló sota el comandament de Cucala; el segon, sota Tomàs Segarra; el tercer, sota Ignacio Polo; el quart, sota Francesc Vallès, i el cinquè i darrer, sota Panera.

Des de la Sénia, Cucala va anar a Alcalá, on volia escarmentar els trenta voluntaris republicans que, segons ell, estaven abusant d'un poble majoritàriament carlista. Aquests es van fer forts al campanar i van tindre la sort que van arribar tropes del govern. Cucala els va amenaçar que tornaria i els voluntaris van agafar por i l'endemà mateix se'n van anar de la vila per no tornar-hi més, "quedando esta villa sin guarnición hasta el final de la guerra. Los carlistas entraron y salieron de ella a partir de aquella fecha con toda libertad, recogiendo armas, provisiones, dinero y hombres".⁶¹ Totes aquestes notícies ens serveixen per demostrar ben clarament que aquestes terres, a poc a poc, es van anar posant sota el comandament carlista.

De fet, el mateix general en cap, Martínez Campos, en una nota al govern del 20 d'agost, deia:

El carlismo, creciente á la izquierda del Ebro, toma también proporciones en este distrito. Cucala y Vallés con 1.600 hombres y 80 caballos han entrado ayer en Segorbe por distintos puntos, y según noticias, á pesar de la resistencia de voluntarios, la ciudad ha izado bandera de parlamento. Nos toman ciudades en que se estrellaron durante la anterior guerra civil, y desarrollan

sus elementos con una actividad sorprendente, mientras en el partido liberal unos lo ven con indiferencia y otros se combaten entre sí.

I en una altra del dia 30 reblava:

Estará V.E. enterado del considerable incremento de las partidas carlistas en Castellón, donde, según noticias, tienen mas de 5.000 hombres; las de Valencia pasan de 1400 [...] Hoy no están organizados; pero si no se acude pronto sucederá lo que en Cataluña y el Norte. En la mayor parte de los pueblos que habían pedido armas no las quieren ya,⁶² y prefieren pagar una contribución á ser víctimas del incendio, saqueo y asesinato. Las cuatro columnas que tengo, Villacampa, Font de Mora, Anca y Ganga, son excesivamente débiles [...] Los carlistas, por tanto, gozan de libertad para recorrer todo el distrito y para hacer más prosélitos de los que por desgracia tienen.

L'1 de setembre faria un ban declarant l'estat de guerra al País Valencià i a Múrcia, donant 24 hores als insurrectes —carlistes i cantonalistes— per entregar-se a les autoritats i amb tota una sèrie de punts bastant durs.⁶³

Mentrestant, a Ulldecona, el 29 d'agost es rep un ofici del Govern Civil en el qual s'ordena la reposició de l'anterior consistori i la destitució del prorepublicà, fet que es produiria el 2 de setembre. Abans d'això, al juliol, havien fortificat la Sala Capítular.⁶⁴ Sembla que no van jurar el càrrec fins al 5 de setembre, "porque el día anterior estaban los carlistas",⁶⁵ però més tard es torna a trobar el consistori anterior, per la qual cosa cal suposar que l'ordre torna a ser revocada.

A principis d'aquest mes de setembre trobem Villacampa perseguint la facció de Cucala per evitar que s'associés amb Vallès i ataquessen plegats Vinaròs. El dia 15, Vallès va passar per la vora d'Ulldecona i va arribar a Alcanar, on "destruyó las obras de defensa que tenían sus voluntarios",⁶⁶ els

quals van haver d'anar a refugiar-se a Vinaròs.

Potser la presència de Villacampa hauria aturat els carlistes de la zona, però es va haver de traslladar a sufocar altres moviments armats de Castelló en avall, la qual cosa va fer que quedés "el Maestrazgo á merced de las partidas capitaneadas por Vallés y Segarra; y en tanto que el primero con unos 1.600 hombres descendía a la Plana y á los campos de Sagunto para sacar abundantes recursos, el segundo recorría tranquilamente los partidos judiciales de Vinaroz, Tortosa y Morella".⁶⁷

El 18 de setembre, Segarra entrava a Ulldecona amb uns 700 homes i setanta cavalls, "donde mediante parlamento le entregaron los voluntarios del pueblo un fuerte de madera, que redujo á cenizas, lo mismo que la sala capitular, estación del ferrocarril y tres vagones de mercancías".⁶⁸ El comandant militar de Vinaròs va agafar temor i va demanar tres peces d'artilleria a Peníscola, però Segarra va anar a Amposta amb uns 1.100 homes, on va ser refusat pel destacament de caçadors de Mèrida i els mobilitzats i la milícia urbana de la mateixa Amposta. En l'acció sembla que li van fer tres ferits.

El dia 28 s'havia de formar la Milícia Nacional local, sota l'amenaça que els reclutes que no ingressessen a caixa abans de vint dies serien multats amb 5.000 ptes. No creiem que aquesta amenaça s'arribés a complir mai.

El 25 de setembre va ser substituït el general Martínez Campos pel tinent general Francisco de Cevallos y Vargas. El 12 d'octubre ens trobem el brigadier Arrando que sortia de Castelló per ajudar la vila d'Amposta, que tornava a ser atacada, ara pels capitosts Vallès i Segarra. Amposta, de moment, se'n va sortir.

El 26 d'octubre l'Ajuntament d'Ulldecona no havia liquidat encara els contingents provincials de 1871 a 1873, que pujaven un

total de 10.850,91 pessetes, "a fin y efecto de que no sean arrebatados por los carlistas que recorren este punto y sus alrededores".⁶⁹

El 9 de novembre, el comandant general del Maestrat "ordena la recomposició de los desperfectos causados por los carlistas en la vía férrea que cruza por este punto".⁷⁰

En resposta a una reclamació del brigadier Villacampa, que en aquells moments ja era governador militar de Castelló, se li contesta que els danys causats pels carlistes a persones i propietats es pagarien conjuntament per tots els contribuents. Sembla que el perjudicat havia estat el carrabiner Joan Garrit.⁷¹

El 2 de desembre les tropes de l'Exèrcit liberal encapçalades pel mateix capità general sortien de Morella, la qual havia estat assetjada, per perseguir les tropes dels facciosos. Segarra i Cucala havien d'anar en direcció a Ulldecona, però van girar en direcció a València.

Des del quarter general de Vinaròs de l'Exèrcit del Centre, el 18 de desembre Jovellar reclama als d'Ulldecona el pagament dels dos darrers trimestres "sin excusa de ningun género [...] en la inteligencia que los vecinos que no cumplimentasen esta disposicion sufrirán el recargo de veinte y cinco por ciento [...] y serán presos y conducidos á esta Plaza".

El dia 27 és Jenaro Estevan qui, des del mateix Vinaròs, reclama dos mil racions de pa per a l'endemà mateix, i aquest mateix nombre cada dos dies. Aquestes racions estaven destinades per a la segona brigada de la primera divisió de l'Exèrcit liberal del Centre.

Sense datar, tenim una nota de la Comandància Militar del mateix Vinaròs, firmada pel coronel governador militar Víctor Rodríguez, exigint mil roves de palla. En general, però, comprovem que els pobles eren reticents a pagar contribucions a un exèrcit que no controlava la situació.

1874

A principis de 1874 les divisions del Maestrat, de València i d'Aragó, comandades respectivament per Vallès, Santés i Marco de Bello, sumaven un total de 12.110 homes i 990 cavalls. Concretament, la del Maestrat estava composta d'una sola brigada, comandada per Cucala. Cucala manava directament tres batallons compostos per 1.500 soldats i 150 cavalls; després, hi havia set batallons més manats per Segarra, Bou, Pinyol —*Panera*—, Polo, Pasqual, Corredor i Domingo —*Sierra Morena*—, que, entre tots, sumaven un total de 5.000 homes i 250 cavalls. El cos de l'Estat Major de l'Exèrcit liberal fa el següent comentari sobre aquestes forces:

A excepción de dos batallones que llevaba Vallés á sus inmediatas órdenes, puede decirse que en el resto de las fuerzas no se conocía aún la disciplina y subordinación.

El armamento era en general liso, español é inglés, y rayado antiguo; muchas escopetas de caza, trabucos y armas recortadas; existiendo tan sólo en los batallones llamados de Vallés y Cucala fusiles Remingthton y Berdan que cogieron en la acción de Jativa y toma de Segorbe.

La caballería, con muy buenos caballos, carecía de monturas y equipos; y la del Maestrazgo estaba repartida entre las diferentes fracciones de infantería.

De todas estas fuerzas, al empezar el 1874, únicamente se encontraban en la provincia de Valencia las de Santés, que se reponían en Chelva de sus anteriores quebrantos, y las restantes campaban por su respeto en la provincia de Castellón y el Maestrazgo. La disolución de las Cortes por el general Pavía el 3 de enero, trajo consigo la necesidad de tomar algunas precauciones en el distrito para impedir que se alzarán los federales; el desarme de los voluntarios de la República; y consiguientemente, la suspensión

momentánea de las operaciones contra los carlistas.⁷²

El nou cap de les forces liberals del districte, el general López Domínguez, que va arribar a València el dia 21 de gener de 1874 i de seguida es va posar a estudiar la situació en ambdós districtes, va organitzar les forces sota les seues ordres però, malauradament per a aquestes terres, va decantar les seues intencions cap al sud.

El dia 18, anant en direcció a Sagunt, es va assabentar de la presa de Vinaròs.⁷³ Els carlistes s'hi van quedar fins al dia 24. Durant la seua estada van fer que els veïns destruïssen els murs que ells mateixos havien aixecat, van cobrar contribucions, van apoderar-se de tots els quintos i de totes les armes que van trobar i van alliberar els presoners,⁷⁴ els quals van passar a València, on se'ls jutjaria per comprovar-ne les responsabilitats de la derrota, ja que sembla que hi va haver un acte de traïció.

El dia 21, els 204 voluntaris del batalló de Guies de Gandesa i els 75 de Caçadors de Mèrida, encarregats de la defensa d'Amposta, l'abandonaven. El governador militar de Tortosa s'expressava en els següents termes respecte d'aquest fet:

Amposta no está ocupada formalmente por los carlistas, que entran y salen en corto número; más han destruido su fortificación en la que habrá que emplear algún tiempo y bastante dinero. [...] De Vinaroz nada sé con seguridad, y hoy ignoro por dónde andan las facciones. Sólo tengo noticia de que los cañones de Amposta fueron llevados en carro hacia Ulldesona, así como las municiones.

Immediatament a continuació explicava que "los cañones tomados en Vinaroz y Amposta los tienen en la Cenia, en donde estan construyendo las correspondientes cureñas de batalla".⁷⁵

El 28 de febrer, el general Weyler passava a encarregar-se de les forces liberals que operaven a València i Castelló.

A la zona de Vinaròs i Amposta hi va deixar la brigada de La Guardia. En principi, per a ell la situació no era gaire inquietant, perquè sembla que només tenia prop les forces de Vallès i Segarra, que eren per la zona de la Sénia. El dia 8 de març, però, La Guardia abandona aquestes terres per anar a ajudar Weyler.

Del consistori d'Ulldecona no trobem actes fins al dia 1 de març. Precisament en aquesta primera acta s'hi fa constar que "no pudo conferenciarse sobre orden alguna de la provincia ni fuera de ella, por cuanto no se reciben los boletines oficiales y otros oficios".

El dia 6, l'alcalde Ivars fa saber que "acaba de recibir orden por escrito del Jefe Carlista D. Tomas Segarra hallado en la misma, saliese de la poblacion y su termino inmediatamente bajo pena de la vida, con la privativa de no volver á la misma hasta que otra cosa se disponga". Des d'aquesta data fins al gener de 1875, els carlistes controlaran de manera efectiva Ulldecona, encara que tant abans com després⁷⁶ d'aquestes dates hi tindran el nas ben a prop.

El dia 8, sota la presidència del tinent d'alcalde Mariner, es fa constar respecte d'una circular que ha arribat al municipi que "se esté a su contenido, pero siendo imposible su cumplimiento por la invasion continua de los carlistas en esta jurisdiccion, se suspende llebar aquella á efecto como se manda". Sí que s'ordena, en canvi, que tothom havia de viatjar amb la seua corresponent cèdula d'empadronament.

El dia 22 es fa constar respecte a la presentació de quintos a la capital que "por ignorarse la orden y circunstancias que se atraviesan, se suspende el envio de aquellos ha aquella capital [...]. Acto seguido pasó á conferenciarse sobre la falta de cumplimiento que experimentan los guardas municipales en el desempeño de su cometido, y de la invitacion hecha por el

comandante militar carlista D. Lucas Vericat y Peris acerca de los mismo", per tal que els despatxessen. Les autoritats no van tindre altre remei que fer-ho. Cal remarcar l'aïllament d'Ulldecona respecte de Tarragona i de Castelló durant tot aquest any 1874.

El contingent de carlistes va augmentar a la zona mentre s'esperava l'arribada del germà de l'infant i de Gamundi. Així, el 22 d'abril, trobem a la Sénia els fills de Cucala "con crecido número de partidarios".⁷⁷

A Ulldecona, el 23 d'abril es nomena Guillem Castell perquè es trasllade a València o Pego⁷⁸ "para recibir del ausente don José Ivars y Ros las letras del giro mútuo que obran en su poder importantes 7.156 pesetas, procedentes del anticipo hecho por varios contribuyentes de esta localidad a la fuerza militar del Gobierno al mando del Comandante General del Maestrazgo Señor Villacampa". Aquests diners havien de ser per als carlistes, amb la qual cosa queden clares les simpaties de les autoritats locals. Pensem que, en aquells moments, molts devien estar convençuts de la victòria final carlista.

El 17 de maig, es fa constar que:

[...] se dió conocimiento del resultado que produjo la comision que pasó a Vistabella con el fin de liquidar sobre los suministros y metalico entregado a las fuerzas carlistas desde la avenida á este distrito hasta fin de Abril ultimo; y hasta esplicacion del resultado de aquella, se observa estar conforme, con sola la diferencia de tener que renovar ó reacer y presentar el recibo á metalico librado por el cobrador que solamente rubrica bajo el titulo ó graduacion El Jefe D.Pascual Cucala.

Davant d'això, i per tal que el municipi no perdés 16.490 rals, s'acorda "se averigue el paradero de dicho Jefe, y se comisione el intento al ausiliar D. Enrique A. del Olmet para que procure el cange". En principi, sembla que la comissió d'ulldeconencs va

aconseguir el reconeixement del deute; una altra cosa és que el cobressen.

El dia 30 s'havia de procedir a la recaptació del repartiment general veïnal, però es fa constar que està "incautado por la fuerza carlista que domina este distrito". L'encarregat del cobrament seria Josep Reverter Tallada.⁷⁹ En aquesta data també desapareix d'escena el primer tinent d'alcalde, Mariner, i passa a presidir l'Ajuntament el segon tinent, Lluç Folquer.

Al voltant de finals del mes de maig s'anuncia l'arribada al districte d'Alfons de Borbó. Coincideixen diversos autors a "calificar de desastrosa la presencia del Infante y de su incompetente séquito para el favorable desarrollo de la campaña militar que habían planeado".⁸⁰ Mesguer diu que va recórrer aquestes terres des del 8 de juny fins al 16 d'octubre. Els seus plantejaments van disgustar profundament els caps de les partides dels voluntaris carlistes. "Tanto Vallés, como Segarra, Marco Bello, Polo, Cucala, Santes y otros no se libraron de las calumnias ni de la persecución a la que se vieron sometidos para apartarles del mando de sus unidades, con objeto de "imponer disciplina y racionalizar un poco más la guerra".

Sembla que el germà del pretendent portava, des de Catalunya, "un batallón llamado de suabos, una batería de montaña de cuatro piezas rayadas de á 8 cm, dos cuadros de batallón organizados con unos 400 prisioneros que tomaron las armas de grado ó por fuerza, y el quinto escuadrón de Cataluña".⁸¹ En vista de la situació, els liberals enviaren al Maestrat la brigada de La Guardia i una part de la de Morales.

A Castelló es van assabentar que la tarda del 8 de juny Alfons de Borbó i la seua dona havien arribat a Vinaròs,

[...] con unos 4.000 hombres, 200 caballos y un cañón de montaña, dejando antes en Ulldecona dos compañías para que fueran á la Cenia

por las piezas que tenían allí, cogidas en Amposta y Vinaroz; que de ellos habían avanzado hasta Alcalá de Chisvert unos 1.200 con Cucala; y que, según se decía, la mira de D. Alfonso era el ataque á Castellón, ó bien simularlo para distraer á las columnas, y mientras tanto intentar la toma de Peñíscola, que ya estaba bloqueada.⁸²

El general liberal Montenegro va emprendre l'acció, almenys per molestar les tropes faccioses i evitar sobretot "la concentración de las huestes contrarias en Alcalá de Chisvert y Vinaroz".⁸³

El 26 de juny, sembla que Alfons de Borbó es va internar pel Maestrat per tal de repassar l'Ebre. Això significava, pel que fa a aquestes terres, que desapareixien bona part de les forces carlistes que les controlaven. Malgrat tot, pobles com Ulldecona seguien estant sota la fèrula carlista.

Mentrestant, a Ulldecona, el 4 de juny, a causa de les absències de l'alcalde, dels dos tinentes d'alcalde i dels regidors Chambó i Castell, es decideix nomenar un nou Ajuntament interí que presidirà Eusebi Nadal "hasta tan pronto regresen los ausentes á esta jurisdicción". El dia 7 es constata clarament que es dóna coneixement "de algunas comunicaciones oficiales de las fuerzas carlistas que moran en este Maestrazgo, y quedando enterados de ellas acordaron: Que se cumplan en la parte posible".

Durant aquells dies es van rebent instruccions econòmiques de l'Administració d'Hisenda pública de Vistabella; així, per exemple, el 21 de juny s'havien de cobrar unes cèdules de veïnatge a la Sénia, o el 5 de juliol s'ordena als contribuents més importants que "han de constituir en depósito un almud de cebada o su equivalencia en algarrobas o alfalfa seca por cada peseta que paguen para gastos provinciales y municipales con arreglo al repartimento del corriente año

económico". Es tractava de "atender con prontitud á la dacion de suministros para la caballeria".

També apareixen, en aquests dies, multitud d'instàncies demanant l'exempció de "fatigas" ja fossen "de pasapliegos como de vigilantes en el campanario o de otro tipo de cargas concejiles". En general, adduïen que tenien més de seixanta anys, però també es donaven altres excuses, com que tenien vista cansada. L'Ajuntament acceptava la majoria d'aquestes peticions; això ens indica que les persones que ara les demanaven perquè corrien mals temps en altres èpoques no ho haurien fet.

Durant el mes de juliol els liberals van tornar a sentir-se forts. L'Estat era conscient que s'havia de llançar una nova campanya contra els carlistes, així és que van decidir tornar a crear l'Exèrcit del Centre, i en el Decret del 20 de juliol es va nomenar general en cap el tinent general Manuel Pavía Rodríguez. "Se pensó también distribuir por igual, y en lo posible, las fuerzas veteranas de este ejército entre los distritos de Aragón y Valencia, y que cada uno de ellos tuviera dos divisiones de á ocho batallones".⁸⁴

La primera cosa que va estranyar el general Pavía fou la freqüència amb què s'amotinaven els diferents pobles que estaven compresos en la seua jurisdicció. Aviat es va adonar que, encara que donessen diferents excuses, la majoria de vegades la veritable causa era que s'oposaven als impostos, especialment el de consums. En les seues primeres circulars va deixar ben clar que "estoy dispuesto á castigarlos con muchísimo rigor si alteran el orden en cualquier sentido que fuere".⁸⁵

D'altra banda, també va comprendre que la seua màxima prioritat era enfrontar-se directament a Alfons de Borbó, "porque con éste iban las fuerzas carlistas mejor organizadas, disciplinadas é instruidas", i si el venia considerava que seria molt més

fàcil pacificar tota la zona centre. També va calcular que l'enemic no se li oposaria i que "á lo sumo se resistiría en elegidas posiciones de las abruptas montañas del Maestrazgo, cuando se viera acosado". Per tant, calia encalçar Alfons de Borbó sense oblidar que l'especial idiosincràsia del Maestrat havia creat múltiples problemes a famosos militars liberals ja durant la Primera Guerra Carlista, la dels Set Anys, tot i que ell tenia un avantatge sobre aquells: la possessió de Morella. Calia, doncs, en primer lloc, cuidar amb tot el zel del món la vella ciutat situada a la cruïlla del Maestrat. Abans de començar el seu pla d'operacions, el primer que va fer va ser traslladar-se a Morella des d'Alcanyís. El 17 d'agost, a la Pobleta, l'esperaven una bona quantitat de facciosos, als quals es va enfrontar i que va guanyar. Des de Morella va començar el pla d'actuació que havia traçat per a tot el districte.

Mentrestant, per part carlista, després del fracàs d'Alcanyís (a l'agost), Alfons de Borbó es va retirar en direcció a Gandesa, on es va separar de Rafel Tristany, que havia baixat de Catalunya per entrevistar-se amb ell. De Gandesa passaria a Benicarló i Vinaròs, "donde permaneció algún tiempo tomando baños".⁸⁶ Les seues forces, mentrestant, es van dedicar a molestar Peníscola, però la vinguda del vapor de guerra Vulcano, que va amenaçar Benicarló, va fer que s'atuessen les hostilitats.

Mentre Alfons de Borbó va estar en els pobles del districte va tractar d'organitzar el país: va convocar persones influents del partit per tal de formar una mena de Diputació que, "a semejanza de las del Norte, cortara los abusos, administrara los intereses públicos y ayudara á la Intendencia General". Per tal d'arbitrar els recursos necessaris va disposar la venda de la sal de les salines dels Alfacs i d'Amposta i va projectar algunes expedicions al camp de Saragossa i a la

ribera del Xúquer. Les tropes liberals només s'havien de preocupar dels moviments de Monet a Xelva i de Cucala per Castelló, que, sens dubte, estaven destacats per distraure l'atenció de les columnes liberals i fer que aquestes no ataquessen Alfons de Borbó.

A Ulldecona, mentrestant, el 25 d'agost es rep una ordre del quarter general de l'Exèrcit General del Centre que demanava 2.200 racions de pa, carn i vi per al dia següent a les quatre de la matinada a Vinaròs. Com que les autoritats locals es veuen impossibilitades d'aconseguir-les acorden que "se dé el debido cumplimiento en metalico, hechando mano á los fondos municipales existentes". El 13 de setembre els carlistes tornen a demanar més subministraments i l'Ajuntament no tindrà altre remei que demanar una recaptació extraordinària. El dia 18, amb la presència dels vint-i-sis majors contribuents del poble, decideixen la manera de recaptar les diferents contribucions que recaiguen sobre el poble. Acorden que la persona idònia per recaptar les diferents quantitats era Josep Reverter Tallada i elegeixen Agustí Vericat Garriga com a dipositari. També es comprometen a estar amatents que hi haja un repartiment i un cobrament adequats i que quan convinga se substituïska la demanda de productes pel seu valor en diners. El mateix dia arriba un nou repartiment ordenat pels carlistes des de Vistabella: una entrega de sal que s'havia de comprar.

El 27 de setembre l'alcalde en funcions, Eusebi Nadal, demana d'absentar-se durant quatre o sis dies per tal de visitar el seu fill, que estava presoner dels carlistes a Culla. De fet, el dia 23 ja havia demanat llicència per un constipat fort i, per això, la resta del consistori li demana que siga responsable de tots els seus actes fins al moment d'aquesta malaltia.

El dia 30 el consistori conferencia:

[...] acerca del modo y forma que podrán escogitar para cubrir los suministros que diariamente bienen dandose á las fuerzas carlistas que recorren este Maestrazgo; dada completa satisfaccion de los recibidos en 10 ó 12 dias á esta parte y de lo cobrado extraordinariamente para cumplirlos [...] debia hacerse ahora del medio que podria escogitarse para reunir fondos conque atender á los que se pidan en adelante, puesto que no cuenta con ninguno.

L'Ajuntament decideix avançar un trimestre de contribució territorial.

Hem trobat una nota molt important de Ferré,⁸⁷ que resumeix perfectament la situació d'Ulldecona des del mes de març d'aquell any:

Desde el 22 de marzo Ulldecona actúa como ayuntamiento carlista en lo recaudatorio, y su B.O.E es el que emite la Administración de Hacienda Pública del Maestrazgo, y que es leído al inicio de cada sesión (4 de octubre); lo más notorio es la entrega periódica —casi diaria— de raciones al Exército Real del Centro 3ª Brigada del Maestrazgo.

L'1 d'octubre Pavía entregava el comandament al general Jovellar. I per aquelles mateixes dates, Alfons de Borbó encarregava la comandància carlista de València a Gerardo Martínez de Velasco, "y cuando el 20 recibió la autorización para ausentarse, lo nombró su sucesor, postergando á Lizárraga, al que correspondía el mando, por suponerle causante de la separación de las fuerzas de Cataluña que antes dependían de él".⁸⁸ De fet, segons Meseguer,⁸⁹ a l'octubre l'infant era a Sogorb quan son germà li va prendre el comandament de les forces de Catalunya, i va abandonar el centre dolgut per la manca de confiança.

L'infant va sortir d'aquestes terres passant des d'Alcora per Atzeneta, Sant Mateu, la Sénia, Xerta, Gandesa i Flix, per

on va travessar l'Ebre el 21 d'octubre. El van acompanyar el batalló de suabis, l'esquadró de Catalunya i la bateria de muntanya, de la qual va cedir un canó a Cucala, pel qual sentia una gran admiració.

El general Jovellar va seguir el plamarcat pel seu antecessor i va considerar també prioritari consolidar la plaça de Morella.

El mes d'octubre és bastant mogudet pel que fa a les autortats faldudes: el 4 d'octubre no troben cap recaptador d'impostos, "por lo que y en vista de que el presente Ayuntamiento es quien debe pechar mas en las operaciones de cobranza recorriendo las casas de los contribuyentes". El dia 11 l'Ajuntament demana que s'active el cobrament dels impostos d'immobles per poder satisfer els subministraments als carlistes, "que se toman á ciertos contribuyentes para cubrir las demandas. Que se proporcione y deposite un numero regular de cabezas de ganado lanar ó cabrio para en su caso, y se abise para lo propio tambien á los panaderos". Els impostos anaven collant les autoritats i els veïns.

El 14 d'octubre, l'Ajuntament ha d'entregar 3.000 racions de pa, carn i vi, o el seu equivalent en metàl·lic, 12.000 rals, que haurà de portar a Traiguera. Es decideix donar les racions en espècie, "puesto que se carece de metalico".

El 20 d'octubre, intentant donar resposta a un ofici de la Reial Diputació de València i per tal de posar el pressupost al dia, decideixen cobrar sis trimestres del repartiment municipal.

El 25 d'octubre, el president del consistori manifesta "que no contaba con existencia alguna para atender a los suministros que diariamente se hacen a las fuerzas carlistas que existen y cruzan por esta villa; y en su vista, debia pensarse un medio que pueda hacer frente á llenar los pedidos que se hagan de aquellos, para orillar cualquiera responsabilidad". Consideren que només

poden recórrer a la contribució territorial.⁹⁰

Al novembre continua la mateixa tònica: el dia 1 l'Ajuntament reconeix que "no hay existencia alguna para sufragar los pedidos de suministros que diariamente se hacen por las fuerzas antedichas". Es decideix fer una junta extraordinària de contribuents "para ver si se acuerda en ella algun medio para [...] saciar las peticiones". Encara, el dia 6 l'Ajuntament diu "que de momento en momento se le hacian pedidos de suministros por las fuerzas carlistas que existen en esta villa y en algunas otras que recorren esta demarcacion", i per aquest motiu acudia a la junta extraordinària. A la junta hi havia dos opinions: els que pensaven que s'havia de cobrar un trimestre extraordinari i els que, directament, pensaven que se n'havien de cobrar dos. Després d'una votació la junta decideix que de moment només es cobre un trimestre.

A la sessió de 13 de novembre hi trobem la presència del governador militar carlista, Joan Baptista Arnau, "posesionado en la presente villa, para conferenciar lo que convenga hacerca de reunir fondos con que poder cubrir los diferentes pedidos de suministros que diariamente se le hacen al presente Ayto. por las fuerzas carlistas". El governador insisteix en la necessitat de cobrar dos trimestres de contribució extraordinària d'immobles i "aplicar su importe á cubrir el valor de los suministros que tienen anticipados los contribuyentes, invirtiendo el sobrante en suministros que pidan o se adeuden de poco tiempo á esta parte".

A les properes sessions es va nomenar recaptador Damas Calduch Castell, amb les condicions habituals més l'obligació de cobrar sis trimestres per un import de 14.691,12 pessetes. Dos d'aquests trimestres eren extraordinaris, per la qüestió de la guerra, i els havia de cobrar en nom d'ell Lluís Gil i Doménech.

Mentrestant, els liberals tornaren a fixar l'atenció en aquesta zona. Jovellar cregué convenient fortificar Vinaròs, i sortí des de Castelló en aquesta direcció el 7 de desembre, ja que l'11 s'havia de trobar amb el vapor Vulcano al port vinarossenc.⁹¹ El Vulcano portava artilleria i provisions que havien de reforçar les defenses de la ciutat. "Puesto Vinaroz en estado de defensa, y después de recorrer su comarca, el General en Jefe retrocedería sobre el 20 á San Mateo, y al día siguiente pasaría a Morella, fecha en que ya el convoy estaría en marcha."

Durant la marxa que va emprendre en direcció a Vinaròs es va aturar a Cabanes, a les Coves i a Alcalà, "obligando á retirarse de todos estos pueblos hacia el interior del Maestrazgo á las fuerzas carlistas de Velasco y Cucala".⁹² Les tropes carlistes, en aquells moments, tornaven a estar comandades pel general Lizárraga, al qual Carles de Borbó havia tornat a restituir. Les dos primeres al·locucions que Lizárraga va fer a la seua gent estan datades el 8 de desembre i les va dictar des d'Ulldecona.⁹³ A banda de creure fermament en la victòria, deixava ben clar el seu decàleg d'intencions, que sobretot estava dirigit contra tots aquells caps de partida que no complissen estrictament les seues ordres i anessen al seu aire.

Quan Jovellar va entrar a Vinaròs,⁹⁴ el veïnat "manifestó de una manera ostensible, en el recibimiento que le hizo, su júbilo y entusiasmo al verse libre de la tiranía de los carlistas, que en diez meses de ocupación habían causado toda clase de vejámenes, incluso el de cobrar á los propietarios quince trimestres de contribución". Aquesta afirmació ens confirma el que consideràvem més amunt: aquest any 1874 Ulldecona va restar sempre a les ordres dels carlistes, excepte en comptades ocasions.

El dia 11 Jovellar va fer arribar al ministre

de Guerra algunes consideracions respecte a la conveniència de deixar ben fortificada una població que, com la de Vinaròs, havia demostrat ben clarament el seu tarannà liberal i que, a més de la seua importància intrínseca, tenia una posició estratègica important.

Jovellar, però, s'havia d'enfrontar amb algunes contrarietats: el temps que necessitaria per tornar a alçar els 1.500 metres de murada derruïda i la quantitat important de força militar que havia de deixar per resguardar-la. El ministre li va contestar en termes afirmatius, però li va fer saber que el gros de les tropes s'havia d'emprar en la guerra del nord. Per tant, li aconsellava que "el mejor medio de obtenerlas era conminar a las Diputaciones y Ayuntamientos para que presentaran completo el cupo de los batallones de reserva",⁹⁵ la qual cosa sembla que no es feia en aquest districte.

Després de deixar a Vinaròs les quatre companyies del provincial de Castelló, un batalló del regiment de Vinaròs, una secció d'artilleria de muntanya i dos de cavalleria, Jovellar marxà el dia 13 en direcció a Santa Bàrbara. En passar per Ulldecona, la força que portava flanquejant el gros de l'exèrcit per l'esquerra, que era la companyia de voluntaris de la Sénia i mig esquadró de la de Villaviciosa, va matar cinc carlistes. Després, aquesta força es va dirigir a la Sénia, on va sorprendre dos companyies carlistes i alguns empleats de la Diputació carlista. Van matar divuit carlistes —entre ells, el vicepresident de l'esmentada Diputació, baró de Zafra—, van fer vint-i-cinc presoners i van recollir nou cavalls i material divers.

Amb relació a la reconstrucció de la murada de Vinaròs trobem el següent comunicat del Govern Militar —el governador era Víctor Rodríguez— de Vinaròs als d'Ulldecona:

Para mañana sin falta ni excusa alguna

remitirá a este Gobierno Militar toda la cal y mortero que exista á esa población y su termino [...] setenta jornaleros provistos cada uno con azada, ú otro util para trabajar en las obras de fortificación de esta villa sin que se olvide venga una tercera parte con su correspondiente espuerta.⁹⁶

La guarnició de Tortosa, que s'havia mantingut liberal, en assabentar-se de l'arribada del general, va destruir un fortí que estava a tir de canó de la capital i que no deixava navegar per l'Ebre amb tranquil·litat.

Quan el dia 14 el general va entrar a Tortosa, la tropa de la guarnició d'Amposta i paisans dels pobles de la vora van traure la brossa de la dreta del riu. El dia 15, va anar a la Sènia, on van matar dos carlistes, un d'ells el comandant d'armes de Santa Bàrbara. El dia 16 va continuar en direcció a Traiguera, i el 17 va tornar a Vinaròs, on es va quedar fins al dia 21, ajudant en les obres de fortificació i en el cobrament de les contribucions dels pobles de la comarca. Des de Vinaròs va fer dos bans, un referit als espies carlistes i als qui els ajudessen i l'altre indultant els mossos que no s'haguessen presentat a quintes des del 1869. En aquest segon deixava ben clar que "se admiten las redenciones á metálico desde 1.250 pesetas á 2.500, según las quintas de que procedan".

El dia 16 trobem Lizárraga fent uns bans en els quals es queixava de la "villanez" dels liberals que, sense cap pudor, havien fet una sèrie d'assassinats com el del coronel Lozano o el baró de Zafra a la Sènia, i "otros varios oficiales y soldados, desarmados como los anteriores, han sido en algunas sorpresas acuchillados sin piedad, sin atenderse su petición de cuartel". En un altre ban deixava clar que "las vías férreas favorecen las operaciones militares de los enemigos", entre altres coses perquè podien transmetre ordres immediates pel telègraf, i per tant "no hay plaza de guerra

cuya posesión por nuestras fuerzas perturbe al enemigo tanto como la inutilización de cualquiera de aquéllas".⁹⁷ L'anterior el feia concloure que, encara que els ferrocarrils eren de propietat privada, cap de les companyies privades ferroviàries havia actuat d'una manera neutral i, per tant, a partir del 15 de gener, pararien completament la circulació de trens i cremarien els combois. De la mateixa manera, amenaçava de mort els empleats que trobessen prop de les instal·lacions.

En la conferència que els generals Jovellar i Despujol van mantindre a Morella el 23 de desembre, el primer va manar al segon que, amb la segona brigada, avancés en direcció a l'Ebre per tal de recollir i retirar totes les embarcacions que hi hagués entre Flix i Tortosa dins d'aquesta darrera ciutat. Despujol era, el dia 24, a Xert, i el 25, a la Sènia, on la seua avantguarda va ser rebuda a tirs per un grup de vint o trenta facciosos, dels quals en va matar un i tres van caure presoners. El dia 26 va fer reconeixements per Rossell i Mas de Barberans, "que produjeron la aprehensión de algunos cajones de tabaco y otros efectos del enemigo".⁹⁸ De la Sènia va seguir per Santa Bàrbara en direcció a Xerta.

1875

El 31 de desembre marxava Jovellar cap a Madrid per convertir-se en el nou ministre de Defensa. El va substituir el general Jenaro de Quesada Matheus.

L'arribada del nou rei a València l'11 de gener i la posterior marxa cap a Madrid, el dia 13, més la reorganització de l'exèrcit del Centre amb la pèrdua de la divisió de Despujol, que se'n va anar al Nord, són els factors que causen la suspensió, per uns dies, de les operacions combinades contra els carlistes. Aquests van aprofitar l'ocasió per tornar a reviscolar.⁹⁹

El general Lizárraga havia projectat atacar el nou rei mentre anava cap

a Madrid, però els capitosts locals no van creure oportú seguir-lo en aquesta operació. Així, per exemple, trobem Velasco i Cucala atacant Vinaròs. Només Vallès va fer cas a Lizárraga i va atacar Molina de Aragón el 13 de gener.

El 6 de gener, de matinada, trobem els anteriors caps intentant entrar a Vinaròs, però l'aferissada defensa des de dins més l'oportuna arribada de la brigada de Morales, que feia poc havia sortit de València, després d'haver-hi portat el general Jovellar, van permetre de refusar l'atac.¹⁰⁰ Els següents dies, de Vinaròs estant, la brigada de Morales es va dedicar a hostilitzar l'enemic: el dia 9 va fer un mort i quatre presoners a la Sénia; el 10, un mort i dos presoners; l'11, va morir el comandant d'armes de Cervera i es van fer cinc presoners; el 26, va empresonar tres carlistes de la comandància de Sant Mateu i, a Xert, hi va fer set morts; el 30, va fer fugir dos batallons de Cucala de la vila d'Onda.

També durant aquells dies—concretament el 7 de gener—, el general Dorregaray traspassava l'Ebre per Flix, per tal de substituir el general Lizárraga. Acabat d'arribar al país, fa un retrat bastant fidedigne de la situació, en el qual destaca la poca confiança que li mereixen els caps locals, els quals qualifica d'arribistes; la poca consistència de la Diputació; la falta de gent que merescués tota la confiança; l'abús en el cobrament de les exaccions, que feia que "muchos de los pueblos [...] habían satisfecho en espacio de tres meses, trece trimestres de contribución, sin contar las raciones que que ascendían á una suma parecida"; el recel dels pobles davant de tants d'abusos, "resultando que el país estaba destrozado, empobrecido y falto ya de aliento para soportar más tiempo la situación á que se le había conducido, y que lo hizo hostil a nuestra causa"; els impostos que cobraven simples malfactors que no tenien res a veure amb els carlistes;

el fet que els proveïdors no volien avançar res perquè se'ls devien molts diners; l'augment dels desertors que vagaven pel país omplint-lo de malifetes; el reforçament de l'exèrcit reialista; l'estat d'abandonament dels hospitals, etc.¹⁰¹ Tot això el fa concloure que està davant "de un estado tan desquiciado que exigia un pronto remedio".

Dorregaray comptarà més amb Gamundi, Gonzales Boet, Ordóñez i altres militars de carrera, amb els quals es va proposar substituir els caps nadius del país.¹⁰² Cucala serà separat de la seua brigada i passarà al quarter general de la Comandància General del Centre a Cantavella. Malgrat tot, el 17 de febrer encara el trobem atacant Montenegro, prop de Castelló. En represàlia d'aquest atac, Montenegro entra a Alcalà i agafa mares i germanes—seixanta-tres en total— dels quintos que estaven a la partida de Cucala.¹⁰³ Les va traslladar a Vinaròs amb carros i allí van estar tancades més de vint dies.

Mentrestant, a Uldecona s'aniran succeint una sèrie d'esdeveniments. El 9 de gener, el Govern Civil de la província, mitjançant un ofici del brigadier José Morales de l'Exèrcit del Centre, 1a divisió, 2a brigada, nomena—"por haberse ausentado el Ayuntamiento"—nou consistori.¹⁰⁴ Això podria fer-nos pensar que els liberals tornen a controlar la situació, encara que, com comprovarem, no era exactament així.

El nou consistori va tenir moltes dificultats per formar-se, en primer lloc perquè alguns dels seus membres estaven absents—Espinosa, Serrano, Vidal i Bel—, i altres donaven diferents excuses per no formar-ne part, cosa que no va acceptar de cap manera Morales, que s'estava a la Sénia i que els va recordar que es tractava d'un consistori interí fins que el governador civil en nomenés un de definitiu. El dia 10, després d'acceptar l'alcaldia Josep O'Callaghan,¹⁰⁵ ho farien la resta de regidors

presentes. El dia 12 O'Callaghan, "antes de ocuparse de este cuerpo municipal [...] miraba procedente el reconocimiento de S. M. el Rey D. Alfonso doce y su Gobierno para no incurrir en responsabilidad". La resta de regidors també van jurar lleialtat al rei.

El dia 13 es constata que la major part de l'antic consistori és a Vinaròs, i s'intentarà que donen explicacions sobre la comptabilitat de l'Ajuntament. A la mateixa sessió formalitzen una sèrie d'aspectes entre els quals destacaríem que, de moment, no canvien cap empleat de l'Ajuntament.

A poc a poc, alguns dels regidors absents van tornant. És el cas de Bel i de Vidal, que prenen possessió els dies 12 i 15 respectivament.

El dia 19 el nou Ajuntament havia convocat els membres de l'antic consistori per tal de llegir-los dos cartes de Nadal, antic alcalde. Concretament Antoni Febrer no s'hi presenta, després d'haver-lo requerit diversos cops. Li imposen una multa de dos duros i passen comptes al governador de Vinaròs, "como unica autoridad capaz al dia de poder dispensar su proteccion á esta Corporacion Municipal para ser obedecida de sus subordinados".

El dia 21 la Comandància Militar d'Amposta ordena que cada dia hi vagen deu persones "para ocuparse en las obras de fortificacion", i el Govern Militar de Vinaròs demana trenta-dos carros de calç amb aquesta mateixa finalitat. El dia 24 el governador militar de Vinaròs demana 575 roves de palla que "faltan para cubrir el contingente demandado y ademas que bayan á los trabajos de fortificacion todos los dias el numero de hombres determinado para concluir con prontitud el destajo que á esta villa se le tiene señalado".

El dia 25 es nomena Josep Serrano com a regidor primer i decideixen que les "fatigas" que compleixen a Vinaròs les organitzen per torn els diferents regidors. El

dia 27 els designats a fer la peonada d'Amposta es neguen a anar-hi i s'acorda que han de pagar dos pessetes a cadascun dels que estan retinguts en aquella localitat per tal que els facen la peonada "y que se les avise ó dé la orden para que vayan mañana, bajo la misma responsabilidad; con el aumento á Martin Sales, de la multa de dos duros, por haber sido la principal causa de no haberse ido hoy". El 28 arriben notícies sobre "el mal comportamiento que experimentan los peones de esta villa en los trabajos de fortificacion en Vinaroz; en terminos de que se adelanta muy poco aquella ó nada ya sea por falta de direccion ó por falta de aplicacion de aquellos al trabajo". Decideixen enviar una comisió a Vinaròs per veure què passa, ja que "son muchas las peonadas empleadas, y pocos los adelantos que se experimentan en el trozo señalado a Ulldecona". El dia 30 es resol que "diariamente pasen a dicho punto 100 hombres llevando capazos y leyonas", a més de prendre altres mesures de força, com multes, control d'assistència, presència permanent d'un regidor al treball, etc.

El 4 de febrer, el nou Ajuntament decideix actualitzar tota la correspondència que no s'havia rebut —o no s'havia volgut obrir— de l'any anterior. Tal com diu el secretari, "Luego leí las diferentes ordenes y comunicaciones recibidas con excesivo atraso de los varios ramos de la administracion local y provincial, que presentó á esta Alcaldia el encargado de la estafeta de esta localidad Narciso Galia el dia primero del actual". La primera cosa que els preocupa és la qüestió de la quinta de l'any anterior, i decideixen oficiar al governador provincial que, malgrat que tenen la voluntat de fer-la, no tenen l'ofici on diu quins són els mossos als quals afecta l'ordre. Després de diferents oficis de la Guàrdia Civil, d'oficis rebuts des de Madrid, respecte de soldats, etc., els interessen els oficis relacionats amb les diferents

contribucions, aspectes que deixen per a més endavant, quan estiguen davant de la Junta Pericial. L'Ajuntament insisteix a deixar clar que si no s'ha fet cas dels oficis ha estat pels avatars de la guerra: "Que supuesto no se ha formalizado el espresado repartimiento –territorial- sin duda por no haberse recibido el cupo correspondiente [...] a causa de los acontecimientos de la guerra civil". O quan diu que pel que fa al contingent provincial, "se halla extraído en parte por las fuerzas carlistas que recorren este Maestrazgo".

El dia 17 l'Ajuntament decideix cridar Lluís Gil com a encarregat de la recaptació "del ramo extraordinario para atender á gastos de la guerra". Aquest els comunica que "los dos trimestres que está cobrando, se hallan aún con algun atraso persuadiendose habrá en descubierto aproximadamente sobre 400 duros". Es prenen les mesures oportunes.

"Al marchar á Madrid, el general Quesada dejó las brigadas Arnaiz y Zendeja sobre la carretera de Segorbe á Teruel, para que avanzaran el 19 de febrero hacia el corazón del Maestrazgo, adonde había pasado Dorregaray; á esta empresa debían coadyuvar la brigada de Morales y las dos de Despujol [...]. Más se desistió de la operación al saber que las fuerzas enemigas, que se creían concentradas en Cantavieja, se habían fraccionado y marchado en distintas direcciones".¹⁰⁶ Així és que, entre altres disposicions, la brigada de Morales se'n va tornar en direcció a Vinaròs, on semblava que Cucala havia tornat a fer-ne de les seues.

Els dies 4 i 8 de març Morales va participar en dos batalles a Xert i la Sénia —aquesta segona, força important— contra les forces de Cucala, Panxeta i Vallès, tots ells sota les ordres del comandant general carlí del Maestrat Rafael Álvarez, de les quals va sortir victoriós.¹⁰⁷ Com passava quasi sempre, l'altre bàndol —en

aquest cas el carlista— feia una lectura ben diferent del resultat de les batalles. Així, segons Dorregaray, els liberals no van fer altra cosa que defensar-se.

El general liberal Echagüe, substituït de Quesada, "volvió de nuevo a Segorbe el 9 de Marzo, desde donde expuso minuciosamente al Ministro de Guerra su verdadera situación. Manifestaba que obedecía su ida allí al objeto de estar más próximo al teatro de las operaciones, si bien reducidas las brigadas á tan corta fuerza, poco ó nada podía hacer contra el grueso del enemigo, si continuaba éste en el interior del Maestrazgo".¹⁰⁸ De tota manera, va intentar pressionar la població; per exemple, fent bans en els quals amenaçava de fer pagar importants quantitats a les famílies que tinguessen algun quinto d'aquell any servint a les files carlistes.

El 12 de març trobem Dorregaray amb la brigada d'operacions i la divisió del Maestrat prop d'Ulldecona, "en espera de un desembarque de armas, anunciado hacia dos días".¹⁰⁹ El general Echagüe va comprendre que havia d'anar en l'ajuda de la brigada de Morales.

Mentrestant, a Ulldecona, el 27 de febrer el governador civil de Tarragona admet les dimissions d'O'Callaghan i Vidal i designa per substituir el primer Baptista Antich, "ja que Espinosa no estava presente". El 15 de març el consistori passa els poders al nou consistori¹¹⁰ nomenat pel "General en Gefé del Ejército Real" —carlista— "del Centro en el Maestrazgo hallado en la presente villa". El dia 16 es reparteixen els càrrecs entre el nou consistori. Els empleats municipals segueixen sent els mateixos. També en aquesta mateixa sessió es decideix que els cinquanta majors contribuents s'afegisquen, com a Junta Auxiliar, a les tasques de regidoria, "dadas las actuales circunstancias de la guerra estamos atravesando".

El mateix dia 16, però procedent de la vora de Castelló i després de passar per Vinaròs, es presenta a Ulldecona el general liberal Echagüe, “donde entró el 16 con la brigada Sequera, formada provisionalmente con los batallones de Figueras, Mérida y reserva número 15, cuatro compañías del 2º de Albuera, seis piezas de montaña y 50 caballos del regimiento de España”, després de deixar a Vila-real altres tropes que protegien la recomposició del castell.

A conseqüència d'aquest avançament, les forces carlistes que ocupaven Ulldecona van anar en direcció Traiguera, la Jana, Sant Jordi, Canet i Cervera. Echagüe va seguir en la seua persecució, juntament amb les brigades de Morales i Sequera. El dia 17, l'avantguarda del petit exèrcit va intercanviar uns tirs amb els carlistes als afores de Càlig. Aquests van fugir en direcció Cervera, on va tindre lloc una important batalla. Echagüe es va dirigir finalment a Castelló, no sense ser ben conscient que deixava un Maestrat ple de carlistes. A la zona hi va deixar Montenegro amb cinc batallons, sis peces de muntanya, dos companyies de voluntaris i 125 cavalls. Ulldecona també estava sota el radi d'acció d'aquests darrers.

A Ulldecona, la situació es feia insostenible, com ho prova la reunió mantinguda el dia 21 entre el consistori mantinguda el dia 21 entre el consistori nomenat pels carlistes i el del govern liberal, “para conferenciar sobre la exigencia del Gobierno Carlista del 10% del sueldo de todo empleado municipal y del 12% del año pasado”, ja cobrat, a la qual cosa es van negar els empleats afectats sota l'amenaça de dimitir en bloc. “No consentian con descuento alguno de sus pequeños o bajos sueldos”. Els dos ajuntaments comprenen la seua postura i decideixen pagar amb càrrec “a la recaudacion extraordinaria que se ejecuta para el pago de suministros”.

Dos mesos més tard, en una acta del 24

de maig, es fa constar que es deuen 3.540,92 pessetes per “10 trimestres de contingentes de cárceles a Tortosa”, ja que segons deien des de Tortosa, “los encarcelados de esta ciudad se hallan en los mayores apuros”. Des d'Ulldecona els responen que l'Ajuntament “por ahora no cuenta con recurso alguno”. El més curiós del cas és que els d'Ulldecona ja havien rebut un primer avís del deute precisament el 22 de març, al qual havien respost “que nada ha adelantado [...] porque no hay fondos, ni pueden reunirse en modo alguno del vecindario si no se emplea la fuerza de la bayoneta”.¹¹¹

A principis d'abril es va tornar a sospitar que els carlistes preparaven alguna cosa important quan es va veure que Álvarez concentrava totes les seues forces prop d'Ulldecona, “movimiento que confirmaba avisos que se tenían de un próximo desembarque de armas, y de que trataban de proteger la conducción, á Miravet, de piezas para artillar su castillo”. Montenegro va intentar desbaratar aquests plans, mentre que Echagüe es va quedar a la Plana de Castelló, i, segons va manifestar en un escrit datat el dia 24 a Vinaròs, havia destrossat “una ronda enemiga de la provincia de Tarragona”.¹¹² Aquesta ronda no és altra que la que comandava el Nen de Prades, i fou derrotada a Xerta. És força important el paper que hi tindrà, sense voler, el nostre poble: “El dia 19, [...] al entrar en Ulldecona á las siete de la tarde” —tot perseguint l'enemic— “ordené al jefe de E. M. que montara el servicio de vigilancia en términos de quedar acordonado el pueblo con centinelas que imposibilitaran salir á persona alguna. Interín lo verificava, envié emisarios que debían darme antes de amanecer noticias del movimiento que pudieran haber ejecutado los contrarios durante la noche.” Després, “previne al alcalde que mandara reunir todos los carros de la villa, incurriendo el vecino que faltara

en una multa de 500 reals, sin perjuicio de reducirlo á prisión. Al mismo tiempo se estaba distribuyendo á la tropa la ración de pan y otra de vino [...]. Pasado el cuarto de hora fijado para la presentación de los carros, sin que concurrieran en el número que necesitaba, mandé tocar orden general, y se advirtió a todos los cuerpos que los soldados hicieran salir inmediatamente de sus alojamientos á los patrones con los carros que pudieran tener, lo cual produjo el resultado que me proponía."

El resultat que es proposava era sorprendre l'enemic a Xerta abans que el poguessen ajudar altres partides que estiguessen per la rodalia. A més, ho volia fer amb la infanteria ben descansada, la qual cosa va aconseguir amb els carros d'Ulldesona, que van transportar els soldats mentre dormien.

Més endavant, el 14 de maig, Echagüe va enviar Montenegro a la zona de Vinaròs perquè hostilitzés Álvarez. Aquell mateix dia es van trobar els dos bàndols a la zona de les Coves i de Sant Mateu, i les friccions van continuar els dies següents. Sembla que les operacions dels carlistes tenien la finalitat de fer allunyar Montenegro d'Alcalà de Xivert perquè s'hi havia de fer un desembarcament d'armes enviades des d'Anglaterra. Aquest desembarcament no es produiria mai.

El 22 de maig ocupava la prefectura de la zona, de manera interina, el general Manuel Lassala, capità general de València, fins que es fes efectiva la presa de possessió del ministre de Guerra, Joaquín Jovellar. Amb aquest canvi i l'arribada de nous i diversos efectius començava el principi de la fi de la insurrecció carlista:

Los trabajos inherentes á la nueva organización que iba á darse al Ejército con los crecidos refuerzos que el Gobierno enviaba sucesivamente, empezaron desde luego en ambos distritos.¹¹³

Després vindria la batalla d'Alcora i la presa de possessió del ministre de Guerra, el general Jovellar, del comandament de l'exèrcit del Centre, el dia 9 de juny, i "comenzó a declinar la buena estrella de los carlistas del Maestrazgo".¹¹⁴ Segons Meseguer, els motius són diversos: cansament d'un país arruïnats i incompatibilitats entre els militars i els caps autòctons, la qual cosa redundava en una manca de disciplina i una menor efectivitat en les accions de guerra. Nosaltres hi afegim que, segurament, el més important és que els militars liberals tenien "dedicació plena" per poder enfrontar-se als carlistes i, lògicament, un augment considerable d'efectius bèl·lics de tot tipus.

Només començar el seu mandat, Jovellar es va assabentar que Dorregaray havia deixat el Maestrat i pretenia anar en direcció a Xelva, però quan va intentar anar a tallar-li el pas es va adonar que havia abandonat definitivament la zona de Xelva i havia tornat al Maestrat. Llavors Jovellar va considerar que era el moment d'emprendre l'acció definitiva sobre els carlistes:

Consideró llegado el caso de emprender su plan de campaña, basado en limitar el terreno donde pudiera moverse el enemigo á la parte más abrupta y pobre del Maestrazgo, para lo cual se ejecutarían obras de defensa en algunos pueblos de importancia militar y de abundantes recursos, que aumentarían los puntos de apoyo y depósito, cuando se tomara una ofensiva vigorosa así sobre las fuerzas contrarias, cuanto sobre sus lugares fortificados, desde los que se venía sosteniendo viva y creciente la insurrección. Entraba también en el plan como parte complementaria, que todo el territorio situado á retaguardia de las divisiones y brigadas se hallara suficientemente vigilado por pequeñas columnas que limpiarán el país de partidas sueltas.¹¹⁵

Així és que intentarà rodejar el territori,

per tal de poder atacar Cantavella a finals de mes, “y así lo manifestó el 15 de Junio al General en Jefe de Cataluña por si las atenciones de su distrito le permitían entonces favorecer con su presencia en el Ebro, y sitiando á Miravet, la toma de aquel pueblo, que no dejaba de ofrecer serias dificultades”.¹¹⁶ El dia 17 Martínez Campos iniciava el setge a Miravet, i el 23 aquest important reducte carlista es rendia.

Uns dies més tard, Montenegro va fortificar Sant Mateu, i després de vèncer Álvarez a la mola de Xert, el 29 de juny, va deixar definitivament expedit el pas cap a Morella.¹¹⁷ Per les mateixes dates va tindre lloc una de les batalles cabdals per acabar amb els carlistes. És la batalla de Vilafranca, o del barranc de Monlleó, en la qual Jovellar va vèncer Dorregaray.

Després de prendre Flix i Miravet, de destruir les barques de Faió, Riba-roja i Ascó, i d'impedir que es fessen anar les de Xerta i Benifallet, semblava clar que seria difícil traspasar l'Ebre en cap direcció, i per aquest motiu Martínez Campos va decidir perseguir els carlistes en direcció a la Pobleta, Ares o Cantavella, per tal d'ajudar Jovellar en l'encerclament de l'enemic.

Malgrat tot, el 3 de juliol les forces carlistes més importants passaven l'Ebre. “La división del Maestrazgo, que estaba mandada por el general Álvarez y la componían tres brigadas –Gandesa, San Mateo y Castellón- de tres batallones cada una, lo hizo por Caspe, y el resto de las fuerzas con Dorregaray a la cabeza, lo pasaron por Chipriana”.¹¹⁸

Després de sis dies d'atacs continuats, el dia 6 es firmava l'acta de capitulació de Cantavella,¹¹⁹ “convenida entre los Excelentísimos Señores tenientes generales D. Joaquín Jovellar y Soler y D. Arsenio Martínez de Campos y Antón”. El nombre de presoners fou de 288 caps i oficials i 1.830 voluntaris.

A Ulldecona ja havien notat el caire que prenién els esdeveniments quan la Comandància Militar de Vinaròs va enviar, el 20 de juny, el següent ofici:

Según tengo entendido el Alcalde y Ayuntamiento de esa población, nombrado por los carlistas, recaudan contribuciones y provisiones de boca para los dichos carlistas, con tal escándalo, que sin la presentación de los mismos, ni fuerza que les obligue, los recaudan y se los llevan a la titulada junta carlista situada en Villa Hermosa. Prevengo a V. que bajo ningún concepto ni pretesto funcione el referido Ayuntamiento Carlista bajo la mas estrecha responsabilidad, previniendo al citado Alcalde y Ayuntamiento carlista, que con sus personas e intereses serán responsables de las cantidades que recauden.

A partir d'aquí es produeix un buit a les actes municipals que arriba fins al 14 de juliol. El dia anterior, el Govern Civil de la província (amb un ofici que portava la capçalera de l'exèrcit del Centre —1a divisió, Estat Major—, firmat per Joaquín Montenegro¹²⁰) cessava l'anterior Ajuntament i en nomenava un de nou.¹²¹ El mateix dia 14, l'esmentat Montenegro els prenia jurament en nom d'Alfons XII perquè fessen guardar la Constitució de la monarquia espanyola.

El 17 de juliol, i sota la presidència de l'alcalde, es llegeixen els oficis “del Comandante militar de esta villa referentes á instruccion de los oportunos expedientes para acreditar en su dia los daños y perjuicios que la obra de fortificacion causare á los contribuyentes D. José Ivars y Ros, D. Pedro Querol y Raga y Dª Josefa Nadal y Roig [...] que supuesto deberán valorarse los edificios urbanos ocupados para la fortificacion, y debía procederse ha aquella segun su estado actual”, i es nomenen dos pèrits, un paleta i un fuster. No apareix la valoració final.¹²²

El 15 d'agost, es conferència "lo que convenga acerca del mal estado en que se halla la administración local en los diferentes ramos de ella".

El 2 de setembre, la Comandància Militar d'Ulldecona remet un escrit a l'alcalde en la qual s'adjunten les relacions nominals dels carlistes indultats,¹²³ dels enviats a Vinaròs per ser embarcats com a pròfugs de la quinta de 1870, dels enviats al mateix Vinaròs "por ser perjudiciales a la tranquilidad pública" i, finalment, una relació dels carlistes d'Alcanar que no apareix detallada.

Finalment, "el 8 de Septiembre regresó a Madrid el general Jovellar para encargarse del Ministerio de la Guerra, y por real orden del 23 del mismo mes se dispuso que, desde 1º de Octubre, se considera disuelto el Ejército del Centro, quedando sólo la 2ª división, al mando del general Salamanca, cubriendo el Maestrazgo y el Ebro desde Zaragoza hasta su desembarcadura, bajo la dirección respectiva de los Capitanes generales de Valencia y Aragón".

En aquesta època només vagava per la zona del Baix Aragó el Seco de las Parras amb vuit o deu homes, i com que no va poder aguantar la pressió es va entregar el 2 d'octubre a la Ginebrosa.

Amb aquests darrers esdeveniments es donava oficialment per acabada la Tercera Guerra Carlista a les nostres contrades. Encara, el mes de novembre alguns dels caps del país, com Marco, Cucala, Segarra, Boet i altres, van tractar d'organitzar de nou les tropes de l'exèrcit carlista del Centre, començant pel Maestrat i per la vora de l'Ebre, però el país estava esgotat econòmicament i la gent estava cansada de tants de sacrificis i de tantes morts. Segarra va aconseguir reunir un grup important que en pocs dies va ser dispersat a la cova del Vidre de Mas de Barberans.

1876

Al març de 1876, el pretendent Carles va intentar fer ressorgir el partit carlista, creient que d'aquesta manera tornaria a produir-se un alçament armat. Va enviar Cucala per promoure'l una altra vegada al Centre, però ni el prestigi d'aquest darrer va valdre de res en aquesta ocasió. Cucala va tornar desenganyat a Montalban—França—, des d'on va tornar 200 dels 1.000 francs que havia rebut per a l'empresa. Cucala ja no trepitjaria mai més terres catalanes, i va morir a l'exili francès.

Per a Ulldecona començaven els temps difícils de la represa, però aquesta ja és una altra història.

3. FORTIFICACIONS A ULLDECONA

La contínua presència de gent armada als pobles de les nostres terres va comportar força maldecaps als habitants i a les autoritats: s'havien de fer aportacions de diners, d'aliments i de bagatges per als dos bàndols en lluita. Però això no era l'únic, ni segurament el més important: també s'havia de donar allotjament, s'havien d'aportar—per grat o per força—elements humans, s'havien d'efectuar "fatigues", s'havien de fortificar les parts més sòlides de totes les viles, s'havien d'afrontar les destruccions d'infraestructures, les destruccions de camps, etc.

Una de les despeses més importants que van haver d'assumir els pobles durant les guerres carlistes estava relacionada amb el pagament de les fortificacions que, en principi, es van alçar per tal d'evitar abusos i controlar les entrades de tropa. Com diu Vallverdú:

La major part de les obres de protecció començaren el 1873 i, a excepció de les principals viles, es reduïren a fortificar l'església, el campanar o l'ajuntament, els edificis més sòlids, on es feien forts els voluntaris quan els carlins entraven al poble, mentre la resta de cases estaven

obertes a les partides. Als llocs on hi havia muralla, com és el cas de Montblanc, les obres es limitaven a reconstruir les portes enderrocades, reparar els panys de muralla en mal estat i tancar el perímetre de la població.

Ulldecona es converteix en paradigma de tots els patiments descrits i, com no podia ser d'altra manera, també de la qüestió de les fortificacions. El nostre poble feia temps que havia perdut la imatge de poble fortificat; fins i tot s'havia eliminat el portal de Tortosa per tal de facilitar el pas dels cotxes de correu —any 1854—, i justament a l'inici del Sexenni —1868— es va eliminar el portal de València. Bona part dels panys de les murades devien estar tapats per les cases que s'hi havia adossat per l'exterior. Malgrat tot, hem de parlar d'un poble força compacte, amb un potencial defensiu important: només tapiant un mínim d'obertures, bona part del nucli quedava protegit.

Les primeres referències a les despeses causades per obres de fortificació que hem localitzat en la documentació local són de l'any econòmic 1873-1874,¹²⁴ quan trobem que s'han emprat 500 pessetes del pressupost local per fer "el fuerte a la casa consistorial que ocupan los voluntarios movilizados y demás personas de arraigo y responsabilidad". Ara bé, tal com hem comprovat a l'apartat dels fets militars, les referències a llocs fortificats dins de la població són anteriors. Així, al mes de juny de 1872 es feia constar que per tal d'evitar sorpreses desagradables es guardaven les armes i les municions a la torre octogonal que hi havia al costat de l'Ajuntament:

Se determinó mantener el armamento y municiones depositados en un cuarto seguro que presta una fuerte torre con comunicación con la casa consistorial, en la que cuando no existen en esta villa fuerzas del Ejército, se constituye una guardia de Voluntarios; y en los días de peligro y para los servicios convenientes acuden los voluntarios á armarse.

De fet, aquesta decisió els porta força problemes, ja que el 8 de desembre d'aquell mateix any el cap de la força de voluntaris de la vila decideix ocupar part de l'Ajuntament a partir d'una porta que comunica els dos edificis.

El 20 de juliol de 1873, tal com hem vist, hi ha referències a la fortificació de la sala capitular, feta amb diners de la Diputació i treball dels convilatans d'acord amb el sistema de la "concejada".

Al setembre d'aquell any 1873 trobem el capitost carlí Segarra entrant a Ulldecona, "donde mediante parlamento le entregaron los voluntarios del pueblo un fuerte de madera, que redujo á cenizas, lo mismo que la sala capitular, estación del ferrocarril y tres vagones de mercancías". Això ens dóna la pista que és probable que els ulldeconins haguessen aixecat algunes torres d'observació de fusta per controlar els moviments de les tropes i que, de manera simbòlica, Segarra va preferir destruir-ne una, en lloc de destruir la torre octogonal. Curiosament, en canvi, sembla que va cremar la sala capitular, segurament com a demostració de força i de la seua animadversió contra part de les autoritats locals.

D'altra banda, al juny de 1874 comprovem que algunes de les "fatigues" que havien de complir els nostres convilatans consistien a vigilar des del campanar.

Nogensmenys, el mes de gener de 1875 els ulldeconins, impel·lits per les autoritats militars liberals, van haver de col·laborar en les fortificacions de dos viles importants de la rodalia: Amposta i Vinaròs, i, tal com hem vist, sembla que ho van fer ben a contracor.

Ara bé, les referències més interessants en aquesta matèria són de mitjan 1875, quan la guerra estava a punt de desaparèixer d'aquestes terres, en el moment en què s'havia consolidat la

supremacia de l'exèrcit liberal.¹²⁵ És de llavors que conservem tota una relació de jornals emprats pels ulldeconins en la fortificació de la vila.¹²⁶ La magnitud de les obres ens fa pensar, i sembla que efectivament va ser així, en la voluntat de les autoritats militars de bastir una nova vila closa, segura davant de possibles atacs carlistes. Un poble com Ulldesona havia donat massa facilitats d'entrada i de sortida de tropes.

El gros de les llistes es divideix en dos parts: en una hi consten els jornals dels tècnics —paletes, fusters, etc.— i en l'altra els jornals dels diferents veïns que feien de peons, més els jornals dels carros i carreters locals. Els dies treballats van del 13 de juliol al 19 de setembre, però cal dir que a mesura que passen els dies, els jornals emprats en la reconstrucció van disminuint. Així, observem que la setmana del 13 al 18 de juliol hi treballen noranta paletes, dos guies de portals o vigilants, tres llisters, dos sobrestants,¹²⁷ tres representants d'obres, catorze fusters, cinquanta-dos carros i cent setanta-dos peons. En canvi, la setmana del 23 al 29 d'agost només hi trobem cinc paletes, tres pastadors de calç, tres guies, un llista, dos sobrestants, tres representants d'obres i sis fusters, els quals es mantindran pràcticament fins al final de les obres. La setmana del 5 al 11 de setembre hi treballen els darrers deu carros i els darrers vint-i-sis peons.

Els sous que es cobraven s'indiquen a continuació: els paletes, els fusters, els llisters, els pastadors de morter, les blanquejadors i els sobrestants, 10 rals diaris; els guies de portals o vigilants, 8 rals; els peons, 7 rals diaris; els carreters i els seus respectius carros, 12 rals i, finalment, els representants d'obres¹²⁸, 20 rals. Suposem que les peonades eren a jornal de vila.

Segons apareix en el full que encapçala les llistes dels jornals, el total emprat en

aquestes reparacions —jornals i materials— és de 13.124,87 pessetes.¹²⁹ La faena es cobrava per setmanes i la cobrava un representant d'obra que després repartia el total entre tots els que hi havien participat. Així, a la primera factura setmanal dels tècnics hi diu:

Recibí del Ayuntamiento Constitucional de esta villa y mano del Recaudador D. Domingo Ferré y Nadal la cantidad de 1.749 ptas. valor de los trabajos empleados en las obras de fortificación de la misma según relación que adjunta se acompaña.

Hi consta el dia en què es redacta la factura, i la firmen el recaptador i el representant d'obra. A la darrera setmana només es repartiran 144,75 pessetes.

D'altra banda, trobem la relació de tots els veïns que havien contribuït amb diners en aquestes obres.¹³⁰ Són un total de 1.481, les donacions dels quals no solen sobrepassar les 15 pessetes, però excepcionalment apareixen persones que en paguen més de 70. Els cinc veïns que aporten més diners són Lluç Sales Constantí, amb 215,48 pessetes; Francesca Mateu Mateu, amb 118,28 pessetes; Pere Grau Folquer, amb 117,86 pessetes; Josep Sales Ferrer, amb 107,96 pessetes, i Anicet Mont-ros, amb 101,14 pessetes. No sabem en què es basaven per fer aquest repartiment, però segurament devia tindre molt a veure amb la riquesa personal i la contribució que pagava cadascun dels diferents veïns.

Hem trobat¹³¹ a les actes municipals diferents referències tant d'aquestes darreres fortificacions com d'altres que es van alçar durant la confrontació. Així, el 17 de juliol de 1875 es comenta la problemàtica que poden generar les obres per la manca de diners. També hi afegim aspectes relacionats amb destrosses d'immobles, aprofitaments de locals, etc. Així, en un escrit de 15 de setembre del mateix 1875, Magdalena de Chambó, viuda de Coton,

demana que se la indemnitze per les destrosses que havien causat els carlistes a casa seua mentre l'havien emprat com a seu de governació.

El 4 de novembre de 1877 trobem Damas Oller sol·licitant al capità general de València "el derribo del fuerte que existe en la puerta de Jovellar, por ocasionarle grandes perjuicios y ser un peligro constante a la seguridad de aquel Barrio por la gran cantidad de aguas que afluyen en aquel punto". L'Ajuntament acorda informar-hi de manera favorable.

El 18 del mateix mes, se li designa al mestre local Hierro "como puerta de entrada durante toda la noche la que da al Arrabal de Vallás", per tal d'evitar fugues de presos.

El 16 de juny de 1878 "se acuerda abonar a los pueblos de Alcanary y Godall el importe de los materiales que por orden del general Montenegro facilitaron para la fortificación". Suposem que es refereix a les obres de 1875.

El 5 d'octubre de 1879 el brigadier governador militar de Castelló autoritza els ulldeconins a assolir les fortificacions del poble, sempre que l'Ajuntament es comprometa a reedificar-les, pel seu compte, en cas de necessitat militar. Les obres que tantes suors havien provocat van durar ben poc temps, com podem comprovar.

El 16 de novembre del mateix any s'autoritza "el derribo de los siete tambores amb el sistema de prestació personal". Els tambors eren fortins de fusta i ens indiquen que hi havia diversos punts de vigilància al poble.

El 27 de juny de 1880 "queda acordado el derribo de los dos portales llamados Puerta de Jovellar y de Montenegro, así como también el tambor o fortín que existe junto a la Puerta de Montenegro". El 12 d'agost s'havia d'iniciar la destrucció del fortí que hi havia al costat del portal de Tortosa.

4. LES QUINTES I EL CARLISME

Els primers problemes en la presentació de quintos a la Diputació de Tarragona comencen el mateix any 1872, quan el 15 de desembre, "hallandose reunido el Ayuntamiento en la casa habitación del Sr. Alcalde —Manuel Espinosa— por impedimento de poderlo verificar en la Capítular por estar ocupada como fuerte por los voluntarios de la libertad de esta villa", s'explica que a Ulldecona li ha tocat en "sort" la presentació de dotze soldats i dotze suplents del total de mossos quintats aquell any. Concretament s'havien quintat quaranta-un mossos, dels quals només se n'havia presentat un, en expectativa del que pogués passar amb els carlistes.

En aquesta reunió es tracta quins membres de l'Ajuntament han d'acompanyar-los, i inicialment no hi vol anar ningú. Per sorteig els toca a Narcís Valmanya i a Manuel O'Callaghan, els quals, de comú acord, decideixen que hi vaja el primer.¹³²

"Seguidamente se conferenció sobre si la marcha a la capital se efectuaría por la via ferrea ó por la carretera general, y siendo insegura la primera por las circunstancias del tiempo", es decideix sortir per la segona, el dia 14.

El viatge no devia resultar molt agradable, encara que al final es van presentar setze dels vint-i-quatre "afortunats". Només van faltar a la cita Josep Artells Flores, Joan Torrent Borràs, Joaquim Fabra Peris, Manuel Borja Roig, Ramon Canalda Forcadell, Manuel Vericat Badia, Josep Morà Tallada i Antoni Tallada Balaguer. Com a mínim dos, Joan Torrent i Josep Morà, es van apuntar a la facció precisament el mateix dia de la quinta.¹³³ D'Artells també sabem que va tenir relacions amb les partides. Jaume Prats Martorell, Ignasi Ribera Viscarro, Tomàs Roures Itarte i Domingo Rodríguez Raga, que al principi havien decidit no presentar-se, al final sí que ho fan.

Finalment, cal dir que set dels afortunats es lliuraran d'anar a la guerra pagant una redempció en diners.¹³⁴

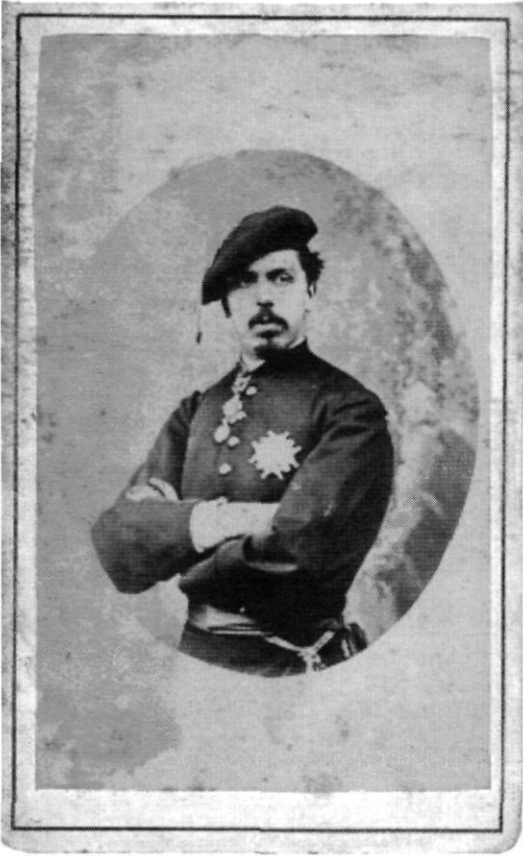
En sessió extraordinària del 28 de desembre de 1872 es declaren pròfugs, a tots els efectes, els mossos Josep Artells Flores, Joan Torrent Borràs, Ramon Canalda Forcadell, Manuel Vericat Badia i Josep Morà Tallada. És l'únic cas, en tot el període bèl·lic, en què trobem les autoritats d'Ulldecona intervenint contra els pròfugs; amb posterioritat a aquests fets ningú s'atreveix a perseguir judicialment els mossos que s'apunten a les partides carlistes.

Els anys 1873 i 1874 els quintos que devien voler servir a l'exèrcit liberal ho devien tindre molt magre. Així, en un ofici d'Antoni Tinyena, secretari de l'Ajuntament, de 8 d'octubre de 1873, trobem que "de todos los mozos comprendidos al alistamiento para la reserva del presente año" no se'n presenta cap perquè "no es extraño suceda tal en esta jurisdicción por hallarse circundada de partidas carlistas que impiden la presentación de los poquísimos mozos que se calcula habrá á estas horas en la misma".

El secretari Tinyena no enganyava ningú, perquè en el sorteig que s'havia fet uns dies abans, el 29 de setembre, ja s'hi troba la relació de tots els quintos que no es presenten i la declaració dels pares conforme estaven a les partides carlistes. La relació és la següent:

Callarisa Sentelles ..... Josep
Itarte Balaguer ..... Aquilí
Callarissa Figueres .... Pau
Arnau Solà ..... Ubald
Labèrnia Muñoz ..... Joaquim
Sansano Canalda ..... Vicent
Favà Monllau ..... Antoni

Calduch Munné ..... Josep
Costes Roca ..... Manuel
Vericat Guàrdia ..... Manuel
Sancho Balada ..... Josep
Castell Cabanes ..... Joaquim
Sorlí Fuster ..... Joan
Garrit Sabater ..... Joaquim
Forcadell Lafulla ..... Agustí
Ferrer Fibla ..... Domingo
Bel Ferrer ..... Manuel
Minguet Gausacs ..... Miquel
Gausacs Labèrnia ..... Joan B.
Miralles Solà ..... Josep
Buenaventura ..... Fc. Enric
Castell Forcadell ..... Josep A.
Torrent Martí ..... Joan B.
Guarc Morà ..... Tomàs
Martorell Manejo ..... Rafael
Viscarro Mont-roig ..... Josep A.
Ferrer Fabra ..... Manuel
Valls Sauch ..... Manuel
Doménech Grau ..... Lluç
Roig Lázaro ..... Pasqual
Muñoz Castell ..... Josep
Romeu Sans ..... Rafael
Millan Roda ..... Manuel
Ferré Brusca ..... Agustí
Nadal Reverter ..... Joan B.
Lázaro Viscarro ..... Josep
Lázaro Uixans ..... Josep A.
Ferrer Mateu ..... Joan B.
Esteller Fabra ..... Josep
Forcadell Feu ..... Francesc

En l'allistament també apareixen els pocs joves que s'havien decidit per l'opció liberal:

Querol Joan   Francesc ... **voluntari a Vinaròs**

Mariner Grau   Miquel ..... **voluntari a Vinaròs**

Bosch Borja   Francesc ... **voluntari a Guies de la Diputació**

Reverter Vidal Ignasi ..... **voluntari a Vinaròs**

És molt significatiu el comentari final de l'allistament:

Comparecidos todos los padre, madres... han contestado en sus cuatro quintas partes que se hallan en las partidas de Segarra, Cucala y Vallés y los otros restantes unos sirviendo de voluntarios en Vinaroz, otro en el Batallon Guias de la Diputacion Provincial y los demás ausentes por miedo

á los carlistas, pues temen según una manifestacion clara de sus padres, que si van á servir al Gobierno Republicano les impondran 200 duros de multa y una peseta diaria, y hasta amenazado Bautista Grau Munné padre de uno de ellos que mataran al mozo y quemaran su casa que la tiene y reside en ella en la orilla del rio Cenia.

També diuen que tenen temor de les partides perquè "son dueños de esto pueblos habiertos". Segons sembla, el representant de l'Ajuntament, Josep Mariner, podrà arribar a la Diputació amb els pocs quintos que s'havien presentat. Això no obstarà perquè el 14 d'octubre Lasala envie un ofici en el qual es queixa que els quintos no han fet cap a Tarragona.

Pocs quintos devien arribar a la Diputació Provincial perquè aquesta, com a contrapartida a les amenaces carlistes, publica un ban provincial dient que si no es presenten els mossos els faran pagar, també, 500 pessetes de multa, "además de ser declarados prófugos", i per tant susceptibles de ser condemnats per un tribunal de guerra.¹³⁵

Hem trobat referències a un ban municipal cridant a l'allistament de quintos per al dia 5 d'abril d'aquell any 1873 tots els que haurien fet vint anys abans de l'1 d'abril de 1873. Se'ls convocava a l'exconvent dels Dominics. No sabem si en relació amb aquesta convocatòria, apareixen una sèrie de quintos que són declarats pròfugs i que no apareixen a les altres llistes. De fet, la següent llista és del 9 de desembre d'aquell any 1873:

Sansano Pago Ramon, jornalero, 20 anys,

Castell Noll Francesc, llaurador, 20 anys,
partida de Segarra

Chillida Joan Joaquim, llaurador, 20 anys,
partida de Segarra

Martí Castell Pasqual, jornalero, 20 anys,
partida de Segarra

Amb la quinta de 1874 es repeteix la mateixa situació que l'any anterior: bona part dels joves quintats preferiran les partides a la incertesa de l'exèrcit. En la primera convocatòria de l'1 de març¹³⁶ s'hi fa constar que hi va haver "una escasisima asistencia de interesados". Els parents més pròxims diuen que els següents mossos estan a la facció —en algun cas, fins i tot apareix el nom de la partida:

Mont-ros Segarra ..... Joan

del Horno Expósito ..... Agustí

Martorell Mariner ..... Miquel
a la partida de Segarra

Fibla Roig ..... Joaquim
a la partida de Segarra

del Mas Expósito ..... Joan B.

Raga Castell ..... Joaquim
a la partida de Segarra

Grau Castell ..... Domingo

Raga Sansano ..... Vicent

Millan Roig ..... Lluís
a la partida de Segarra

Roig Viscarro ..... Josep
a la partida de Segarra

Martí Ferrer ..... Miquel

Verdiell Oller ..... Blai
a la partida de Vallès

Capseta Gavaldà ..... Francesc
a la partida de Segarra

Querol Castell ..... Joan B.
a la partida de Segarra

Raga Vidal ..... Andreu
a la partida de Segarra

Pasqual Canalda ..... Jacinta
a la partida de Cucala

Sauch Balada ..... Joan B.
a la partida de Segarra

Obiol Vericat ..... Josep

Nadal Fuentes ..... Manuel

Guàrdia Reverter ..... Rafael
presoner a Cadis

Viscarro Bel ..... Rafael

Ferrer Solà ..... Vicent

Torrent Borràs ..... Manuel
a la partida de Cucala

Roig Bedós ..... Agustí
a la partida de Segarra

Adell Barrera ..... Pere Josep
a la partida de Segarra

Valls Jovani ..... Francesc
a la partida de Segarra

Raga Sansano ..... Vicent
a la partida de Segarra

Urgillés Bel ..... Joaquim
a la partida de Segarra

Guimerà Virgili ..... Pasqual

Sales Viscarro ..... Lluc
a la partida de Segarra

Prades Valmanya ..... Joan B.

Miralles Querol ..... Manuel

Castell Royo ..... Josep Manuel

Pot semblar que el nombre d'afiliats a les partides carlistes haja disminuït, però cal tenir en compte que en aquesta llista no hi posem aquells quintos que apareixen com a morts. Podria ser que alguns d'ells

haguessen perperit de mort natural, però nosaltres pensem que la seua mort segurament es va produir servint a la facció. Concretament, apareix una relació de tretze quintos morts, quan en l'altra quinta —la de 1873— pràcticament no n'apareixien.

La propera quinta s'efectua el 5 d'octubre de 1875 i abastava tots els mossos que havien fet els dinou anys abans del 31 de desembre de 1874. D'un total de setanta-nou mossos, n'apareixen vint-i-un de morts. Això corrobora la tendència alcista dels morts a la partida que comentàvem en l'anterior quinta. Els carlistes que apareixen en aquesta quinta són els següents:

Ebrí Vallés	Domingo
Borja Roig	Josep
Minguet Gausacs	Antoni
Raga Querol	Domingo
Querol Guarch	Francesc
Castell Cabanes.....	Lluís
Vericat Chiveli	Josep
Miralles Solà	Rafael
Ferrer Nadal	Maurici
Querol Cabanes	Josep A.
Morà Querol	Joaquim R.
Roig Castell	Sebastià Pere
Muñoz Viscarro	Jaume
Raga Castell.....	Josep A.
Forcadell Serra.....	Joan B.
Borràs Feu.....	Baptista
Navarro Qeral.....	Patrici
Mont-ros Segarra	Josep
Abella Fibla	Josep Esteve
Montardit Moreno	Joan de Déu

Els pertanyents als cossos liberals són:

Ferrer Vericat	Brauli
Ortiz Grau.....	Marià
Raga Forcadell.....	Domingo

Es comença a observar una certa normalitat en l'allistament de mossos a finals de l'any 1875. Concretament hem recuperat l'allistament efectuat el 12 de setembre de 1875, que comprenia tots els mossos que havien fet els dinou anys abans del 31 de desembre de 1873 i on, encara, es feia constar "que se celebra aunque con atraso por no haberse recibido el decreto de 25 de abril último". A continuació presentem la llista de tots aquells que no s'hi presenten perquè encara eren a la facció. Hem afegit en aquesta llista els joves dels quals simplement es diu que no es presenten, sense constar-hi el motiu de la seua absència; encara que no puguem assegurar la seua participació en la facció, tampoc la podem desestimar perquè quan les autoritas són conscients del motiu de l'absència el constaten de seguida.

Cobarsí Mollons .....

A la partida de Vallès i darrerament a la del Capellà de Flix

Ferrer Vericat	Brauli
Minguet Lizárraga	Lluc
Castell Vives.....	Andreu
Tallada Balaguer	Jeroni
Alabèrnia Subirats.....	Joaquim
No es presenta	
Ferrer Agena	Joan
Compareix però havia estat carlista	
Sansano Ferrer	Josep
Gisbert Garcia.....	Jaume Jordi

Balaguer Sorlí..... Agustí

Està ferit i en poder del govern liberal. Va estar a la presa de la Seu d'Urgell

Mont-ros Carapuig ..... Vicent
Figueres Beltran ..... Joaquim
Querol Bel ..... Josep
Garrit Barrera ..... Josep
Castell Borràs ..... Joan Baptista
Mont-ros Ibáñez ..... Joan Baptista
No es presenta
Canalda Viscarro ..... Joan
Vericat Tomàs ..... Pere
No es presenta
Viscarro Millan ..... Domingo
Es presenta i fa constar que és fill de mare viuda, però també es confirma que ha estat carlista
Romeu Pla ..... Joan
Ferit al ventre
Millan Roig ..... Domingo
Martí Ferrer ..... Isidor
Querol Castell ..... Pere
Canalda Forcadell ..... Fèlix
Pres a França, suposem que exiliat
Constantí Forcadell ..... Pere
Doménech Grau ..... Joan
Es presenta però ha estat carlista
Castell Bor ..... Josep
Garrit Querol ..... Lluç
Gavaldà Fabra ..... Joan
Montoliu Nofre ..... Agustí

Itarte Balaguer ..... Vicent
Viscarro Mont-roig ..... Joan Baptista
Guarch Fibla ..... Josep
Es presenta però era carlista
Itarte Fresquet ..... Joan Baptista
Ara manté les germanes, però havia estat carlista
Folquer Querol ..... Tomàs
No es presenta

El quadre anterior ens confirma que de vuitanta-quatre quintos que hi havia en total, com a mínim una trentena llarga pertanyien o havien pertangut a la facció. A més, dotze estaven morts, quatre s'havien d'allistar a Traiguera, un ho havia de fer a Santa Bàrbara i un altre no era conegut per cap autoritat.

Finalment, també es constata que hi havia una important quantitat de joves —deu en total, els quals presentem en el quadre següent— que no es van presentar perquè estaven servint en el bàndol contrari, la qual cosa dóna fe, una altra vegada, de la polarització que presidia la vida política de la Ulldecona de l'època.

Nofre Beltran ..... Josep
Caporal d'artilleria a Barcelona
Balaguer Alfara ..... Domingo
Del Batalló Provincial de Castelló
Serrat Vericat ..... Baptista
Voluntaris de la Sénia, sota el cap Cortiella
Ortiz Mariner ..... Rafael
Voluntari de la Sénia
Torrent Sandabano ..... Joan B.
Voluntari a Tortosa

Labèrnia Abella ..... Agustí	Callarissa Figueres . Pau	29-9-1873
Voluntari a la Sénia (Cortiella)		
Ferrer Grau ..... Domingo	Callarissa Sentelles . Josep	29-9-1873
Voluntari a la Sénia. Diu que és pare i que té problemes de respiració.	Canalda Forcadell... Fèlix	12-9-1875
Martí Barrera ..... Joan	Pres a França (suposem que exiliat)	
Voluntari de la Sénia	Canalda Viscarro .... Joan	12-9-1875
Nadal Calduch ..... Robert	Capseta Gavaldà .... Francesc	1-3-1874
Amb Sa Majestat	A la partida de Segarra	
Ricard Beltran ..... Francesc	Castell Bor ..... Josep	12-9-1875
Voluntari a la Sénia	Castell Borràs ..... Joan Baptista	12-9-1875
A manera de síntesi, presentem, per ordre alfabètic, tots els quintos dels quals podem assegurar la relació amb les partides carlistes, ja fos de grat o per força. Al costat hi afegim la data en què havien de ser allistats:	Castell Cabanes ..... Joaquim	29-9-1873
Abella Fibla ..... Josep Esteve	Castell Cabanes ..... Lluís	5-10-1875
5-10-1875	Castell Forcadell ..... Josep A.	29-9-1873
Adell Barrera ..... Pere Josep	Castell Noll ..... Francesc	9-11-1873
1-3-1874	Llaurador, 20 anys, partida de Segarra	
A la partida de Segarra	Castell Vives ..... Andreu	12-9-1875
Alabèrnia Subirats... Joaquim	Chillida Joan ..... Joaquim	9-11-1873
12-9-1875	Llaurador, 20 anys, partida de Segarra	
No apareix	Cobarsí Mollons ..... Manuel	12-9-1875
Arnau Solà ..... Ubald	A la partida de Vallès i darrerament a la del Capellà de Flix	
29-9-1873	Constantí Forcadell . Pere	12-9-1875
Artells Flores ..... Josep	Costes Roca ..... Manuel	29-9-1873
28-12-1872	Del Mas Expósito .... Joan B.	1-3-1874
Balaguer Sorlí ..... Agustí	Del Horno Expósito . Agustí	1-3-1874
12-9-1875	Doménech Grau ..... Lluç	29-9-1873
Està ferit i en poder del govern liberal. Va participar a la presa de la Seu d'Urgell	Doménech Grau ..... Joan	12-9-1875
Bel Ferrer ..... Manuel	Es presenta però ha estat carlista	
29-9-1873		
Borja Roig ..... Josep		
5-10-1875		
Borràs Feu ..... Baptista		
5-10-1875		
Buenaventura ..... Fc. Enric		
29-9-1873		
Calduch Munné ..... Josep		
29-9-1873		

Alguns apunts sobre la Tercera Guerra Carlista a Ulldesona i les terres a banda i banda del riu de la Sénia

Ebrí Vallés ..... Domingo	5-10-1875	Gisbert Garcia..... Jaume Jordi	12-9-1875
Esteller Fabra ..... Josep	29-9-1873	Grau Castell ..... Domingo	1-3-1874
Favà Montllau ..... Antoni	29-9-1873	Guarc Morà ..... Tomàs	29-9-1873
Ferrer Agena ..... Joan	12-9-1875	Guarch Fibla ..... Josep	12-9-1875
Compareix però havia estat carlista		Es presenta però era carlista	
Ferrer Brusca ..... Agustí	29-9-1873	Guàrdia Reverter..... Rafael	1-3-1874
Ferrer Fabra ..... Manuel	29-9-1873	Presoner a Cadis	
Ferrer Fibla ..... Domingo	29-9-1873	Guimerà Virgili..... Pasqual	1-3-1874
Ferré Mateu ..... Joan B.	29-9-1873	Itarte Balaguer ..... Vicent	12-9-1875
Ferrer Nadal ..... Maurici	5-10-1875	Itarte Balaguer ..... Aquilí	29-9-1873
Ferrer Solà..... Vicent	1-3-1874	Itarte Fresquet ..... Joan Baptista	12-9-1875
Ferré Vericat..... Brauli	12-9-1875	Ara manté les germanes però havia estat carlista	
Fibla Roig ..... Joaquim	1-3-1874	Labèrnia Muñoz ..... Joaquim	29-9-1873
A la partida de Segarra		Lázaro Uixans ..... Josep A.	29-9-1873
Figueres Beltran ..... Joaquim	12-9-1875	Lázaro Viscarro ..... Josep	29-9-1873
Folquer Querol ..... Tomàs	12-9-1875	Martí Castell ..... Pasqual	9-11-1873
No apareix		Jornaler, 20 anys, partida de Segarra	
Forcadell Feu ..... Francesc	29-9-1873	Martí Ferrer ..... Isidor	12-9-1875
Forcadell Lafulla ..... Agustí	29-9-1873	Martí Ferrer ..... Miquel	1-3-1874
Forcadell Serra ..... Joan B.	5-10-1875	Martorell Manejo ..... Rafael	29-9-1873
Garrit Barrera ..... Josep	12-9-1875	Martorell Mariner ..... Miquel	1-3-1874
Garrit Querol ..... Lluç	12-9-1875	A la partida de Segarra	
Garrit Sabater ..... Joaquim	29-9-1873	Millan Roda ..... Manuel	29-9-1873
Gausacs Labèrnia.... Joan B.	29-9-1873	Millan Roig ..... Domingo	12-9-1875
Gavaldà Fabra ..... Joan	12-9-1875	Millan Roig ..... Lluís	1-3-1874
		A la partida de Segarra	

Minguet Gausacs .... Miquel	29-9-1873	Querol Cabanes ..... Josep A.	5-10-1875
Minguet Gausacs .... Antoni	5-10-1875	Querol Castell ..... Pere	12-9-1875
Minguet Lizárraga ... Lluç	12-9-1875	Querol Castell ..... Joan B.	1-3-1874
Miralles Solà ..... Rafael	5-10-1875	A la partida de Segarra	
Miralles Solà ..... Josep	29-9-1873	Querol Guarch ..... Francesc	5-10-1875
Montardit Moreno .... Joan de Déu	5-10-1875	Raga Castell ..... Joaquim	1-3-1874
Montoliu Nofre ..... Agustí	12-9-1875	A la partida de Segarra	
Mont-ros Carapuig .. Vicent	12-9-1875	Raga Castell ..... Josep A.	5-10-1875
Mont-ros Ibáñez ..... Joan Baptista	12-9-1875	Raga Querol ..... Domingo	5-10-1875
No apareix		Raga Sansano ..... Vicent	1-3-1874
Mont-ros Segarra .... Joan	1-3-1874	A la partida de Segarra	
Mont-ros Segarra .... Josep	5-10-1875	Raga Vidal ..... Andreu	1-3-1874
Morà Querol ..... Joaquim R.	5-10-1875	A la partida de Segarra	
Morà Tallada ..... Josep	28-12-1872	Roig Bedós ..... Agustí	1-3-1874
A la partida de Tallada		A la partida de Segarra	
Muñoz Castell ..... Josep	29-9-1873	Roig Castell ..... Sebastià Pere	5-10-1875
Muñoz Viscarro ..... Jaume	5-10-1875	Roig Lázaro ..... Pasqual	29-9-1873
Nadal Fuentes ..... Manuel	1-3-1874	Roig Viscarro ..... Josep	1-3-1874
Nadal Reverter ..... Joan B.	29-9-1873	A la partida de Segarra	
Navarro Queralt ..... Patrici	5-10-1875	Romeu Pla ..... Joan	12-9-1875
Obiol Vericat ..... Josep	1-3-1874	Ferit al ventre	
Pasqual Canalda ..... Jacint	1-3-1874	Romeu Sans ..... Rafael	29-9-1873
A la partida de Cucala		Sales Viscarro ..... Lluç	1-3-1874
Prades Valmanya .... Joan B.	1-3-1874	A la partida de Segarra	
Querol Bel ..... Josep	12-9-1875	Sancho Balada ..... Josep	29-9-1873
		Sansano Canalda .... Vicent	29-9-1873
		Sansano Ferrer ..... Josep	12-9-1875

Sansano Pago ..... Ramon Jornaler, 20 anys	9-11-1873	De tota aquesta llista només coincideixen amb els carlistes que presenta Ferré ¹³⁷ els següents: Joaquim Garrit Sabater, Joan Ferrer Agasa, Lluç Sales Viscarro, Manuel Torrent Borràs, Domingo Viscarro Millan, Pere Vericat Gil i Joan Romeu Pla. També podrien ser les mateixes persones els següents, que en el cas de la relació de Ferré apareixen amb els següents noms: ¹³⁸ Antoni (Jeroni) Tallada Balaguer, Josep (Joan de Déu) Montardit Moreno, Pere (Jaume Jordi) Gisbert Garcia i Vicent (Manuel) Ferrer Fabra.
Sauch Balada ..... Joan B. A la partida de Segarra	1-3-1874	
Sorlí Fuster ..... Joan	29-9-1873	
Tallada Balaguer ..... Jeroni	12-9-1875	
Torrent Borràs ..... Manuel A la partida de Cucala	1-3-1874	
Torrent Borràs ..... Joan	28-12-1872	També presentem la relació dels quintos que s'apunten a l'exèrcit o a les columnes liberals:
Torrent Martí ..... Joan B.	29-9-1873	
Urgillés Bel ..... Joaquim A la partida de Segarra	1-3-1874	Balaguer Alfara ..... Domingo 12-9-1875 Del Batalló Provincial de Castelló
Valls Jovani ..... Francesc A la partida de Segarra	1-3-1874	Bosch Borja ..... Francesc 29-9-1873 Voluntari Guies de la Diputació
Valls Sauch ..... Manuel	29-9-1873	Castell Royo ..... Josep Manuel 1-3-1874
Verdiell Oller ..... Blai A la partida de Vallès	1-3-1874	Ferrer Grau ..... Domingo 12-9-1875 Voluntari a la Sénia. Diu que és pare i que té problemes de respiració.
Vericat Tomàs ..... Pere No apareix	12-9-1875	Ferrer Vericat ..... Brauli 5-10-1875
Vericat Chiveli ..... Josep	5-10-1875	Labèrnia Abella ..... Agustí 12-9-1875 Voluntari a la Sénia (Cortiella)
Vericat Guàrdia ..... Manuel	29-9-1873	Mariner Grau ..... Miquel 29-9-1873 Voluntari a Vinaròs
Viscarro Bel ..... Rafael	1-3-1874	
Viscarro Millan ..... Domingo Es presenta i fa constar que és fill de mare viuda, però també es confirma que ha estat carlista	12-9-1875	Martí Barrera ..... Joan 12-9-1875 Voluntari de la Sénia
Viscarro Mont-roig ... Josep A.	29-9-1873	Miralles Querol ..... Manuel 1-3-1874
Viscarro Mont-roig ... Joan Baptista	12-9-1875	Nadal Calduch ..... Robert 12-9-1875 Amb Sa Majestat

Nofre Beltran	Josep	12-9-1875
Caporal d'artilleria a Barcelona		
Ortiz Grau	Marià	5-10-1875
Ortiz Mariner	Rafael	12-9-1875
Voluntari de la Sénia		
Querol Joan	Francesc	29-9-1873
Voluntari a Vinaròs		
Raga Forcadell	Domingo	5-10-1875
Reverter Vidal	Ignasi	29-9-1873
Voluntari a Vinaròs		
Ricard Beltran	Francesc	12-9-1875
Voluntari a la Sénia		
Serrat Vericat	Baptista	12-9-1875
Voluntaris de la Sénia, sota el cap Cortiella		
Torrent Sandabano .	Joan B.	12-9-1875
Voluntari a Tortosa		

5. SANITAT ¹³⁹

El setembre de 1870 es va propagar una epidèmia de tifus icteroides (febre groga) a Barcelona. Des de Tarragona, el dia 19 arriba un comunicat que es copia d'un que s'havia enviat des del Ministeri de la Governació, en el qual s'ordena que es reunisca la Junta de Sanitat local, que els facultatius passen informe de qualsevol incidència que observen respecte d'algun possible símptoma de malaltia contagiosa, que la Junta determine "dos puntos en las afueras de la población y distantes convenientemente" que facen de llatzerets, "debiendo escoger estos sitios secos y aireados y de la mayor elevación posible", i, finalment, expliquen la manera com s'havia d'atendre els malalts, els familiars i les seues cases.

El dia 26 trobem una sèrie d'acords dels membres de la Junta de sanitat en els

següents termes:

1° Que con objeto que los habitantes de Uldecona puedan ofrecer sus votos de veneración y petición de mercedes a N^a Sra. De la Piedad venerada en el hermitorio de este ter^o, sin peligro de contraer la epidemica enfermedad que aflige á la capital del Principado, atendido a que en dicho hermitorio se ha establecido el Lazareto de observación de las personas que vienen de Barcelona punto contagiado; y con objeto, también, de proporcionar mayor ensanche y subdivisiones convenientes en el espresado lazareto; se acordó que se traslade la Imagen de N^a Sra. De la Piedad á la parroquial de esta villa [...] el día que sin dejar la urgencia del caso determine el Ayunt^o, con el Reverendo Cura y Clero.

2° Que verificada la traslación de la San^a Virgen, se establezcan tres divisiones departamentales en el local del hermitorio deviendo ocupar cada uno de ellos, por orden progresivo en los tres días de observación las personas que fueran destinadas á dicho lazareto.

3° Que se invite á los cien vecinos mayores contribuyentes y algunas otras personas acomodadas á fin de que bien por donativos de caridad cristiana, bien por vía de empréstito reintegrable cuando las circunstancias locales lo permitan, apronten desde luego la cantidad de cinco pesetas cada uno [...]

4° Que se nombre un hombre asalariado para que se cuide en el interior... de la observancia por los allí destinados de las tres separaciones arriba consignadas y del espurgo y fumigación de las ropas que estos traigan, sin moverse dicho asalariado noche y dia del establecimiento.

5° Que así mismo se nombre otro hombre encargado de proporcionar desde esta villa y conducir al lazareto los alimentos y utensilios que necesiten y se le encarguen por los detenidos en el mismo sin rozarse con ellos.

6º Que se coloque un guardia rural dia y noche en el punto conveniente inmediato al local del lazareto á fin de que impida el ingreso de personas no destinadas á él ni la salida de los que estuviesen.

7º Que se compren doce jergones confeccionados de sacas de harina llenándose de paja, y se coloquen cuatro en cada uno de los tres departamentos.

8º Que á los detenidos en el Lazareto que carezcan de medios de subsistencia, se les asista con una alimentación regular que guisará en común el encargado del regimen interior del lazareto; y en caso de necesidad se le suministre los auxilios curativos que pudiera necesitar.

9º Que se nombren vecinos por turno riguroso, los cuales personalmente sin dar lugar á sustitución á no ser en caso de imposibilidad racional y con personas de igual posición social, las cuales por termino de veinticuatro horas se coloquen en las entradas exteriores del poblado¹⁴⁰, é impidan absolutamente el ingreso de toda persona forastera que no venga asistida de cedula de sanidad, como también de los vecinos que provengan de puntos contagiados ó sospechosos de contagio, bajo la multa de cincuenta reales al que abandonase su puesto y permitiese la entrada en el poblado de toda persona en contravención á lo establecido en este capitulo.

10º Que para atender cumplidamente el desempeño de las muchas atenciones que exige el servicio sanitario, se nombre por el Ayunº una comision auxiliar de la ordinaria local de sanidad¹⁴¹ compuesta de un doble numero de vocales de todas las categorías con especialidad de los restantes facultativos y parte del clero.

11º Y finalmente que las precedentes disposiciones acordadas por la Junta de sanidad se hagan saber al vecindario publicándose estilo de bando con lectura y convocatoria por medio de pregon.

És interessant la següent demanda que es fa al governador de València:

La pobreza que de algunos años atrás viene trabajando a la clase proletaria especialmente por la perdida de cosechas, produjo una grande emigración de jornaleros á la capital del Principado. Acometida esta por la asustadora, y terrible epidemia de la fiebre amarilla, huyen espantados y precisados por falta de trabajo regresando a esta villa gran numero de los que antes emigraron, toda gente proletaria y por consiguiente carentes de toda condicion higienica en sus personas y ropas que traen.

Para evitar pues el contagio que puedan importar á esta poblacion, se ha establecido por la autoridad y Junta de sanidad local un lazareto [...] a donde se remiten cuantos vienen sometiéndolos á tres dias de observación, y espurgo de las ropas que traen.

Mas sucede que la estacion del ferrocarril está pegada al casco del pueblo [...] y al descender de los trenes los que con tales condiciones peligrosas vienen, en gran numero, de Barcelona, da ocasion á que el mal llegue á empozoiar la admosfera de esat villa, cuya situacion topográfica es generalmente humeda. La Junta de sanidad exigió del Gefe de la estacion que los pasajeros venidos de Barcelona a esta villa y sus equipajes descendiesen de los trenes antes de llegar al poblado; pero hoy ha transmitido dicho gefe el telegrama-orden del Gerente negándose á ello.¹⁴² Y como en dicha comunicacion se consigna que solo en V.S. residen facultades para dictar disposiciones análogas... li demanen que els concedisca que los pasajeros que durante las actuales circunstancias vengan de Barcelona á esta villa y sus equipajes bajen de los trenes en el punto llamado Basa del Coll, de donde comodamente y sin peligro de la salud de estos habitantes podran ser conducidos al hermitorio lazareto.

També hem trobat referències a les despeses anuals per beneficència a malats i presos transeünts. En un poble de les dimensions d'Ulldecona i situat en una via

important de comunicació, aquestes despeses eren força considerables. Així, l'any que tanscorre entre l'abril de 1868 i el març de 1869¹⁴³ es fan un total de 288 serveis que produeixen una despesa municipal de 66 escuts¹⁴⁴ i 100 mil·lèsimes. L'any següent es fan 204 serveis que produeixen una despesa de 42 escuts i 400 mil·lèsimes. L'any 1870-1871 —concretament acaben els comptes en data 30 de juny— encara va ser més complicat, i es van fer 410 serveis que van pujar un total de 225,25 pessetes.¹⁴⁵ En general els presos i pobres provenen de Tarragona i de Castelló i van en direcció contrària —segurament molta culpa d'això la té l'estació. Cal dir, també, que en una població de 1.190 caps de casa, n'apareixen com a pobres permanents una relació de cinquanta. Aquests famílies pobres també s'havien d'assistir, encara que no hem trobat les despeses que ocasionaven.

APÈNDIX 1

“Relacion de las cantidades y suministros satisfechos al Ejército Real [carlista] desde el primer día del mes de Febrero último hasta el último día del mismo en la forma siguiente á saber”¹⁴⁶

Ord.	dia	Perceptor o pagador	Partida	Diners (a)	Submistrament en espècie	Preu unitat (a)	Total (a)
1	 5	José Arderroa	.....	.....	oli, 6 lliures	0,47	 2,82
2	..... “	.....	.....	.....	llenya, 40 arroves	0,18	 7,20
3	..... “	Antoni Seguí	Vallès	.....	garrofes, 76 arroves	1,25	 95
4	..... “	.....	.....	.....	segó, 6 barcelles	1	 6
5	..... “	.....	.....	.....	palla, 20 arroves	0,50	 10
6	..... “	.....	.....	.....	garrofes, 40 arroves	1,25	 50
7	..... “	.....	.....	.....	segó, 2 barcelles	1	 2
8	..... “	.....	.....	.....	garrofes, 75 arroves	1,25	 93,75
9	..... “	.....	.....	.....	palla, 10 arroves	0,50	 5
10	..... “	.....	.....	.....	segó, 7 barcelles	1	 7

Ord.	dia	Perceptor o pagador	Partida	Diners (a)	Subministrament en espècie	Preu unitat (a)	Total (a)
11	.....	“ José Galarda	.....	oli, 1,5 lliures	.....	0,47	 0,70
12	.....	“ “	.....	llenya, 4 arroves	.....	0,18	 0,72
13	.....	“ Pasqual Ballester	.....	oli, 1 lliura	.....	0,47	 0,47
14	.....	“ “	.....	llenya, 6 arroves	.....	0,18	 1,08
15	.....	“ Josep Ardebol	.....	llenya, 40 arroves	.....	0,18	 7,20
16	.....	“ “	.....	oli, 6 lliures	.....	0,47	 2,82
17	.....	“ Francisco Mero	1r Esq. Cavall.	oli, 2 lliures	.....	0,47	 0,94
18	.....	“ “	.....	llenya, 6 arroves	.....	0,18	 1,08
19	.....	“ Joaquín Peregrín	“	garrofes, 85 arroves	1	.....	85
20	.....	“ “	“	segó, 24 barcelles	1	.....	24
21	.....	“ “	“	palla, 12 arroves	.....	0,50	 6
22	.....	“ “	“	llenya, 10 arroves	.....	0,18	 1,80
23	.....	“ “	“	oli, 2 lliures	.....	0,41	 0,82
24	... 14	..... Joaquín Hidalgo	Vallès	garrofes, 1 arrova i [...]	1	.....	1,25
25	.....	“ “	“	segó, 2 barcelles	1	.....	2
26	.....	“ Manuel Alonso	.....	oli, 9 unces	.....	0,47	 0,35
27	.....	“ “	.....	llenya, 4 arroves	.....	0,18	 0,72
28	.....	“ Tomàs Obiol	.....	oli, 9 unces	.....	0,47	 0,35
29	.....	“ “	.....	llenya, 4 arroves	.....	0,18	 0,72
30	.....	“ Joaquim Peris	Cucala	segó, 1/2 barcella	1	.....	0,50
31	.....	“ “	“	faves, 1/2 barcella	2,50	.....	1,25
32	.....	“ Antoni Seguí	Vallès	garrofes, 46 arroves	1,25	.....	57,50
33	.....	“ “	“	palla, 6 arroves	.....	0,50	 3
34	.....	“ “	“	segó, 13 barcelles	1	.....	13
35	.....	“ Josep Dellà, “por un socorro”	1,50				
36	.....	“ Bta. Compte Dellà, íd	0,75				
37	... 17	..... Blai Doménech Cervera, íd.	0,75				
38	... 18	..... Francisco Martínez	.....	garrofes, 22 arroves	1,25	.....	27,50
39	.....	“ “	.....	garrofes, 100 arroves	1,25	.....	125
40	.....	“ “	.....	segó, 24 barcelles	1	.....	24
41	.....	“ Pasqual Barberà	.....	oli, 1 lliura	.....	0,47	 0,47
42	.....	“ Baptista Larrosa	.....	oli, 2,5 lliures	.....	0,47	 1,17
43	.....	“ “	.....	llenya, 10 arroves	.....	0,18	 1,80
44	.....	“ “	.....	palla, 12 arroves	.....	0,50	 6
45	.....	“ Francisco Martínez	.....	palla, 22 arroves	.....	0,50	 11
46	.....	“ Josep Alcoi	.....	oli, 1 lliura	.....	0,47	 0,47

Ord.	dia	Perceptor o pagador	Partida	Diners (a)	Subministrament en espècie	Preu unitat (a)	Total (a)
47	.....	"	"		llenya, 11 arroves	0,18	1,98
48	.....	Aleix Ortí			oli, 9 unces	0,47	0,35
49	.....	"	"		llenya, 4 arroves	0,18	0,72
50	.....	"	"		oli, 6 unces	0,47	0,24
51	.....	"	"		llenya, 10 arroves	0,18	1,80
52	... 19	D. Joaquim Peris, "por 4 socorros"	Cucala			10	
53	.....	José Pardo	"		oli, 1 lliura 6 unces	0,47	0,71
54	.....	"	"		llenya, 12 arroves	0,18	2,16
55	... 20	Joan Ros			garrofes, 1arrova	1,25	1,25
56	.....	"	"		segó, 1 barcelles	1	1
57	... 21	D. Pasqual Cucala	Cucala	4.122,50			
58	... 22	Joaquim Peris	"		garrofes, 4 arroves	1,25	5
59	.....	"	"		segó, 2 barcelles	1	2
60	.....	Bautista Cucala	"		segó,, 4 barcelles	1	4
61	.....	"	"		garrofes, 3 arroves	1,25	3,75
62	.....	"	"		llenya, 6 arroves	0,18	1,08
63	.....	"	"		oli, 1 ll	0,47	0,47
64	.....	L'oficial Tallada			garrofes, 4 arroves	0,50	2
65	... 23	Q. Martínez			segó, 1/3 barcella	1	0,25
66	.....	Rafael Royo			oli, 4 lliures 6 unces	0,47	2,11
67	.....	"	"		oli, 9 unces	0,47	0,35
68	.....	Agustín Holmos		6			
69	... 24	Andreu Nofre	5è batalló		garrofes, 3 arroves	0,50	1,50
70	.....	"	"		segó, 2 barcelles	1	2
71	.....	Josep Selma	7è batalló cavalleria		segó, 4 barcelles	1	4
72	.....	"	"		garrofes, 1/2 arrova	1	4
73	.....	Agustí Montoliu			oli, 6 unces	0,47	0,23
74	.....	"	"		llenya, 4 arroves	0,18	0,72
75	.....	Cristòfol Monserrat			oli, 9 unces	0,47	0,35
76	.....	"	"		llenya, 4 arroves	0,18	0,72
77	.....	Josep Abella			oli, 1 lliura	0,47	0,47
78	.....	Francesc Gascó			oli, 9 unces	0,47	0,35
79	.....	"	"		llenya, 4 arroves	0,18	0,72
80	.....	Francesc Brau	5è batalló Maestrat		oli, 3 lliures	0,47	1,41
81	... 25	Vicente Herrera			oli, 9 unces	0,47	0,35
82	.....	"	"		llenya, 4 arroves	0,18	0,72
83	.....	Francesc Brau	5è batalló Maestrat		segó, 124 barcelles	1	124

Ord.	dia	Perceptor o pagador	Partida	Diners (a)	Subministrament en espècie	Preu unitat (a)	Total (a)
84	.....	“	“	.....	garrofes, 48 arroves .	1	48
85	.....	“	“	.....	palla, 16 arroves	0,50	8
86	.....	Baptista Moles	.....	.....	oli, 9 unces	0,47	0,35
87	.....	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
88	.....	Remigio Bengochea	.....	.....	oli, 9 unces	0,47	0,35
89	.....	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
90	.....	Pasqual Segura	.....	.....	oli, 9 unces	0,47	0,35
91	.....	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
92	.....	Josep Roda	.....	.....	oli, 1 lliura 6 unces	0,47	0,80
93	.....	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
94	.....	Miquel Querol	5è batalló Maestrat	.....	oli, 9 unces	0,47	0,35
95	... 26	Francesc Brau	“	.....	segó, 64 barcelles	1	64
96	.....	“	“	.....	palla, 12 arroves	0,50	6
97	.....	“	“	.....	segó, 38 barcelles	1	38
98	.....	“	“	.....	garrofes, 26 arroves .	1	26
99	.....	“	“	.....	palla, 6 arroves	0,50	3
100	... “	“	“	.....	oli, 3 lliures	0,47	1,41
101	... “	“	“	.....	oli, 3 lliures	0,47	1,41
102	Sin	Joan Badenes Edó	.....	.....	oli, 1 lliura	0,47	0,47
103	... “	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
104	... “	Pasqual Raga	.....	.....	segó, 5 barcelles	1	5
105	... “	S'ignora	.....	.....	llenya, 10 arroves	0,18	1,80
106	... “	“	“	.....	oli, 1/2 lliura	0,47	0,23
107	... “	Aleix Ortí	Eº R Val 2n batalló	.....	oli, 9 unces	0,47	0,35
108	... “	“	“	.....	llenya, 4 arroves	0,18	0,72
109	. 26	Josep A. de l'Olmet ...	Segarra...	3.751,72			
			(b)				
total				8.205,41			1.072,4

(a) En pessetes davant de la coma i cèntims després.

(b) Afegixen dos coses més:

- Por valor de 14 LL y 1/4 cuerda tomada para atar los carros o carretas de los mismos que subian á la Cenia la fuerza Vallés á razon de 21 cuarº ll. sin recibo 8,94

- Por la confección de lanzas para la cabª de la fuerza del Comº Segarra, se adeudan a los factores Antº Serra y Folque, Vº Vericat y Sogues, Bautª Lleixá y Bel y otros 303,25

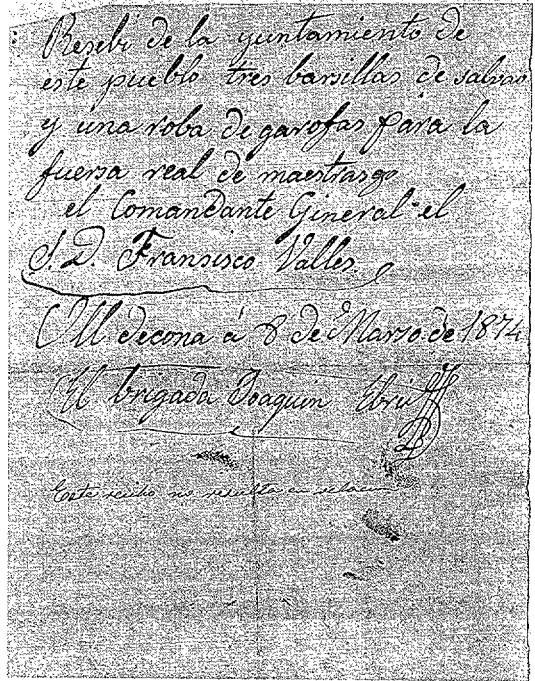
(No se le facilitó al Ayto. Resguardo alguno para acreditar la 1ª data, debiendose aún á los factores la segunda)

Resulta de la documentació llibrada por las fuerzas del espresado Ejército al tiempo de habersele satisfecho las mismas, la cual obra en poder de este Ayuntamiento y á la que en caso necesario se refieren los infraescritos. Y para que conste en la Administración del digno cargo de V. S. firmamos la presente en esta referida villa de Uldecona á ocho de Abril de mil ochocientos setenta y cuatro.

El teniente 1º de Alcalde. José Mariné

El Secretario del Ayuntamiento. Antonio Tiñena

Nota: Igual ejemplar se ha remesado á la Administración de Hacienda Militar del pueblo de Vistabell en cumplimiento á su circular de siete de Febrero último.

APÈNDIX 2

Dos còpies de requisés de subministrament per als carlistes

*Ejército Real Núm. 29.
de Valencia y
Maestranza*

Columna de Operaciones

Recibi del Ayuntamiento de esta Villa cuatro barcillas sal vado y tres carros de algarrobas para el caballo del mundo de D. Pascual Bucala.

Uldecona 20 Mayo 1874

El Capitán

Francisco Peris

*Don J. P. Salgado
y
Don J. P. Salgado*

J. Peris

APÈNDIX 3

Don Manuel Ibarz y Lope

Es uno de los contadísimos veteranos de las tres guerras civiles del siglo pasado, que aún nos conserva Dios como vivos ejemplos de heroísmo, de fe y de lealtad.

Nació el año 1820 en Ulldécona (provincia de Tarragona) pero vive en Madrid desde hace ya muchos años; á los diez y ocho de su edad se lanzó ya á campaña; se distinguió á las órdenes del General Conde de Morella; con él emigró á Francia al concluir aquella primera guerra civil; y en la de 1847 á 1849 se hizo notar por su bravura en gran número de combates, especialmente en la victoria carlista de Fornells, en la que el señor de Ibarz y sólo otros tres bravos más (el Teniente Fontán, un hijastro de éste llamado Angel, de Tortosa, y D. Antonio Mur) hicieron retroceder en las calles del pueblo á la caballería del General Marqués del Duero, sin más pérdida que la del carlista Mur, quien murió de un tiro; pero fué ello cuando ya se retiraba la caballería enemiga. También se distinguió el señor de Ibarz, cerca de Castellflorite, en una hermosa carga que la caballería carlista sostuvo allí contra la caballería liberal mandada por los célebres generales isabelinos D. Domingo Dulce y D. Juan Contreras.

Nuestro querido amigo y bravo veterano D. Manuel Ibarz tomó parte en cuantos alzamientos y conspiraciones carlistas tuvieron después lugar durante el resto del reinado de Doña Isabel; cuando la guerra de 1872 á 1876 operó por el Bajo Aragón, asistiendo á casi todas las acciones de guerra que por allá se rifieron, y con las fuerzas de su digno mando hizo gran número de prisioneros al enemigo.

Este veterano Coronel carlista fué objeto de grandes atenciones y pruebas de cariño cuando

desde Madrid fué á Barcelona para asistir (á pesar de los ochenta y ocho años que ya contaba por entonces) á las brillantes fiestas llamadas de los veteranos de la Tradición Española, que con gran esplendor y entusiasmo se celebraron en la capital del Principado el día 8 de Noviembre de 1908. Por la mañana se cantó Misa solemne en la Iglesia de San Agustín, en

D. Manuel Ibarz,

Veterano de todas las guerras carlistas.

la cual oficiaron tres sacerdotes que en su juventud habían militado en las filas carlistas; después se celebró un banquete de más de mil cubiertos en los tinglados del muelle; luego tuvo lugar en el Círculo Tradicionalista una brillante recepción durante la cual se repartieron innumerables medallas conmemorativas; y por último, hubo gran velada de propaganda católico-monárquica en el Teatro Principal.

BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA, P. (1999), *El Carlisme a Catalunya 1827-1936*, Ed. Empúries, Barcelona.

- FERRÉ FERRÉ, A. (1983), *Historia de Ulldécona y su entorno geográfico*, Ajuntament d'Ulldécona.

- (2002), *Ulldécona a la luz y bajo la sombra de 132 alcaldes (1734-2002)*, Ajuntament d'Ulldécona.

- MESEGUER FOLCH, V. (2001), *Carlismo y carlistas de Alcalá de Xivert*, Publicacions del Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.

- PRATS SALAS, J. (1990), *El Carlisme sota la Restauració. El partit carlí a la provincia de Tarragona (1885-1907)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, Tarragona.

- RISQUES, M. (dir.) (1999), *Història de la Catalunya Contemporània*, Pòrtic, Biblioteca Universitària, Capellades.

- VALLVERDÚ MARTÍ, R. (1997), *El tercer Carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876*, Biblioteca Abat Oliva, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

- (1995): "La defensa de Montblanc durant la tercera carlinada. Aproximació sociològica als guerrillers carlins", dins *Aplecs de treballs*, 13. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc.

- VERNET, J. (1989), *El Sexenni revolucionari a la Selva del Camp*, Edicions del Centre de Lectura, núm. 27, Reus.

- (1888) *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército*,

tomos XII i XIII, publicada por el Depósito de la Guerra, Madrid.

NOTES

¹ Vegeu FERRÉ, A., *Ulldecona a la luz y bajo la sombra de 132 alcaldes (1734-2002)*, pàg. 125, i PRATS SALAS, J., *El Carlisme sota la Restauració. El partit carlí a la província de Tarragona (1885-1907)*.

² VALLVERDÚ, R. (1995), "La defensa de Montblanc durant la tercera carlinada. Aproximació sociològica als guerrillers carlins", pàg. 143. La Conca de Barberà, Montblanc, 1995

³ Els documents en qüestió apareixen esparsos entre diverses capsas. Per tal de no fer feixuc el text, evitem de fer referències particulars a cadascun dels documents treballats. Les capsas en qüestió són: 77, 78, 79, 80, 82, 101, 106, 107, 108 i 151.

⁴ També hem inclòs una relació de carlistes indultats que ja ha estat publicada per FERRÉ, *Ulldecona y su entorno...*, pàg. 412-417, la qual hem comparat amb les nostres llistes de quintos.

⁵ Vegeu VALLVERDÚ, *El tercer Carlisme...*, pàg. 176-177.

⁶ L'Ajuntament d'aquell any estava format per Josep Ivars Ros, alcalde; Francesc Biosca Llopis, segon alcalde; Martí Viscarro Forcadell, Climent Castell Orgillés, Joaquim Palau Milian, Salvador Callarissa Elies, Pere Màrtir Torres, Alexandre Peris Folquer, Josep Grau Munner, Joaquim Torrent Ferrer, Blai Vidal Segura, Martí Viscarro Manyà, Domingo Arnau Ferrer, tots ells regidors, i, finalment, Antoni Tinyena Arnal, secretari.

⁷ Sembla que en carta del 27, el capella local, Agustí Lluch, havia explicat a l'alcalde que "el Rvd^o Clero de esta parroquia no tiene otro título de posesión de la iglesia titulada de St^o Domingo que la palabra de

viva voz del Sr. Alcalde, que lo era el año 1864, medio ordinario de que en aquella época se servían ambas autoridades Civil y Eccles. para sus comunicaciones". FERRÉ, pàg. 118.

⁸ En una nota sorgida en aquesta reunió, la Junta censura l'alcalde del 1864 i l'alcalde titlla de "incalificable ceder una propiedad comunal de palabra... y el no menos censurable proceder de parte del Clero aceptando aquella mala y hasta criminal cesión". Capsa 101

⁹ FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 120

¹⁰ S'hi van negar els regidors Salvador Callarissa Elies, Domingo Arnau Ferrer i Joaquim Torrent Ferrer. Tampoc ho van fer Joaquim Ribera Poy, director del rellotge; Josep Torrent Borràs, prevere administrador de l'ermita; Narcís Valmanya Esteller, metge; Agustí Lluch, capellà local; Josep Viscarro Manyà; Pasqual Nadal; les germanes de la Caritat (Pietat Alanyà Cabes, Rafaela Franch Vila, Remei Canals Fernández); Joaquim Serrano; Manuel Espinosa, i els següents membres de la Junta Pericial: Víctor Sales, Pere Querol Nadal, Damas Calduch i Josep Vilar (mestre). Els donaran dos oportunitats més, però es reafirmaran en la seua actitud i això a pesar que el dia 13 el mateix governador provincial els amenaça. Altres persones deixaran de formar part de les juntes a les quals havien estat adscrites per tal d'evitar jurar-la; és el cas de Manuel Borja Esteller, Baptista Lavèrnia Mitjavila, Lluís Ferrer Barrera, Miquel Castell Agasa, Baptista Antich, Miquel Mitjavila, Pasqual Sales, Agustí Bel, Pere Ortiz i Ramon Palau Beltran. Els regidors seran castigats amb una multa.

¹¹ VALLVERDÚ, *El tercer carlisme...*, pàg. 21

¹² Segons MESEGUER, *vid. Carlismo y carlistas de Alcalá de Xivert*, pàg. 100, el dia 11 hi hagué diferents aixecaments carlistes en diverses poblacions de Castelló. Es creia que a Alcalà hi havia uns cinc-cents homes disposats a agafar les armes, i concretament aquell dia Francesc Vallès, amb un grup d'homes, va anar en direcció a l'ermita de Sant Benet d'aquesta localitat per tal de controlar tota la serra d'Irta. També el mateix dia, un altre grup d'Alcalà encapçalat per un tal Manyés baixà a Alcossebre, on desarmà els carrabiners, i després es dirigí a l'ermita per ajuntar-se amb el grup de Vallès.

¹³ Vegeu MESEGUER, pàg. 101 i seg., en què aporta una memòria del governador de la província de Castelló parlant d'aquests fets.

¹⁴ El nou Ajuntament estaria format per Salvador Vidal de Vidal, alcalde; Francesc Biosca Llopis, segon alcalde; Jaume Calduch Carapuig, sindic; i Blai Vidal Segura, Pere Màrtir Torres Torrent, Josep Grau Munné, Climent Castell Orgillés, Alexandre Peris Folquer, Martí Viscarro Manyà, Esteve Folquer, Joaquim Ferrer Viscarro, Eusebi Nadal Vericat, Joaquim Palau Milian i Joan Viscarro Manyà, tots regidors.

¹⁵ Segons FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 125, en un ofici sense datar hi diu: "No conteniendo la casa Municipal habitaciones proporcionadas para sufrir la detención, mandada por el Exm^o Sr. Gobernador Civil, de don José Ivars y demás componentes de la Junta Directiva del Casino llamado de la Casa Conesa; y necesitándose el único local existente para las operaciones administradas del Municipio; se traslada la detención mandada y ejecutada a las casas respectivas de los detenidos con prevención precisa de que estos no puedan salir de ellas, bajo

apercebimiento de otra disposición más restrictiva". Està firmat per l'alcalde Vidal. Ferré afegeix, en una nota a banda, que els detinguts són Ivars, Agustí Querol, Jaume Gil, Martí Viscarro, Josep Grau, Tomàs Dols, Tomàs Sans Vericat i Guillem Castell.

¹⁶ VALLVERDÚ, *El tercer carlisme...*, pàg. 23

¹⁷ Ídem, pàg. 25

¹⁸ Pensem que tot aquest assumpte de les escopetes està relacionat amb els alçaments federals de l'octubre de l'any anterior.

¹⁹ "Relacion de las personas que tienen en su poder las seis armas que con las siete que se llevaron los republicanos de la Sala Capitular y saben las autoridades superiores forman las trece que se piden". A la llista apareixen Agustí Grau, Ramon Nadal, Baptista Vericat, Josep Garrit, Guillem Castell i Manuel Viscarro. Tots tenien armes i cartutxos. També apareix una nota en la qual s'especifica que Ivars mateix va donar a l'agutzil deu paquets de cartutxos i 102 pistons.

²⁰ VALLVERDÚ, *El tercer carlisme...*, pàg. 23

²¹ Dels 1.304 electors que van fer efectiu el vot, 292 van votar els liberals, 104 els republicans i 908 van votar l'opció absolutista. FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 125.

²² VALLVERDÚ, *El tercer carlisme...*, pàg. 37.

²³ FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 126.

²⁴ Aquest Ajuntament estava format per Manuel Espinosa Ibáñez, alcalde; Agustí Viscarro Manyà, primer tinent d'alcalde;

Josep Castell Vericat, segon tinent d'alcalde; Narcís Valmanya Esteller, síndic; i els regidors Pasqual Sales Ferrer, Pasqual Fabra Sales, Joaquim Torrent Ferrer, Tomàs Urgillés Castell, Baptista Antich Castell, Anastasi Miralles Forcadell, Francesc Capseta Peris i Salvador Callarissa Elies.

²⁵ El nou consistori estava format per Ramon Adell Lacruz, alcalde; Joaquim Ferrer Fuster, primer tinent d'alcalde; Manuel Viscarro Forcadell, segon tinent d'alcalde; Sebastià Grau Bordes, Fèlix Vericat Doménech, Vicent Sans Vericat, Joaquim Nadal Fuster, Josep Reverter Tallada, Josep Gras Verdiell, Sebastià Canalda Grau i Domingo Nadal Folquer, regidors, i Martí Viscarro Forcadell, síndic.

²⁶ Se sospitava de gent d'Ulldecona o dels masos de la rodalia.

²⁷ Diu que s'hi adjunta una llista, però no l'hem localitzat.

²⁸ Al llibre d'actes apareix el comunicat original.

²⁹ Es referia a Duguet i els seus companys.

³⁰ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército*, tom XII, pàg. 33

³¹ Ídem, pàg. 33.

³² Ídem, pàg. 5, la qual cosa només seria possible en el cas que l'atac sobre Traiguera s'hagués fet la matinada d'aquell dia 27.

³³ Ídem, pàg. 35.

³⁴ Ídem, pàg. 39.

³⁵ Des d'aquesta data, i almenys fins al

desembre, les sessions de l'Ajuntament es faran a casa de l'alcalde.

³⁶ El dia 20 d'aquest mes es tornarà a insistir en el mateix.

³⁷ Aquests presoners eren els que s'havien fet en l'acció del mas de Mulet i, de fet, es conserva còpia d'una nota de la Comandància General del Maestrat, firmada pel brigadier governador, Vicente Villalón, manant que se'ls done una ració de pa i 40 cèntims diaris.

³⁸ Així, hem trobat les factures dels serveis prestats a un ferit en la batussa del mas de Mulet pertanyent a la partida de Sans, Josep Sedó Pellisser. Sembla que l'Ajuntament havia tingut l'ordre d'hospitalitzar aquest ferit de part del brigadier governador Vicente Villalón. Entre altres en trobem dos, una per trenta racions de pa, valorades en 22 cèntims cadascuna, que feien un total de 6,60 pessetes, i l'altra de 12 pessetes, a raó de quaranta cèntims diaris atorgats per la justícia de la vila sense especificar-ne el motiu.

³⁹ Hi va romandre una temporada.

⁴⁰ Sembla que els condonaven els diners perquè poguessen pagar els voluntaris.

⁴¹ L'alferes era Manuel Viscarro Forcadell, que cobrava a raó de 5,91 pessetes diàries; el sergent primer era Romà Castell Pitarch, a raó de 2,25 pessetes; els caporals primers eren Manuel Serrat Barrera i Baptista Llanes Mir, a raó d'1,75; el corneta era Jaume Sabater Martí, amb el mateix sou que els caporals, i els voluntaris eren Antoni Raga Filella, Lluc Forcadell Ferrer, Josep Garrit Miralles, Tomàs Nadal Vericat, Joan Reverter Tallada, Joaquim Roca Obiol, Josep Viscarro Vallés, Baptista Vericat Esteller, Josep Calduch Castell, Esteve Serra

Folquer, Josep Sans Mercé, Ramon Bonet Garcia, Josep Torrent Viscarro, Josep Pla Torrent, Benet Itarte Sancho, Josep Reverter Tallada, Domingo Jovani Roig, Tomàs Dols Borrell, Joan Brusca Borràs, Antoni Viscarro Doménech, Josep Castell Vives i Pere Màrtir Torres Torrent, a raó d'1,50 pessetes diàries. Hem recuperat també un altre plec d'*estadillos* que van del 5 de desembre de 1872 al 30 d'abril de 1873.

⁴² *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XII, pàg. 118.

⁴³ Aquesta era la visió de l'exèrcit liberal, ídem, pàg. 46.

⁴⁴ MESEGUER, pàg. 118.

⁴⁵ Vegeu, dins d'aquest mateix treball, l'apartat de les quintes.

⁴⁶ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XII, pàg. 91.

⁴⁷ MESEGUER, pàg. 119.

⁴⁸ En una nota a banda s'especificava que els sabres eren de cavalleria, del model 1840, "de recomposició", valorats en 16,75 pessetes cadascun, i que se'n preveia una duració de vuit anys. Les llances eren també de cavalleria, "de servicio", del model de 1842; estaven valorades en 8,18 pessetes, i la seua duració estimada era de divuit anys.

⁴⁹ N'hem trobat diversos casos. Suposem que s'enviava a l'Ajuntament bé perquè es desconeixia l'adreça de l'afectat, bé perquè podia donar-se el cas que fos analfabet.

⁵⁰ FERRÉ, *Ulldesona a la luz...*, pàg. 131. El nou Ajuntament estava format per Ivars, Baptista Rosselló Romeu, primer tinent

d'alcalde; Josep Mariner Vericat, segon tinent d'alcalde; Eusebi Nadal Vericat, síndic, i Enric Bosch Borja, Lluç Folquer Canalda, Agustí Querol Garanyana, Josep Grau Munné, Alexandre Peris Folquer, Josep Serra Vericat, Francesc Navarro Verdiell i Guillem Castell Ferrer, regidors. Podeu veure els canvis que es fan a l'Ajuntament a la mateixa pàg. 131.

⁵¹ Vegeu apèndix 2.

⁵² La "fatiga" era la càrrega veïnal que una administració podia exigir en cas de necessitat. Aquí es refereix als bagatges, que no és res més que haver de cedir els animals de càrrega per tal de transportar material militar. Podien abonar-se, però generalment s'havien de fer de manera gratuïta.

⁵³ Suposem que es va arribar a enviar i considerem que aquest assumpte de les desavinences entre Vidal i Ivars s'hauria de tractar amb més amplitud.

⁵⁴ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XII, pàg. 120.

⁵⁵ RISQUES, M. (dir.), *Història de la Catalunya Contemporània*, pàg. 136.

⁵⁶ Ídem, pàg. 136

⁵⁷ Fixem-nos que canvia el nom, però no la finalitat de fer de sometent a favor de la legalitat vigent en cada moment. Cal que tinguem en compte, però, que aquestes forces es convertien en un perill potencial per a les mateixes autoritats que les havien nomenat pel fet d'estar armades.

⁵⁸ Firma el seu ajudant, Raimundo Cortés.

⁵⁹ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XII, pàg. 138.

⁶⁰ Ídem, pàg. 139.

⁶¹ MESEGUER, pàg. 121.

⁶² *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XII, pàg. 147-148. Sembla que si fins al mes de juny els pobles s'havien envalentit a causa de la poca presència carlista, la cosa canviaria amb l'augment d'aquesta.

⁶³ Ídem, pàg. 149.

⁶⁴ Vegeu l'apartat de fortificacions d'aquest mateix treball.

⁶⁵ FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 134.

⁶⁶ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XII, pàg. 150.

⁶⁷ Ídem, pàg. 172.

⁶⁸ Ídem

⁶⁹ FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 135.

⁷⁰ Ídem. Probablement s'arreglaven els desperfectes que havia causat Segarra al setembre.

⁷¹ Ídem.

⁷² *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XII, pàg. 253. Hi apareixen les diferents forces.

⁷³ Ídem, pàg. 325 i seg.

⁷⁴ Ídem, pàg. 402. Hi apareixen el nombre d'oficials presoners que després comptarien en un intercanvi de presoners, entre carlistes i liberals, el 30 de març.

⁷⁵ Ídem, pàg. 334.

⁷⁶ Tal com comprovarem més endavant.

⁷⁷ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XII, pàg. 462.

⁷⁸ Lloc d'origen d'Ivars.

⁷⁹ FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 136.

⁸⁰ MESEGUER, pàg. 130.

⁸¹ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XII, pàg. 427.

⁸² Ídem, pàg. 430.

⁸³ Ídem, pàg. 431.

⁸⁴ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XIII, pàg. 5

⁸⁵ Ídem, pàg. 15.

⁸⁶ Ídem, pàg. 112 i seg.

⁸⁷ Ídem, pàg. 137.

⁸⁸ Ídem, pàg. 153.

⁸⁹ Ídem, pàg. 132.

⁹⁰ L'Ajuntament funcionava només amb deu regidors: Eusebi Nadal —que feia d'alcalde—; Joaquim Torrent, Miquel Ferrer, Francesc Navarro, Antoni Febrer, Josep Chambó, Joaquim Nadal, Francesc Vericat, Guillem Castell i Pere M. Querol.

⁹¹ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XIII, pàg. 193 i seg.

⁹² Ídem, pàg. 198.

⁹³ Ídem, pàg. 199.

⁹⁴ Ídem, pàg. 202.

⁹⁵ Ídem, pàg. 202.

⁹⁶ La nota és del 14 de desembre. El dia 28 el mateix governador preguntarà per Salvador Vidal de Vidal perquè volia demanar-li informació, i des d'Ulldecona se li contesta el 29, anunciant-li que Vidal havia estat afusellat pels carlistes.

⁹⁷ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XIII, pàg. 213-214.

⁹⁸ Ídem, pàg. 223

⁹⁹ Ídem, pàg. 232, apareix l'organització de l'exèrcit carlista.

¹⁰⁰ Cal recordar que els vinarossencs no podien estomacar Cucala i es van defensar amb dents i ungles. Vegeu pàg. 135, MESEGUER, on també parla de les incompatibilitats entre Cucala i Velasco, els quals, però, no tenen altre remei que entendre's si volen fer alguna acció amb cap i peus.

¹⁰¹ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XIII, pàg. 261-265.

¹⁰² MESEGUER, pàg. 136.

¹⁰³ Ídem.

¹⁰⁴ El nou consistori estava format per Josep O'Callaghan, alcalde; Manuel Espinosa Ibáñez, segon alcalde; Baptista Antic Castell, tercer alcalde; i Josep Serrano Mateu, Narcís Valmanya Esteller, Pere Vidal Bort, Joan Montardit, Agustí Val Lafulla, Agustí Vericat Garriga, Baptista Salomón Valls, Josep Castell Vericat, Joaquim Fabra Ferrer, Joaquim Raga Pujol, Vicent Castell Forneret i Francesc Rivera Poy, regidors.

¹⁰⁵ Recordem que formava part del cercle conservador catòlic.

¹⁰⁶ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*,

tom XIII, pàg. 291.

¹⁰⁷ Ídem, pàg. 296.

¹⁰⁸ Ídem, pàg. 303.

¹⁰⁹ Ídem, pàg. 305.

¹¹⁰ El nou consistori estava format per Marià Bosch Torta, primer alcalde; Pere Grau Folquer, segon alcalde; Lluç Sales Ferrer, tercer alcalde; Domingo Poy Raga; Josep Sansano Roig; Manuel Castell Pitarch, síndic; Martí Viscarro Manyà; Josep Torrent Castell; Joaquim Esteve Elies; Joan Viscarro Peris; Agustí Barrera Homs; Baptista Aguilar Bonet; Manuel Campos Forcadell; Josep Xerta Forcadell i Lluç Canalda Lázaro. Com que el primer i el tercer alcaldes estaven absents, queda designat alcalde president el segon. Malgrat tot, al cap d'uns dies va prendre possessió com a alcalde Sales i Ferrer, "no sin antes haber opuesto resistencia al nombramiento hecho por las autoridades carlistas", i el consistori va fer els possibles perquè també tornés el Sr. Bosch, "cuya existencia según relaciones positivas, es en Vinaroz, punto fortificado por la fuerza militar del Gobierno de la Nación". FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*, pàg. 140.

¹¹¹ Capsa 102.

¹¹² *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XIII, pàg. 334.

¹¹³ Ídem, pàg. 355.

¹¹⁴ MESEGUER, pàg. 136.

¹¹⁵ *Guerra Carlista de 1869 a 1876 por...*, tom XIII, pàg. 401.

¹¹⁶ Ídem, pàg. 401.

¹¹⁷ Ídem, pàg. 410 i seg.

¹¹⁸ MESEGUER, pàg. 138.

¹¹⁹ *Guerra Carlista de 1869 á 1876 por...*, tom XIII, pàg. 436 i seg.

¹²⁰ Aquest general havia lluitat a favor de les files carlistes fins al Conveni de Vergara.

¹²¹ Aquest consistori estava format per Vicent Sans Vericat, primer alcalde; Joaquim Ferrer Fuster, segon alcalde; Eusebi Nadal Vericat, tercer alcalde; Joaquim Nadal Vericat, síndic; i Baptista Rosselló Romeu, Fèlix Vericat Doménech, Vicent Martorell Sansano, Alexandre Peris Folquer, Blai Vives Segura, Sebastià Duatis Doñate, Francesc Navarro Verdiell, Agustí Bosch Borja, Celedoni Vives Labèrnia, Domingo Ferrer Nadal i Sebastià Grau Bordes, tots ells regidors.

¹²² Vegeu l'apartat de fortificacions.

¹²³ Vegeu FERRÉ, *Historia de Ulldecona...*, pàg. 412-417.

¹²⁴ Capsa 92.

¹²⁵ En una acta del 14 de desembre de 1879 s'especifica que "dado que esta población estuvo ocupada por los carlistas por espacio de 18 meses, o sea desde el 17 de sptbre. de 1873 al 11 de julio de 1875, y viose obligada a pagar el contingente provincial correspondiente a dicho tiempo por estar ocupada por fuerza mayor", no hauria de tornar a pagar l'esmentat concepte.

¹²⁶ Capsa 79.

¹²⁷ Mena de capatassos.

¹²⁸ Els tres representants eren Baptista Lacruz Armadà, Sebastià Calbet i Joan Brusca.

¹²⁹ "Importan las listas 6.163,87 ptas. Y importan los materiales 6.961 ptas".

¹³⁰ *Destribución de las cantidades que habían pagado en la fortificación de Ulldecona. 1 de junio de 1878.* El pagador era Romà Castell.

¹³¹ De fet, aquestes referències les extraïem de FERRÉ, *Ulldecona a la luz...*

¹³² Recordem que sembla que Valmanya era un carlista de soca-rel.

¹³³ De Morà sabem que anà a la facció de Tallada. A la capsa 151 es conserven dos actes contra aquests dos joves. Dos més dels que no es presentaren, Canalda i Vericat, sembla que estaven a Barcelona treballant i, per tant, s'havien de presentar des d'allà.

¹³⁴ Els set mossos en qüestió eren Manuel Serrania Nadal, Lluc Florestan Reverter Tallada, Joaquim Lázaro Muñoz, Miquel Calduch Grau, Pasqual Gil Castell, Brauli Viscarro Doménech i Joan Baptista Sales Itarte.

¹³⁵ Aquestes amenaces no devien impressionar molt els joves quan, encara el 26 d'agost de 1875, la Diputació els va tornar a cridar i molts encara seguien a les partides carlistes.

¹³⁶ Aquests mateixos quintos tornen a aparèixer en unes llistes del 25 d'agost de 1874.

¹³⁷ FERRÉ, *Historia de Ulldecona...* pàg. 412-417. "Relación nominal y clasificada de los carlistas acogidos a indulto en esta Comandancia Militar con expresión de la partida a la que pertenecen". Segons Ferré, aquesta llista està formada a partir de dos originals: el primer és el dels que s'acolliren

a indult el 9 de juliol de 1875 a la Comandància Militar d'Ulldecona, i l'altre el dels que, també aollits a indult el 31 d'agost del mateix any, estaven domiciliats a Ulldecona.

¹³⁸ Posem entre parèntesis el nom amb què apareixen a la nostra llista.

¹³⁹ Afegim aquest apartat per constatar que els problemes que s'esdevingueren en aquella època no responien només a la guerra. Tota la documentació emprada es troba a la capsa 78 de l'AHMU

¹⁴⁰ En una nota a banda trobem la relació dels llocs on s'havien de posar els veïns: al camí de Tortosa, a la casa de Grau; al camí de la Bassa, al costat del camí del lligallo del Torn; al camí d'Alcanar, "en la casita de la aguja del carril"; a la porta del Mar, a les eres davant de la casa del Barquero; al camí de Vinaròs, a la cantonada del verger de Pujol; al camí de la Sénia, a la travessera del reguer d'Orosio; a la porta de Morella, al pou del Garrofer, i, finalment, al camí de Godall, a la cantonada del verger de Grau. L'hora d'entrada al servei era les sis de la matinada.

¹⁴¹ La Junta Municipal de Sanitat solia estar formada per un metge, per un farmacèutic, per un cirurgià, per un veterinari i per tres veïns. Concretament, la que hi havia en aquells moments, que havia estat nomenada el 8 de febrer de 1869 per a un total de dos anys, estava formada respectivament per Narcís Valmanya, Agustí Luis, Joan Lacruz Raga, Josep Sales i els veïns Josep Viscarro Manyà, Esteve Folquer i Tomàs Serra.

¹⁴² Efectivament, el cap de l'estació havia fet arribar la resposta del gerent de la Societat de Ferrocarrils d'Almenara a València i Tarragona, de les 2 h 48 m de la

matinada, en la qual li comunicava que l'únic que podia prendre aquesta decisió era el governador de València, i que ell declinava tot tipus de responsabilitats.

¹⁴³ Vegeu, a la capsa 78, un plec que transcriu tota la relació dels serveis que es fan durant aquell any i que s'acaba datat el 4 d'abril de 1869.

¹⁴⁴ Dos escuts equivalien a un duro, i 400 mil·lèsimes a una pesseta.

¹⁴⁵ Concretament les dates d'aquest darrer any apareixen en un plec titulat "Libro donde se registran los individuos presos y pobres transeúntes que cruzan por esta villa á sus destinos, y socorros satisfechos á los mismos según sus respectivos pasaportes ó credenciales".

¹⁴⁶ Vam escollir les exaccions del mes de febrer de 1874 com podíem haver escollit les de qualsevol altre mes. En mesos posteriors van augmentar de valor.

AGRAÏMENTS

Les fotografies de caps carlistes són de l'arxiu particular de Carmen Salomon.